

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

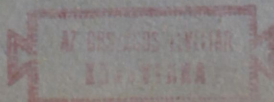
TITKÁR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXVII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
VITÉZ ÁKOSFALVI SZILÁGYI LÁSZLÓ: A székely rendi társadalom. (Felolvastatott a Magyar Her. és Gen. Társaság 1937. április 22-én tartott közgyűlésén).....	1
ZOLNAY LÁSZLÓ Donch mester és a Balassák ősei.....	22
BR. PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL: Az Ákos-nemzetségbeli Folthy-család és a nemzetség címere. (Egy képpel)	40
SARLAY SOMA Madách Imre és Fráter Erzsébet vérségi kapcsolata.....	43
Kj. J. L. A Borsiczi Borsiczky-család címereslevele 1520-ból. (Egy címerképpel)	43

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1937. évi rendes közgyűlése. SZENTPÉTERY IMRE elnöknek Cornides Dániel emlékeztetőre tartott megnyitóbeszédével és CZOBOR ALFRÉD titkár évi jelentésével	46
--	----

SZAKIRODALOM:

SZENTPÉTERY IMRE A bölcsészettudományi kar története (1635—1935). Ism. <i>Iványi Béla</i>	49
KÁROLYI ÁRPÁD Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Második kiadás, átdolgozta <i>Wellmann Imre</i> . Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	51
IVÁNYI BÉLA A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Ism. <i>Bottló Béla</i>	52
KÖSZEGHY ELEMÉR Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Ism. <i>Tóth Zoltán</i>	53
SCHNEIDER MIKLÓS Fejér megye 1843. évi nemesi összeírása	54
U. az Jobbágytelken élő nemesek 1846. évi összeírása Fejér megyében	54
U. az Fejérmegyei nemességvizsgálatok. Ism. <i>Főglein Antal</i>	55
TOLNA VÁRMEGYE MULTJÁBÓL. Szerkeszti <i>Holub József</i> . Ism. <i>Sárközy Imre</i>	55
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	56

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

4/6

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.

ÖTVENEGYEDIK KÖTET

1937-IK ÉVI FOLYAM

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXVII.

sz

szüle
táza
hatol
bejeg

ejeg

rgy

odp

apji

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
BAÁN KÁLMÁN	A Bulyi- és Jékey-család kapcsolatainak története 82
ENDES MIKLÓS	A Csikszentmihályi Sándor-család nemzedékrendje a XVIII. századig. (Felolvastatott a Magyar Her. és Gen. Társaság 1937. nov. 4-én tartott igazgató-választmányi ülésén.) .. 68
FÖGLEIN ANTAL	A vármegyei notáriusi tisztség kialakulásához 87
HOLUB JÓZSEF	Az Atyusz-nemzetség..... 57
KJ. J. L.	A Borsiczki Borsiczky-család címereslevele 1520-ból. (Egy címerképpel.) 43
BR. PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL.....	Az Ákos-nemzetségbeli Folthy-család és a nemzetség címere. (Egy képpel.) 40
— —	A Nagyszalontai és Feketebátori Tholdy-család eredete. (Egy térképpel.)..... 74
SARLAY SOMA	Madách Imre és Fráter Erzsébet vérségi kapcsolata 43
VITÉZ ÁKOSFALVI SZILÁGYI LÁSZLÓ	A székely rendi társadalom. (Felolvastatott a Magyar Her. és Gen. Társaság 1937. ápr. 22-én tartott közgyűlésén) .. 1
ZOLNAY LÁSZLÓ	Donch mester és a Balassák ősei..... 22

II. Kisebb rovatok.

TÁRCA: A Magyar Heraldikai és Gen. Társ. 1937. évi rendes közgyűlése. <i>Szentpétery Imre</i> elnöknek Cornides Dániel emlékére tartott megnyitóbeszédével és <i>Czobor Alfréd</i> titkár évi jelentésével .. 46
--

SZAKIRODALOM.

† ÁLDÁSY ANTAL	A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. III. k. 1601—1657. Sajtó alá rendezte <i>Czobor Alfréd</i> . Ism. <i>ye.</i> 89
GÁRDONYI ALBERT	Budapest történetének okleveles emlékei. I. k. Ism. <i>Vitéz Házi Jenő</i> 91
VITÉZ HORÁNSZKY PÁL.....	A Benedekfalvi Luby-család leszármazása 1230-tól. Ism. <i>Görzsönyi Vargha Zoltán</i> 92
IVÁNYI BÉLA	A városi polgárjog keletkezése és fejlődése, figyelemmel Buda és Pest városokra. Ism. <i>Bottló Béla</i> 52
KÁROLYI ÁRPÁD	Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Második kiadás. Átdolg. <i>Wellmann Imre</i> . Ism. <i>Gárdonyi Albert</i> 51
KÖSZEGHY ELEMÉR	Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Ism. <i>Tóth Zoltán</i> 53
SCHNEIDER MIKLÓS	Fejér megye 1843. évi nemesi összeírása. Ism. <i>Föglein Antal</i> 54
— —	Jobbágytelken élő nemesek 1846. évi összeírása Fejér megyében. Ism. <i>u. a.</i> 54
— —	Fejérmegyei nemességvizsgálatok. Ism. <i>u. a.</i> 55
— —	Vas vármegye nemesi összeírása. Ism. <i>u. a.</i> 93
— —	Nemes családok története. I. k. Ism. <i>u. a.</i> 93
SZABÓ ISTVÁN	Ugocsa megye. Ism. <i>Holub József</i> 92
SZENTPÉTERY IMRE	A bölcsészettudományi kar története (1635—1935). Ism. <i>Iványi Béla</i> 49
— —	Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. I. Ism. <i>Fekete Nagy Antal</i> 89
TOLNA VÁRMEGYE MULTJÁBÓL. Szerkeszti HOLUB JÓZSEF. Ism. <i>Sárközy Imre</i>	56
Hivatalos Értesítő a M. Kir. Országos Levéltár 1937. évi gyarapodásairól	94
Németnyelvű tartalomáttekintés	56, 96

A SZÉKELY RENDI TÁRSADALOM.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1937. évi április hó 22-én tartott közgyűlésén.

I.

A székely rendi társadalom fejlődése a magyar rendi társadalom fejlődésétől több tekintetben eltér. Ennek az eltérésnek okát csak akkor értjük meg, ha előbb egy kérdést tisztázunk, mely a következő: Árpád fejedelem népének Magyarország területén való megjelenése előtt itt laktak-e már a székelyek, s valóban a húnoktól való származásának hagyományát őrző nép volt-e a székelység? Ha a források fényénél e kérdésre megnyugtatóan kielégítő feleletet sikerül kapnunk, akkor megértjük a székely nemzet sajátos történeti fejlődésének okát.

Tanulmányomnak nem tárgya a székely nemzet eredete. Az a kérdés, hogy a székelységnek a húnokkal való kapcsolata miben állott, tárgykörömön kívül esik. E tekintetben a történettudomány mai állásfoglalása alapján elég annyit mondanom, hogy a székelyek ahhoz a nyugati török-séghez tartoztak, amelynek a húnok, az avarok és Árpád magyarjainak török eleme is egyes részeit alkották, s a hatalmas kiterjedésű hún birodalom virágzásának idejében annak kebelében éltek. Írásos emlékeink szerint a székelység hat nemzetségre oszlott, s minden nemzetségben négy ág volt, mely felosztás ősi emléket őrzött meg és nem keletkezhetett későbbi telepítés során. Fel-tűnő ennek egyezése az oguz-török törzsrendszerrel, ahol szintén hat törzs volt, s minden törzsben négy nemzetség. Ugyancsak török eredetre vall szálláshelyüknek ősi elnevezése, a *csigla* szó, valamint a róvásírás és a hivatali tisztségeknek vérségi alapon való öröklése. Kétségtelen az is, hogy a *székely* nem valamely foglalkozást jelentő szó, hanem mint nemzetrév *nomen proprium*, mellyel középkori okleveleinkben a magyartól

eltérő nemzetet jelöltek meg. A székely népnév értelmé a török nyelvből fejthető meg, s eredetileg annyit jelent, mint *a herceg törzse, a herceg népe*.¹

Ennek előrebocsátása után arra az előbb feltett kérdésre felelek, hogy Árpád népének hazánk területén való megjelenése előtt itt laktak-e már a székelyek, s valóban a húnoktól való származásának hagyományát őrző nép volt-e a székelység? E kérdés eldöntésénél első sorban a *Névtelen Jegyzőre* hivatkozom, aki krónikájának 50-ik fejezetében azt mondja, hogy «a székelyek, kik előbb Attila király népei voltak, meghallván Ósbő hírét, mindnyájan békességesen elébe menének és fiaikat különféle ajándékokkal önként túszoikul adák, s Ósbő serege előtt az első sorban kezdének Ménmarót ellen harcolni». *Kézai Simon* krónikája I. könyve IV. fejezetének 6. §-ában pedig a következőket írja: «Maradt volt még a húnokból háromezer ember, kik a krimhildi csatából futással menekültek, ezek félvén a nyugati nemzetektől, Árpád idejéig a Csiglamezőn maradtak, s ott magukat nem húnoknak, hanem székelyeknek nevezték. E székelyek ugyanis a húnok maradványai, akik mikor meghallották, hogy a magyarok másodszor is Pannóniába költöznek, a visszatérők elé mentek Ruténia határán és miután Pannóniát együttesen hatalmukba vették, ebből részt kaptak, de nem a pannóniai alföldön, hanem a blakokkal együtt a határszéli hegyek közt kapták ki részüket. Így tehát a blakok közé keveredve, amint mondják, azoknak betűit használják». Ehhez csak annyit teszek hozzá, hogy a Csiglamező Erdélyben van;² s a székelyek nyilván azért mentek a magyarok elé, mert Árpád velük már előbb érintkezésben állott. Ha nem hagyjuk figyelmen kívül azt, hogy a székelyeknek a húnok-

hoz tartozását és hazánk területén való korábbi ittlakását a XII. században írt első ismert magyar krónika mondja, akkor ezt az állítást feltétlenül elfogadhatjuk. Ha őseink Erdélyt csak a X. vagy XI. században szállották volna meg és a székelyek is csak ekkor telepedtek volna oda, akkor erről a hadászatiilag jelentős és nagyfontosságú dologról a XII. és XIII. századbéli krónikaírók — akiknek még a Szent László korabeli *Gesta Ungarorum* rendelkezésükre állott³ — nyilván tudtak volna, s ha ezt az eseményt valamilyen okból tudatosan elhallgatnák is, a székelyekről semmiesetre sem mondanák azt, hogy már a magyarok bejövetele előtt Erdélyben laktak. Hitelt érdemel ez az állítás azért is, mert Árpád honfoglalásának és a tőle származó dicsőséges királyi családnak krónikásai nem írták volna a székelyekről, hogy már Árpád előtt hazánkban voltak, ha erre nem lett volna komoly bizonyítékuk. Igaznak fogadhatjuk el tehát azt az állítást, hogy a székelyek már a magyarok megjelenése előtt hazánkban laktak és a nemzeti köztudat őket a húnokhoz tartozóknak ismerte. *Hóman Bálint* ugyancsak azt állapítja meg, hogy «a XI. században a székelyeket Magyarország honfoglalás előtti lakóinak és Attila népének tartották».⁴

A székelység hazánk területén többfelé elszórtan lakott. A nyugati és a déli határszéleken, valamint egyebütt is éppen úgy feltalálható, mint Erdélyben. Legnagyobb tömegben nyilvánvalóan az erdélyi részekben a Csiglamezőn élt. Ezért a délkeleti részekben jelölték ki szálláshelyét és az otlakóknak biztosították a székely törzsszervezet fenntartását, mert ezt a szervezetet egymástól távoleső kis területeken lehetetlen lett volna életben tartani. Az ország többi részében lakó székelység előtt tehát két lehetőség állott: a honfoglaláskori lakóhelyén való megmaradás és ezzel együtt a környező népességbe való folyamatos beolvadás, vagy a délkeleti Székelyföldre való átköltözés. Úgy látszik, hogy a Moson és Pozsony környéki székelység egy csoportja az utóbbit választotta s átköltözésének emlékét az Aranyosszékkal akkor még nem bővült Székelyföld nyugati szélén fekvő Marosszéknek Moson nevű faluja, továbbá ebben a székben fennmaradt Pozsony nemzetségi ágnev örzik. Ennek az átköltözésnek lehet emléke az ugyancsak Marosszékben előforduló és németszármazásának látszó

Vácmán ágnev is. A Nagy Károly frank-római császár által szervezett, s Moson és Pozsony környékén fekvő avar népességű határgrofság lakossága 875 körül keresztény volt.⁵ Talán ez adja magyarázatát a marosszéki székelység nemzetségi és ági nevei közül az Ábrán, Adorján, Balázs, Gyerő, György, Karácson és Péter neveknek, melyek korai keresztény hatásra vallanak. Ezek a körülmények megengedik azt a feltevést, hogy a nyugati székelyek a magyarok bejövetelekor már keresztények voltak, nemzetségi és ági neveiket a kereszténység hatása alatt korábban megváltoztatták és erdélyi testvéreikhez költöző csoportjaik ezeket a neveket vitték magukkal.

Ha a krónikák állítását összevetjük a székelyek régi emlékeivel, történetével és sajátos jogviszonyaival, akkor a székelységben olyan törökfajú népet látunk, mely a magyarság török elemeivel rokonságban állott, azzal közösen hűnhagyományt őrzött, már Árpád honfoglalása előtt hazánk területén lakott és a beözönlő magyarságban fajtestvéreit látva, ahhoz az új haza területén önként békésen csatlakozott. A székelység a haza védelmében fegyveresen résztvett és a törökfajú csatlakozó népek szokása szerint a harcban az első hadrendben küzdött, emellett az államalkotó magyarság összes előjogait és mentességeit élvezte, s csak a fejedelem trónraléptekor, első házassága és első fia születése alkalmával adott ú. n. ökörajándékot. Ezzel szemben a magyar nemzet tiszteletben tartotta az új haza területén már itt talált s önkéntesen és békésen csatlakozott fajrokon székelységnek a törzsszervezet fenntartására irányuló és soha fel nem adott kívánságát. Ha a székelyek helyzetét a többi törzs sorsával összehasonlítjuk, akkor azt látjuk, hogy a törzsszervezet fenntartása a székelységnek ősi joga volt, melyet a magyar nemzet egyetemes köztudata mint székely kiváltságot ismert. A székelyek féltékenyen őrizték ezt az ősi szervezetet, mely nem a királyi kegyelméből eredt, hanem az első foglalás jogán alapult, s melynek megváltoztatására a királyi hatalom nem volt illetékes.

Így maradt fenn a magyar nemzet mellett a székely is politikai nemzetként. Ez az oka annak, hogy a magyar királyi hatalom a székely rendi társadalomnak a magyar társadalomtól eltérő fejlődését a legújabb időig mindenkor elismerte.

A székely törzsszervezet fennmaradásából az egyetemes magyar történettudománynak az az előnye, hogy annak keretében a törzsi élet eljutott az írásbeliség korába. Így a székely vonatkozású oklevelek nyújtotta anyagból visszakövetkeztethetünk a magyar törzsek jogviszonyaira, amelyek már az írásbeliség bevezetése előtt a királyi vármegyékbe beolvadván, csak igen kevés számú okleveles emléket hagyhattak az utókorra.

II.

Az ország elfoglalása után az egyes törzsek az általuk megszállott területeket egymástól függetlenül bírták, melyeken a törzsfők valóságos fejedelmi hatalommal uralkodtak. Hatalmukat csak az egész nemzetet közösen érdeklő ügyekben korlátozta az Árpád véreből származó fejedelem hatalma. A törzsek nem szállották meg az ország egész területét, s egymás között is nagy területeket hagytak szabadon. E területeket első királyunk, Szent István — mint *terra regiát, fundus regiust* — a korona tulajdonának tekintette, királyi hatalmánál fogva adományozni kezdte és az ottlakó kevésszámú népesség helyzetét rendezte. A törzsek által szabadon hagyott földek így mind a király tulajdonává váltak, ezért ez utóbbinak a hatalma a törzsek rovására nagyon megnőtt, amit jelentőségében emelt az így királyivá tett földek lakosságának a király szolgálatára való be szervezése. Ezzel szemben a törzsek jelentősége fokozatosan csökkent, mert szállásterületüket a szomszédos királyi területek rovására többet nem terjeszthették ki, nem nagyobbíthatták, s ennek következtében folyton szaporodó népességük mindig szegényedett. Ezek az igazi nemesek, akiket középkori okleveleink a büszke *veri, primi,⁶ naturales⁷* *nobiles* jelzőkkel illetnek, néhány emberöltő alatt gazdaságilag sokkal rosszabb helyzetbe jutottak, mint a terra regiának a királytól függő hűbéresei. Ennek az előkelő jogi, de hátrányos gazdasági helyzetnek az lett a következménye, hogy ők is mind többen folyamodtak a királyhoz és a terra regia lakosságához hasonlóan királyi szolgálatot vállaltak, aminek fejében a királyi söldből részt kaptak. Mindennek viszont természetes folyománya volt, hogy a király szolgálatában nagy birtokokra szert tett, így gazdaságilag hatalmas és befolyásos hűbéresek kiverekedtek

maguknak azt, hogy őket jogilag is tekintsék annyinak, mint az ősfoglalóknak a szállásbirtokon élő elszegényedett ivadékait. Így a hűbéresek is a veri nobiles sorába emelkedtek, aminek az ország területének közigazgatási beosztása szempontjából legfontosabb következménye a törzsi területek és a királyi területek tökéletes egybeolvadása lett. Ezt a folyamatot elősegítette még a királyi birtokadományrendszer kialakulása, mert ennek következtében a királyság első századaiban az ősfoglaló ivadékok jelentékeny része is sietett birtokjogát királyi adománylevéllel megerősíteni. Az egybeolvadás akként történt, hogy az egyes törzsi területrészek a királyi területeken székelő és hozzájuk közelebb eső királyi várispánok hatósága alá kerültek. Így kelt életre a magyar vármegye, melynek élén a királyi várispán (főispán) állott.

Az ország területének közigazgatási szervezése általában a megyerendszer alapján történt. E tekintetben azonban jelentős kivétel volt a Székelyföld. A székelység törzsszervezete ellenállott az újabb fejlődésnek, noha sokkal gyengébb volt az új fejlődést hozó királyi hatalomnál. Ennek következtében a Székelyföld autonóm terület maradt, melyhez később Aranyosszéknek V. István király által a kézdi székelyek részére adományozott kis területe járult.⁸ A Székelyföld Aranyosszék kivételével összefüggő terület, abból csak egyes kis szigetek estek ki, mint Felső-Fehér vármegyéhez tartozó királyi várterületek. Felső-Fehér vármegye kis része ugyanis a legrégibb kortól kezdve benyúlt a Székelyföldre, mégis a székelység ellenállott az ottani várispán hatalmának, s elérte, hogy amikor a királyi hatalom a szomszédos területeket sorra a saját hatalmi körébe vonta, ugyanakkor a székelyek törzsszervezetét és területét érintetlenül hagyta.

Az országot kezdetben közigazgatási és katonai szempontból három területre osztották. E területek közül a legnagyobbnak, a nyugatinak, az élén a *nádor* állott; a keleti kisebb részt az *erdélyi vajda* igazgatta; míg a délkeleti legkisebb rész, a Székelyföld, a *székely ispán* hatósága alá tartozott. A nádor, az erdélyi vajda és a székely ispán egymástól független királyi főtisztviselők voltak, akik közül egyik sem volt a másik alárendeltje, hanem közülük mindegyik a királyi hatalmat a saját területén közvetlenül képviselte. Az 1498.

évi XXI. tc. a királyi zászlósúruk között is őket sorolja fel elsőnek.⁹ Az erdélyi vajda igazgatási területe kisebb volt a nádor területénél, s ezt kiterjedés szempontjából még akkor sem érte volna el, ha a Székelyföldet belekebelezik. Ezenkívül tudjuk, hogy a vajda hatósága a Székelyföldre szigetek alakjában beékelte területekre is kiterjedt, mert — mint említettem — Felső-Fehér vármegyének egy része rajta feküdt a Székelyföldön. A vajdai és a székely igazgatási területek földrajzi egysége és egymásrataltsága azt kívánta volna, hogy ezek már az első rendezéskor egységesíttessenek. Ez a megoldás azonban mégsem következett be, legfeljebb annyiban, hogy az erdélyi vajdai és a székely ispáni méltóságot időnként ugyanaz a személy viselte. Ez csak álláshalmozás volt, de sohasem jelentette e két külön méltóság közjogi egyesítését, s az álláshalmozásnak nem volt olyan esete sem, mint amikor az erdélyi vajda a neki hivatalosan alárendelt vármegyék egyikének főispáni tisztét viselte. Az a tény, hogy a székely ispán hatósága a Székelyföldre ékelte királyi várterületekre nem terjedt ki, arra vall, hogy e méltóság a székely nemzeti szervezet ősi törzsfőjéből alakult át királyi zászlósurasággá.

Nyilvánvaló, hogy a székelyek ősi törzsszervezetét és ebből folyó sajátos jogviszonyait a királyi hatalom mindössze annyiban érintette, hogy nemzeti szervezetük ősi törzsfőjét királyi zászlósúrrá tette. Annak oka, hogy a székely ispán zászlósúri méltósága a célszerűségi szempontok ellenére sem egyesült a hasonló zászlósúri méltóságot jelentő erdélyi vajdasággal, abban található, hogy a Székelyföldön a királyi hatalom tiszteletben tartotta és érintetlenül hagyta azt az ősi törzsszervezetet, amelyet az erdélyi vajda területén a terra regia királyi várispánságaiba olvasztott bele.

III.

Számos törvényes rendelkezés elismeri, hogy a székely nemzet a földjét a nemzet első bejövetele, az első foglalás alapján bírja.¹⁰ Területe nem királyi föld (terra regia, fundus regius), mint pl. a szászok földje,¹¹ s nem fizetett utána sohasem földbért, mint pl. a szászok az általuk bírt föld után.¹² A Székelyföld és a királyi terület közötti jogi különbséget a király azzal ismerte el, hogy az előbbin nem érvényesítette a háramlási jogot;

ezzel juttatván kifejezésre, hogy a Székelyföld nem volt a királyé és a székelyek azt nem a király adományából bírják. A Székelyföld, melyet *ország*-nak is neveznek,¹³ előbb hét, majd öt székre oszlott. Már 1444-ből biztos adatunk van arra, hogy a hét szék teljesen megalakult volt.¹⁴ A székeket, illetve közönségüket latinul kezdetben *universitas*-nak¹⁵ vagy *districtus*-nak,¹⁶ majd 1366-ban már *sedes*-nek¹⁷ mondták. A székek, melyeknek mindegyike külön-külön önálló törvényhatóság volt, a következők: *Udvarhelyszék* (Keresztúrszékkal és Bardócszékkal), *Háromszék* (Sepsiszek, Kézdiszek és Orbaiszek, Miklósvárszékkal vagy más néven Erdővidékkal), *Csíkszek* (Al-Csíkszek, Fel-Csíkszek, Gyergyószék és Kászonszék), *Maroszek* (a régen teljesen beolvadt Szeredaszékkal) és *Aranyoszek*. Ez a beosztás a legújabb időkig változatlan maradt, ezt csak az 1876: XXXIII. tc. 1. §-a szüntette meg, amikor a székeket vármegyékké szervezték át és területüket megváltoztatták.

A székely nemzet (natio Siculica) közjogi és politikai értelemben egyaránt külön nemzeti egység volt a legrégebb időtől kezdve egészen az 1868: XLIII. tc. életbelépéséig. Ősi joga a nemzetgyűlések tartása,¹⁸ melyeken a belkormányzatot érintő külön törvényeket hoztak.¹⁹ Saját ősi szabadságával²⁰ (libertas Siculorum), törvényével²¹ (lex Siculorum), szokásával²² (consuetudo Siculica) és jogával²³ (ius Siculicale) élt, szemben a magyar nemesi szabadsággal, törvénnyel, szokással és joggal. Ispánja²⁴ (comes Siculorum) királyi zászlósúr²⁵ és az ország igazi bárója²⁶ volt, akinek címét az erdélyi választott fejedelmek,²⁷ majd 1742-től a Habsburg- és a Habsburg-Lotharingiai-családbeli örökös fejedelmek²⁸ címeinek sorában találjuk, s Magyarország és Erdély egyesítése után a magyar királyok címében továbbra is bennmaradt.²⁹

A székek lakossága hat-hat nemzetségre és minden nemzetség négy-négy ágra oszlott.³⁰ A székek élén egy főbíró (később székbíró) és egy főhadnagy (később székkapitány) állott, mely tisztségeket a nemzetségek ágai meghatározott sorrendben viselték,³¹ s a tisztek évenként változtak,³² tehát a tisztségek viselésének joga az egyes ágakat minden huszonnégy évben egyszer illette meg. A tisztségviselésben a nemzetségek sorrendje úgy volt megállapítva, hogy a főbíró

és a főhadnagy együttesen sohasem legyen ugyanabból a nemzetségből. Ezek a tisztségek a XVI. században eltűntek s helyüket a fejedelem által kinevezett főkirálybíró és főkapitány foglalta el. A főkapitányságokat II. Rákóczi Ferenc szabadságharca után már nem töltötték be. A székek a XVII. század elején kivívták, hogy az élükön álló főkirálybírókat, akik a főispánokhoz hasonló jogállással és hatáskörrel bírtak, maguk választhatták,³³ holott a főispánok megválasztásának joga sohasem illette meg a vármegyéket. Így a főkirálybíró a korábbi nemzetségi főbíró (szék-bíró) autonóm tisztségének örökösévé vált. A főkirálybírók kinevezésének joga csak az 1868. évi XLIII. tc. 9. §-ával szállott át az uralkodóra. A főkirálybírói cím a székely székeket vármegyékké átszervező 1876 : XXXIII. tc. hatálybalépésével szűnt meg.

A székelyek eredetüknél fogva mindannyian országosan elismert igazi és kiváltságos nemesek,³⁴ mert nemességük földjüknek első foglalásán alapszik és a nemesi jogokat az ország egész területén gyakorolhatták,³⁵ tehát nem helyi nemesek. A székelység (Siculitas) a székelynek olyan vele-született személyi joga, mely őt a magyar szent korona egész területén elválhatatlanul kísérte;³⁶ egyben olyan jog, mely nem képezhetette királyi adományozás tárgyát.³⁷

A székely örökség³⁸ (haereditas Siculica) más jogi természetű volt, mint a magyar nemesi birtok, tulajdonosának több és erősebb jogokat biztosított, mert a Székelyföldön nem volt királyi háramlási jog (ius regale, ius regium). Ennek folytán a fiúág kihalása esetében a leányok uralkodói fiúsítás³⁹ (praefectio regia) nélkül is örökölték az ősi vagyont, ez volt a természetes leányfiúsítás vagy fiúleányság⁴⁰ (praefectio naturalis); ha pedig az elhaltak leányai sem maradtak, abban az esetben az atyafiak, s ezeknek hiányában a szomszéd, illetve a falu örökölt.⁴¹ Főbenjáró ítélet esetében a székely örökség szintén nem az uralkodóra, hanem az örökösökre szállott.⁴² A székely örökségnek a magyar nemesi birtokkal szemben fennálló kivételes jogi helyzete abból eredt, hogy a székely örökség birtoklása nem az uralkodó adományán alapult, hanem első foglalású jószág volt. A szomszéd, illetve a falu öröklésének alapját az a felfogás adta, hogy kimutatható rokonok nemlétében a legközelebbi szomszédokat kell az

osztó közös elődök öröklésre hivatott ivadékaiknak tekinteni.

A székely nemzetnek soha kétségbe nem vont ősi különállásából folyó autonómiája, önkormányzata volt. Ezt az autonómiát azonban nem a királyok és a fejedelmek állapították meg, s nem ők engedélyezték rendi jogkörként, mert ez honfoglaláskori forrásból eredt. Így a székelységre vonatkozó törvények és fejedelmi oklevelek ennek az autonómiának csak közjogi konstatálását tartalmazzák.

A székely nemzet rendi tagozódása az ősi hadrendből indult ki. A lovas harcosokat a legrégibb időtől kezdve előkelőbbeknek tartották a gyalogosoknál, ezért a lovasok felsőbb társadalmi osztályt alkottak. Így a székelység két rendre, *lőfőrendre* és *gyalogrendre*, oszlott. A lőfőrend vezető tagjai pedig magasabb renddé alakultak és külön társadalmi osztállyá tömörültek, így jött létre a *főrend*. A leszármazókra átöröklődő nemesi rendek létesülését a földbirtok idézte elő. A földbirtok mennyisége teremtett ugyanis állandó különbséget a nemzet tagjai között, s döntő tényezőként irányította az egyes családoknak különböző rendekbe való tartozását. A rendi állapotnak az ivadékokra való átszállása azonban a jogi felfogásban lassanként azt a további változást idézte elő, hogy mindjobban háttérbe került a rendek elkülönülésének alapja, a földbirtok mennyisége; ezzel szemben mindinkább előtérbe jutott az, ami az ivadékokra átszálló, örökölheto rendi állásnak a későbbi jog szerinti alapja lett, a származás. Az örökölheto rendiség az egyes társadalmakban akkor született meg, amikor a rendi hovatartozás súlypontja a földbirtok mennyiségéről a származásra helyeződött át, amikor valakinek a rendi állását többé nem birtokának nagysága, hanem atyjának nemesi rendi helyzete határozta meg. Az ilyen rendek alakulása akkor nyert hivatalos elismerést, amikor a fejedelem oklevélben először említést tett róluk, s ez a folyamat akkor fejeződött be végleg, amikor az ekként kialakult örökölheto rendi állásokat a fejedelem privilégialis oklevelekben az utódokra kiterjedő hatállyal már maga is adományozni kezdte.

A székely nemzet három különálló rendjét Mátyás király 1473. december 9-i oklevelében említi, amikor elrendeli, hogy a székely ispán külön jegyzékbe irassa össze a lőfőket, kik ilyen

állapotú elődöktől származtak és akiket marandó különbségük végett primipilusoknak fog-
nak nevezni, s külön a gyalogokat, egyben pedig
megparancsolta, hogy ezt a beosztást a primorok
önkéntesen ne változtassák meg.⁴³ Ettől kezdve
a székelyek három rendje, mint a király által
elismert jogi intézmény és rendi szervezet, állan-
dóan fennmaradt és annyira megizmosodott, hogy
a XVI. század második felétől kezdve a király,
illetve a fejedelem a magasabb rendi állást ok-
levélben adományozta. Így a székely nemesség
három rendjének születéssel öröklődő rendekké
való tökéletes kifejlődése az említett időben vég-
leges befejezést nyert.

A három rendet már teljesen kialakult helyze-
tében mutatja be *Bornemisza Pál* veszprémi
püspök és *Werner György* királyi tanácsosoknak
és Erdélybe küldött királyi biztosoknak 1552-ben
I. Ferdinánd királyhoz intézett következő hiva-
talos felségelőterjesztése: «A székelyek általában
mindannyian nemesek és mindenféle adó alól
mentesek, mégis három rendbe tartoznak; közü-
lük az előkelők, akiket nemeseknek mondanak,
mintegy a bárók vagy patriciusok helyével bir-
nak. Mások azok, akiket saját nyelvükön lófő
székelyeknek neveznek, ezeket latinul primipilu-
soknak mondják, akik mintegy lovagrendűek. A
többiek a közrendűek, mégis mindannyian, amint
mondtuk, nemesek».⁴⁴ Az 1790—1791. évi erdélyi
országgyűlés 1791. évi június hó 4-én tartott 58-ik
ülésében — figyelembevée, hogy «a székely
nemzet három egyenlő nemesi eredetű rendekből,
úgy mint: primores, vagyis fő-rend, primipilus,
avagy ló-fő, és pixidarius, avagy darabontságból
áll» — sarkalatos törvények és régi privilégiumok
alapján egyhangú határozattal elrendelte, «hogy
a székely nemzetnek, hol annak emlékezete elő-
fordul, mind az három rendjei említessenek».⁴⁵
Báró Wenckheim Béla belügyi, *Lónyay Menyhért*
pénzügyi és *Horváth Boldizsár* igazságügyi minisz-
tereknek 1869. évi január hó 23-án kelt 10,598/1868.
B. M. számú közös felségelőterjesztése, melyet
I. Ferenc József király 1869. évi február hó 16-án
kelt legfelsőbb elhatározásával változatlanul el-
fogadott, a székelyek rendi viszonyairól a követ-
kezőket állapítja meg: «bátrak vagyunk meg-
jegyezni először azt, hogy a székely nemzet az
által birtokolt földet ősi foglalás jogán birta s a
korona itt nem birván örökösödési joggal, birtokos

nem is lehetett; másodszor azt, hogy a székely
nemzet minden tagja született nemes, s mint
ilyen, a hon védelmére személyesen volt kötelezve.
Ezen honvédelmi kötelezettség a székely nemzetet
három részre osztotta. Az első osztályt képezték
a főnemesek, kik többed magukkal, a második
osztályt a lófőnemesek, kik lóháton, a harmadik
osztályt a darabontnemesek, kik gyalog voltak
kötelesek a hon védelmében részt venni. A hon-
védelemnek ezen szervezete a szathmári béke-
kötés után korszerűtlennek tűnván fel, 1713—
1729 között a székelyföldi főkapitányságok rendre
eltöröltettek s az óta a székely nemzet tömegesen
többé fegyverre nem szólíttatott, a nemzet tagjai
közötti osztályzat azonban tovább is fenn mara-
dott».⁴⁶

Előfordul, hogy egyesek a székelyek jogi hely-
zetét a jászok, a kunok, a szentgáliak és a hajdúk
helyzetéhez hasonlónak mondják. Ezek azonban
elfelejtik, hogy e népelemek közigazgatási be-
rendezkedése más gyökérből származik, mint a
székelyeké. E népek egyikének a kiváltsága sem
ered a honfoglalás korából, hanem azzal későbbi
uralkodók kegyelméből bírtak. A jászok és a
kunok kiváltsága nem volt nemesi kiváltság,⁴⁷ a
szentgáliak csak helyi nemességgel bírtak,⁴⁸ a
hajdúkat pedig Bocskai István emelte nemes-
ségre; ezekkel szemben a székelyek az összes
nemesi jogokat a magyar szent korona egész terü-
letén a honfoglalás óta zavartalanul élvezték és
szabadon gyakorolták. A kunok nemzetségi beosztá-
sa némi hasonlóságot mutat a székelyek szer-
vezetéhez, de ez a jelenség — minthogy a kunok
csak a XIII. században telepedtek be — hazai
jogunk szempontjából nem vehető tekintetbe,
ezért ennek legfeljebb az eredet kérdésében van
jelentősége. A kun törökfajú nép, ennél fogva ter-
mészetes dolog, hogy beköltözésekor az ilyen
népeknél divatozó törzsrendszert hozta magával.

IV.

A főrend, a lófőrend és a gyalogrend teljesebb
ismertetése végett azokról az alábbiakat mon-
dom el.

A székely nemesség hármas rendi felosztása-
ban az első rendet a főnemesek — *primorok* —
alkotják. E rend tagjait a latin oklevelekben
korábban *potiores*,⁴⁹ *principales Siculi*,⁵⁰ *maio-*

*res*⁵¹ és *superiores*,⁵² majd *primores*,⁵³ *proceres*⁵⁴ és *praecipui nobiles*⁵⁵ néven nevezték. Hóman Bálint megállapítja, hogy a székely tisztviselő-arisztokrácia — a magyar fejlődéshez hasonlóan — ugyanazon családok folytonos tisztségviselése révén születési arisztokráciává alakult át, mely pontosan fedi a magyar főnemesi osztályt s melynek tagjait főembereknek, primoroknak nevezték.⁵⁶ Ennek a rendnek — miként a magyar arisztokráciának is — születési renddé való tökéletes fejlődése akkor fejeződött be véglegesen, amikor a király az ivadékokra is átszálló primori rangot privilégiális oklevéllel kezdte adományozni. Az első ilyen oklevél 1569-ből ismeretes, amikor a primori rendi állás már olyan fejedelmi adományozás tárgyát képező kiváltság volt, amelyet az adományos összes ivadékaí vérszerinti leszármazás útján örökölték. Ezt bizonyítja pl. a Bágyoni Balogh-család 1569. évi fejedelmi privilégiális primori rendi oklevele, melyben az uralkodó az adományosokat és összes leszármazóikat a székely primorok sorába emeli azzal, hogy a jövőben ezek mindannyian primoroknak neveztesenek.⁵⁷ Ilyen diploma a Küsmödi Marton-család 1570-ben kelt kiváltságlevele is, mely «Electio in primores» címmel vezettetett be a királyi könyvbe, s melyben az uralkodó szintén megparancsolta, hogy az adományosokat és leszármazóikat jövőendő örök időkre primoroknak tartsák és tiszteljék.⁵⁸

A primorokat a XVI. századtól kezdve a magyar nyelvű hivatalos iratokban és törvényekben általában *főemberek*,⁵⁹ *főurak*,⁶⁰ *főszemélyek*,⁶¹ *főnemesek*,⁶² *főrend*⁶³ és *úrrend*⁶⁴ kifejezésekkel nevezik. Az idetartozó családok főnemesi rangjának külső kifejezésére mégis a *primor* rangjelzőszó a megfelelő, mert ez a rangjelzőszó egymagában is kétségtelenné teszi, hogy a vele megjelölt család vagy személy székely főnemes, ezért a közhasználatban és a hivatalos használatban ez vált általánossá. Ezt bizonyítják pl. Udvarhelyszék közgyűlése által a Hodgyai Tamási- és a Kadicsfalvi Török-családok tagjai részére 1843-ban kiállított bizonyáglevelek, melyekben nevezetteknek «*primori rendből való származásan*»⁶⁵ igazoltatott. A régi székely székek, majd az ezekből alakult vármegyék által kiadott számos régi nemesi bizonyáglevél⁶⁶ azt tanúsítja, hogy a nemesi hatóságok e rendi állást magyar nyelven is rendszerint primornak nevezték. Ezért nem volna értelme annak, hogy

e rend tagjait az ősi és megszokott primor rangjelzőszó helyett az azzal egyébként teljesen azonos értelmű, de ritkábban használt főnemes szóval jelöljék meg.

A székely nemesség középső rendje: a *lófők*. Ezeket latin nyelven korábban *equitesnek*,⁶⁷ majd Mátyás királynak 1473. évi december hó 9-én kelt oklevelében foglalt rendelkezése alapján *primipili*⁶⁸ néven nevezték, mely elnevezést a latin nyelvben a legújabb korig megtartották. Régen *primipilatusnak* az olyan székely örökséget mondták, mely alapul szolgálhatott a főhadnagyi tisztségnek a nemek és ágak sorrendje szerinti viselésére,⁶⁹ a primipilus pedig a szék főhadnagya volt.⁷⁰ Ezt az elnevezést Mátyás király a lófők rendi nevévé tette. Hóman Bálint azt mondja, hogy a lófők osztálya a magyar birtokos köznemesi osztályt fedi.⁷¹ Ennek a rendnek átöröklődő születési renddé való fejlődése szintén akkor nyert befejezést, amikor a király az ivadékokra is átszálló székely lófői rangot privilégiális oklevéllel kezdte adományozni. Az első ilyen oklevél 1569-ből ismeretes, amikor a lófői rendi állás már olyan fejedelmi adományozás tárgyát képezte, amelyet az összes utódok vérszerinti leszármazás útján örökölték. Ezt bizonyítja pl. a Malomfalvi Vas- és Székely-családok 1569-ben kelt fejedelmi privilégiális lófői rendi diplomája, melyben az uralkodó az adományosokat a székely lófők sorába emelte. Ilyen oklevél a Benczédi Balássy-család 1569. évi kiváltságlevele is, melyben az uralkodó megparancsolta, hogy az adományosok és leszármazóik örökre lófőknek tartassanak és tiszteltesenek.⁷²

A lófőrend tagjainak a megjelölésére a magyar nyelvben leghelyesebb a *lófő* rangjelzőszót használni, mert a XIV. század óta a hivatalos iratokban,⁷³ majd a XVI. századtól kezdve az erdélyi törvényekben⁷⁴ ezzel jelölték meg e rendet. Igaz ugyan, hogy a lófő helyett 1600 óta néha az azonos értelmű lovag szót is használták, pl. 1600-ban az aranyosszéki lófőket *lovagoknak*⁷⁵ írják, Udvarhelyszék közönsége a Magyarzsákodi Hegedüs-családról 1841-ben megállapítja, hogy «*székely lovagi nemessi joggal*»⁷⁶ él, Udvarhelyszék közönsége az 1843-ban kiállított bizonyáglevelekben a Kisgalambfalvi Zsigmond- és a Csekefalvi Simó-családokat «*lovag nemesi kiváltsággal bíró*»⁷⁷ családoknak mondja, s ugyancsak lovag-

rendnek nevezik e rendet Udvarhelyszék közgyűlési jegyzőkönyveinek bevezető sorai 1848-ig. Az előbb említett források mellett a régi székely székek és az ezekből alakult vármegyék által kiadott számos régi bizonyságlevél⁷⁸ azt tanúsítja, hogy a nemesi hatóságok e rendi állást magyar nyelven mégis legtöbbször lófőnek nevezték. Így nem volna értelme annak, hogy e rend tagjait a lovag rangjelzőszóval azonos értelmű, ősi és megszokott lófő rangjelzőszó helyett a ritkábban használt lovag szóval jelöljék meg.

A székely nemesség harmadik rendje a *gyalogrend*. Ennek a rendnek a tagjait a latinnyelvű oklevelekben a legrégebb időtől kezdve váltakozva *pedites*⁷⁹ és *pixidarii*⁸⁰ néven nevezték, mely utóbbi elnevezést a latin nyelvben a legújabb korig megtartották. A gyalogrend a magyar törpebirtokos vagy ősi birtokát vesztett kismanesi osztálynak a megfelelője.⁸¹ Ez a rend átöröklődő születési rend, melynek tagjai mindazok a székelyek, akik a főrendbe vagy a lófőrendbe nem tartoztak. Az ivadékokra átszálló székely gyalogrendűségnek privilégiális oklevéllel való adományozására az első adatot 1580-ból ismerjük, amikor Egerpataki *Bartók Máté* és társai, valamint összes leszármazóik a székely gyalogrend tagjaivá lettek. Ilyen oklevél pl. Gyergyóújfalvi *Oláh János* és *Mihály* Gyulafehérváron 1652. december 12-én kelt fejedelmi kiváltságlevele is,⁸² melyben az uralkodó elrendelte, hogy az adományosokat és összes leszármazóikat mindenkor a gyalogrend tagjainak tartásák.⁸³

A székely gyalogrend tagjai jogi helyzetének elbírálásánál feltétlenül figyelembe kell venni, hogy eredete szerint ez is ősbirtokos nemesi rend, melynek nemessége a másik két rendhez hasonlóan ugyancsak az első hon- és birtokfoglalás ősi jogán alapszik. A *szabad székelyek*⁸⁴ (Siculi libertini) a gyalogrend tagjai; ezek családi birtokörökségüket az idők mostohasága folytán egészben vagy részben elvesztették, de személyükben továbbra is a székely nemesség tagjai maradtak. A gyalogrendhez tartozó családok nemességének külső kifejezésére a nemes szó használatos. A régi székely székek és az ezekből alakult vármegyék által adott nemesi bizonyságlevelek azt mutatják, hogy a hatóságok e rendi állást magyar nyelven nemesnek nevezték.

A székely primoroknak, lófőknek és gyalog-

rendű nemeseknek egymáshoz való viszonyára Bornemisza Pál és Werner György Erdélybe küldött királyi biztosoknak 1552-ben I. Ferdinánd királyhoz intézett és már idézett hivatalos felségelőterjesztése világít rá, mely szerint a székely nemesség első rendjének tagjai mintegy bárók vagy előkelők (quasi barones aut patritii), a második rend mintegy lovagrend (quasi equester ordo), s a harmadik rend szintén nemes (omnes nobiles). Azok a törvények, királyi (fejedelmi) oklevelek és elhatározások, valamint országgyűlési határozatok, melyek a három rendről említést tesznek, ezeket rendszerint külön sorolják fel.

A példaként felhozott és ezekhez hasonló oklevelekben az uralkodó örökös hatállyal adományozza a primoroknak, lófőknek és gyalogrendű nemeseknek egész kiváltságos állapotát, még pedig az utódokra is kiterjedően. Egyenesen primorrá, lófővé, nemessé tesz, a kérdéses rangot az adományosnak és összes leszármazóinak nevéhez és vérehez tapadó örökös joggá téve. A Habsburg és a Habsburg-Lotharingiai családbeli uralkodók mindig elismerték a székely nemesség három különálló rendjét.⁸⁵ I. Lipót király 1691. évi december hó 4-én kelt oklevelének második pontjában megerősítette mindazokat az adományokat (donationes), kiváltságokat (privilegia), címeket (titulos) és méltóságokat (dignitates), melyeket Magyarország királyai és Erdélynek Magyarországtól való különválása óta annak fejedelmei Erdélyben, a magyarországi részekben, a Székelyföldön és Debrecenben magánosok, valamint különféle világi és egyházi testületek és intézmények részére tettek és adtak. I. Lipót királynak ezt az oklevelét II. Lipót helyett I. Ferenc az 1791. évi erd. II. és III. t.-cikkben, I. Ferenc újól az 1792. évi erd. I. t.-cikkben és V. Ferdinánd az 1837—1838. évi erd. t.-cikkben ismételten megerősítették. Majd V. Ferdinánd és I. Ferenc József a székely nemességgel kapcsolatos konkrét ügyekben ugyancsak ezt a felfogást fogadták el. V. Ferdinánd az előnévigazolásra vonatkozóan 1843. évi január hó 29-én kiadott rendeletében megkülönbözteti a három székely nemesi rendet⁸⁶ (primores, primipili, pixidarii); s ugyancsak így sorolja fel e rendeket a belügyi, pénzügyi és igazságügyi minisztereknek már idézett 10,598/1868. B. M. számú miniszterközi felségelőterjesztése is, amelyet I. Ferenc József 1869. évi február hó 16-án

kelt legfelsőbb elhatározásával változatlanul elfogadott.

A székely nemzet mindhárom rendjének tagjait megilleti a *nemesi előnév* használatának joga. V. Ferdinánd király 1843. évi január hó 29-én kelt és most említett rendeletében megállapította, hogy mindhárom rend tagjai székely örökségeiket az első foglalás ősi jogával (*ius primaevae occupationis*) birják és meggyökeresedett szokás szerint lakóhelyeik nevét használják nemesi előnévként. E legfelsőbb rendelet folytán minden olyan székely nemes előneve megállapítható, aki székely nemességét igazolja, tekintet nélkül arra, hogy melyik rendbe tartozik és hogy a kérdéses előnévnek elődei által az 1848. évi vagy ezelőtti időből eredő használatát bizonyítja-e vagy sem?

A székely nemesek *címere* — rendi különbség nélkül — szintén megállapítható, ha igazolják, hogy elődeik 1848-ban vagy ezelőtt nemesi címerrel éltek. A székely nemzet mindhárom rendjének tagjai ugyanis egyaránt használhattak címet, s nincsen nyoma annak, mintha valamelyik rend tagjainak a címerviselését bármikor is korlátozták volna. A székelyek címerhasználati joga nem függött rendi állásuktól, társadalmi vagy vagyoni helyzetüktől. Ez arra mutat, hogy kialakult az a felfogás, hogy a törzsökös székelynek — mint általában minden nemes embernek — joga van címert viselni.

V.

Mátyás király 1473. évi december hó 9-én kelt és már idézett rendeletében megparancsolta, hogy a székelyeknek magasabb rendbe való előhaladása jövőben a székely ispán tudtával történjék. Majd a XVI. század második felétől kezdve a király, illetve a fejedelem oklevélben adományozta a magasabb rendi állást. Kétségtelennek látszik azonban, hogy rendszemlék alkalmával a fejedelem vagy az őt helyettesítő főtiszt⁸⁷ és a teljes számban megjelent székely nemzeti közösség együttes jelenlétében ezután is megtörtént, hogy egyeseket magasabb rendbe emeltek.⁸⁸ Ezek a rangemelések mindenkor az utódokra is kiterjedő hatállyal történtek. Ezt az bizonyítja, hogy a fejedelmek és a közfelfogás a székely rendi állást mindkétnembeli utódokra születéssel átszálló állapotnak tekintették.⁸⁹ A székely fő-, lófő- és

gyalogrendbeli elődök által megszerzett nemesi rendi állást tehát mindkétnemű összes ivadékok törvényes leszármazással öröklik.

Ezzel kapcsolatosan megállapítható, hogy az alacsonyabb rendű székely tisztán megvagyonosodása folytán nem emelkedett magasabb rendbe, mert a rendijegyzőkönyvekben *több lovast kiállító lófőkkel*⁹⁰ és lóval kiálló gyalogrendbeliekkel⁹¹ is találkozunk. Ez utóbbiak, akiket másként *lovas puskáso*knak is neveztek, a gyalogrendnek olyan tagjai, akik vagyoni állapotuk alapján lóval való kiállásra voltak kötelezhetők, de rangemelés híján mégsem tartoztak a lófők közé, s őket a fejedelmek csak később ajándékozták meg lófőszabadsággal.⁹² Így kétségtelen, hogy a magasabb rendbe való emelkedés nem volt feltétlen következménye a nagyobb vagyonnak, hanem ahhoz felsőbb jóváhagyás kellett. Ha a magasabb rendbe tartozás a vagyon növekedésének lett volna a tartozéka, akkor a székely rendi oklevelek adományozásának nem lett volna értelme.

A primori vagy a lófői rendbe tartozó székelynek primori vagy lófői rendi állása vagyoni helyzetétől független volt és vagyona esetleges elvesztésének nem volt együttjárója primori vagy lófői rangjának elvesztése. A XV. századból kimutatható ugyanis, hogy ha a lófőség birtokosa szegényebb volt, akkor a szék főbírói és főhadnagyi tisztségének viselésében az esztendő bizonyos részén lófőségbeli birtokos társaival osztozott, a nélkül, hogy ez rendi állapotát érintette volna.⁹³ A rendijegyzőkönyvek azt bizonyítják, hogy a primorok között voltak olyanok, akik *egy lóval*⁹⁴ vagy *ló nélkül*⁹⁵ szálltak hadba. A rendijegyzőkönyvekben gyakori *gyalog lófő*⁹⁶ kifejezés pedig azt tanúsítja, hogy a lófők akkor is rendjükben maradtak, ha elszegényedésük miatt gyalog álltak ki. Amikor a XVI. század második felében a férfi és női leszármazókra egyaránt átszálló primori és lófői rendi állásnak fejedelmi oklevéllel való adományozása szokássá vált és e kiváltságokat az ivadékok vérszerinti leszármazás útján örökölték, akkor vagyoni helyzetének rosszabbodása miatt senkit sem tettek ki abból a rendből, melynek tagja volt. Ez ellenkezett volna az 1670. évi decemberi erdélyi országgyűlés XXIV. t.-cikkének utolsó bekezdésében foglaltakkal⁹⁷ és az 1809. évi erd. I. tc. 3. §-ával,⁹⁸ melyek elismerik az elszegényedett lófőknek azt a régi szabadságát,

hogy mint lófők gyalog szolgáljanak s ne soroltassanak a harmadik rendbe. A székely rendi állásnak a vagyoni helyzettől való tökéletes függetlenségét tanúsítják az 1809. évi nemesi felkelés hivatalos iratai, melyek vagyonos és teljesen vagyontalan primorokról, lófőkről és puskásokról rendelkeznek, s azoknak mikénti kiállítását szabályozzák.⁹⁹ Mindez azt bizonyítja, hogy a rendi állás már a XV. század végén nem volt összefüggésben a vagyonnal s rendi állásának megtartása mellett mindenki olyképpen teljesítette honvédelmi kötelezettségét, amint arra tényleges vagyoni helyzete alapján kötelezve volt. Mindezek — különösen az 1670. és 1809. évi erdélyi törvények — szerint kétségtelen, hogy a magasabb rendbeli székely vagyonának esetleges elvesztése miatt nem süllyedt vissza alacsonyabb rendbe, hanem magasabb rendi állását akkor is megtartotta, ha szegénysége miatt katonai szolgálatát esetleg gyalog teljesítette.

Azt az elvet, hogy a primori és a lófői rendek születéssel átöröklődő rendeket alkotnak, a belügyi, pénzügyi és igazságügyi minisztereknek már idézett és I. Ferenc József által 1869. február 16-án változatlanul elfogadott 10,598/1868. B. M. számú miniszterközi felségelőterjesztése a következőképpen juttatta kifejezésre: «1713—1729. között a székelyföldi főkapitányságok rendre eltöröltettek s az óta a székely nemzet tömegesen többé fegyverre nem szólíttatott, a nemzet tagjai közötti osztályzat azonban tovább is fenn maradt». A rendi állás a család vagy családág közjogi helyzetét tükrözteti vissza, míg a teljesített szolgálat minéműsége a személy vagyoni helyzetéhez volt szabva. Ez teljesen megegyezik a magyar nemesnél érvényesülő felfogással, ahol pl. a báró akkor is báró maradt, ha elszegényedett és az 1764—1765: V. tc. értelmében lovagrendűnek (status equester nobilium) nyilvánított magyar nemes abban az esetben is tagja maradt e rendnek, ha vagyonának csökkenése miatt gyalog vonult hadba. Magyarország egész területén mindenkor kizárólag ezzel a jogi felfogással találkozunk, s ellentétes helyzetre csak külföldön, a hűbéri alapokon álló nemesi rendi szervezetekben találunk példát. A nemesi rendi állás nálunk ugyanis mindenütt és mindig az esetleges földbirtoktól és annak nagyságától független *személyi jog* (ius personale), s csak egyes külföldi hűbéri társadalmak-

ban volt a birtokkal kapcsolatos *területi jog* (ius territoriale).

A rendi állás megszerzésével és öröklésével kapcsolatosan annak elvesztéséről is említést kell tennem. Régebben ugyanis a székely éppen úgy elveszíthette nemességét, mint a magyar, illetve az erdélyi nemes.

Kézai Simon krónikája I. könyve II. fejezetének 1. §-ában ezeket mondja: «Míg tehát a magyarok meg nem keresztelkedtek és keresztyénekké nem lettek, a hírvivők a táborokban ilyen szavakkal gyűjtötték fegyverre a magyarokat «Isten és a magyar nép szava, hogy ezen és ezen a napon, ezen és ezen a helyen mindenki fegyverben pontosan megjelenjék, hogy a gyűlés tanácskozását és végzését meghallgassa». Aki pedig ezt a parancsot megvetette, a nélkül, hogy igaz okát tudta volna adni, azt a scytha törvény értelmében karddal kettéhasították vagy törvényen kívül állónak nyilvánították, vagy közönséges rabszolgaságra vetették. Az ilyen vétkek és kihágások tettek tehát különbséget a magyar és magyar között. Hiszen különben, mikor mind egy atyától és egy anyától származtak, hogy lehetne az egyiket nemesnek, a másikat nem-nemesnek tartani, ha csak ilyen vétségekért elmarasztalva, nem jutottak volna szolgaságra?» Ez a szöveg szolgált alapul *Werbőczy István*nak, amikor a Hármaskönyv I. Része 3. Címének 2—5. §-ait fogalmazta. A 955. évi augusztus hó 10-én Augsburg mellett vívott Lech-mezei csatából visszatért hét gyászmagyart és Szent István idejében a keresztyénség felvételét megtagadó magyarokat régi krónikáink szerint szintén szolgaságba taszították.¹⁰⁰ Ezek a források annak emlékét őrzik, hogy akit őseink a nemzettságra méltatlannak ítélték, azt maguk közül kizárták, tehát nemességétől megfosztották. Szent István,¹⁰¹ Szent László¹⁰² és Kálmán¹⁰³ királyok törvényeiben is többször olvassuk, hogy a szabadokat és nemeseket bizonyos cselekményekért szolgaságra vetették.

A Hármaskönyv I. Része 9. Címének 2. §-a, valamint II. Része 12. Címének 6. és 11. §-ai, továbbá több magyarországi¹⁰⁴ és erdélyi¹⁰⁵ törvény ugyancsak egyik büntetésnemnek jelölte meg a nemesség elvesztését. Ehhez hasonlóan a székelyek is elveszíthették nemességüket, amire a következő külön rendelkezéseket ismerjük:

1. 1499. évi július hó 13-án II. Ulászló király

a székelyek részére kiállított oklevelében azt mondja, hogy hűtlenség esetében egyaránt elveszíthetik székelységüket és nemességüket.¹⁰⁶

2. Az 1562. évi segesvári tc. az udvarhelyszéki, marosszéki, csíkszéki, gyergyószéki, kézdiszéki, sepsiszéki és orbaiszéki gyalogrendbeli székelyeket, akik a király ellen fellázadtak, a kincstár jobbágyaivá tette, amit így fejezett ki: «az székely község mi (t. i. a király) szabad birodalmunk alatt légyen».¹⁰⁷ (Az aranyósszékiek nem vettek részt a lázadásban s nem is kaptak büntetést.)

3. Az 1619. évi májusi erdélyi országgyűlés XVII. törvénycikke megállapította azt az elvet, hogy a fejedelem jobbágynak eladományozhatta azt a székelyt, aki «vagy hadban nem szolgált soha, vagy zászló alá bé nem íratja magát».¹⁰⁸

4. 1678. évi július hó 18-án Apafi Mihály fejedelem rendeletileg megparancsolta, hogy a székely hadak jó hadi készülettel keljenek fel, mert akiknek nem lesz jó készletük, fegyverük és ruhájuk, azokat örökös jobbágyságra adja vagy felakasztatja.¹⁰⁹

5. Az 1691. évi februári erdélyi országgyűlés I. törvénycikke szerint a rendek az I. Lipót által adott diplomát elfogadták és egyidejűleg elrendelték, hogy a nemesi szabadsággal élő rendek a székelyekben «sub amissione bonorum et nobilitaris praerogativae» a felségnek a legközelebbi március hó 1-ig hűséget esküdjének.¹¹⁰

Közjogunknak az az elve, hogy a nemességet nem lehet elveszíteni és az bírói ítélettel sem vonható el, csak a XVIII. században kristályosodott ki a maga teljességében. A m. kir. udvari kancellár 1781. évi február hó 10-én kelt felségelőterjesztésében azt mondta, hogy «*nobilitas sit character indelebilis, pretiique inaestimabilis*».¹¹¹ Majd az 1790: XLI. tc. 1. §-a akként rendelkezett, hogy a nemesi kiváltságtól való megfosztás és az ezt tartalmazó bírói ítéletek érvénytelenek, erőtlének és semmisek. Ezt az elvet fogadják el újabb törvényeink is. Ugyanis az 1878: V. tc. 54. §-a mellékbüntetésként csak a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését szabja meg, azoknak a jogkövetkezményeknek a sorában pedig, melyeket ez a mellékbüntetés maga után von, az idézett törvény 55. és 56. §-ai szerint a nemesség elvesztése nem foglaltatik. Az 55. § 4. pontja kifejezetten megmondja, hogy csak «az örökösökre át nem szálló» nyilvános címek el-

vesztése szabható ki a bírói ítéletekben, ezzel tehát a nemesség elvesztését kiveszi a kiróható büntetések közül. Az 1880: XXXVII. tc. 17., 26. és 27. §-ai pedig azt rendelik, hogy mellékbüntetésként nem mondható ki az, ami az 1878. évi V. tc.-ben nincs felsorolva.

Ezek szerint közjogunknak elvitathatatlan szabálya az, hogy a nemesség olyan jog, amely sohasem szűnik meg és azt bírói ítélettel elvonni nem lehet, mert az ilyen ítéletek semmisek és azokat nem létezőknek kell tekinteni. Ezzel szemben kétségtelen az is, hogy ennek a jogelvnek a kikristályosodása előtt az annak idejében érvényes törvények alapján meg lehetett fosztani nemességétől azt, aki arra rászolgált. Így a magyarországi, az erdélyi és a székely nemesi rendi állást el lehetett veszíteni, s ennek következtében a bűnös leszármazóival együtt örökös jobbágyságra jutott. Aki bírói ítélet alapján lett jobbággy, az természetesen csak a fejedelem kegyelméből kaphatta vissza kiváltságait, s azokat is csak olyan mértékben, amennyire azokra érdemesnek bizonyult. Nyilvánvaló viszont, hogy az a magyarországi, erdélyi és székely nemes, aki elszegényedése miatt önként kötötte le magát jobbággyá,¹¹² vagy a saját elhatározásából szegődött valakinek a szolgájává,¹¹³ közjogi kiváltságait nem vesztette el, személyére nézve nemesi rendjének továbbra is tagja maradt és szerződéses urával szemben fennálló magánjogi kapcsolata csak arra az időre volt érvényben, melyre szerződésük szólt.

A székely nemzet ősi rendi szervezetétől meg kell különböztetni a báró Buccov Adolf-Miklós tábornok által Mária Terézia idejében 1764-ben felállított s a Székelyföldről kiegészített két gyalogezredet és fél huszárezredet, amelyek az ősi székely rendi szervezettől független, azoktól eltérő és a Székelyföldnek csak egy részében létező, bécsi osztrák katonai főparancsnokság alatt álló alakulatok voltak. Az ezredek tisztikarának és felettes parancsnokságaiknak nem állott jogában, hogy a besorozandó székelyek nemesi rendi állását megállapítsák vagy azon változtassanak, s esetleg egyeseket a gyalogrendből a lőfőrendbe, másokat a lőfőrendből a gyalogrendbe tegyenek át. Ezeknek a katonai parancsnokságoknak a hatásköre nem terjedt ki a polgári közigazgatásra és bíraskodásra, s intézkedéseiknek még kevésbé lehetett hatása közjogi téren. Ezért hibás és közjogunkkal

a legélesebben ellenkezik az a nézet, hogy a király vagy a fejedelem által mindkétnemű összes le- származóival együtt egy bizonyos rendbe emelt székely valamely más rendnek a tagjává lehetett azért, mert a közjogunktól idegen cs. kir. katonai hatóság ide vagy oda sorozta. Annak idején ma- guk a katonai parancsnokságok sem tulajdoní- tottak a sorozásnak ilyen hatást, amit bizonyít, hogy pl. 1772-ben egy székely gyalogezredbeli vitéz hivatalos iratban *«primipilus gyalogi katoná- nak»*¹⁴ írhatta magát. Ez világosan igazolja azt a tényt, hogy aki lófőnek született, az a székely gyalogezredben is a lófőrend tagja maradt. Min- denki megtartotta tehát korábbi nemesi rendi állását, függetlenül attól, hogy a közjogi jog- körrel nem bíró katonai parancsnokság hova sorozta.

VI.

A rendijegyzőkönyvek vezetését Mátyás ki- rály 1473. évi december hó 9-én kelt oklevelében rendelte el.¹⁵ Ezek a jegyzőkönyvek fontos ok- iratok, amelyeknek nemcsak kiállításuk idejében volt jelentőségük, hanem ma is nagy történeti értéket képviselnek. Jelentőségük a multban abban rejlett, hogy ezekkel igazolták valakinek vala- melyik rendbe tartozását, ma pedig a leszármazók rendi állásának megállapításánál szintén első- rangú forrásokul szolgálnak. Ezenkívül felbecsül- hetetlen értéket képviselnek a Székelyföld nép- mozgalmának története szempontjából. A rendi- jegyzőkönyvek voltaképpen háromféle célból ké- szültek, így ez alá a gyűjtőszó alá a jegyzőköny- veknek három különféle csoportját sorozhatjuk. Az első csoportba tartoznak azok a *rendi össze- írások*, amelyek a népesség teljes létszámát, a családfőket és családtagokat névszerint felsorolva foglalják magukban; a második csoportot a *hadi- szemlejegyzőkönyvek* alkotják, melyeket a háború esetén fegyverfogásra kötelezett személyekről ké- szítettek; s végül a harmadik csoportba tartoznak a *hűségesküjegyzőkönyvek*, melyeket a fejedelmek- nek tett hódolati eskü (homagium) alkalmával vettek fel. Mindhárom csoportba tartozó jegyző- könyveknek legfontosabb jellemzője, hogy a fel- vett személyeket a székely nemzetet alkotó három rend szerint elkülönítve tüntessék fel, vagyis biz- tos iránymutatóul szolgáljanak abban a tekintet- ben, hogy az egyes személyek melyik rendbe tar-

toztak. Rendijegyzőkönyveknek kizárólag az 1713. évi vagy ezelőtti időből eredő jegyzőkönyvek tekint- hetők, mely időhatár a belügyi, pénzügyi és igazságügyi minisztereknek már többször idézett és I. Ferenc József által 1869. évi február hó 16-án elfogadott 10,598/1868. B. M. számú közös felség- előterjesztésén alapszik.

A meglévő rendijegyzőkönyvek történeti érté- két különösen emeli az, hogy legnagyobb részük az idők viharaiiban megsemmisült. Tájékozá- sul felsorolom azokat, melyek az erdélyi, a magyar- országi és a bécsi hivatalos és családi levéltárak- ban részben vagy egészben fennmaradtak és ismer- tetesek. Ezek a jegyzőkönyvek székenként idő- rendben csoportosítva a következők:

1. *Udvarhelyszék* (Keresztúrszékkal és Bar- dócszékkal): 1566., 1602., 1604., 1614., 1620. körül, 1627., 1635. és 1702.

2. *Háromszék* (Sepsiszek, Kézdiszek és Orbai- szek, Miklósvárszékkal vagy más néven Erdő- vidékkel): 1566., 1602., 1614., 1635., 1659., 1665., 1666., 1667., 1670. körül, 1680., 1683. és 1691.

3. *Csikszék* (Al-Csikszék, Fel-Csikszék, Gyer- gyószék és Kászonszék): 1566., 1569. körül, 1602., 1603., 1614., 1616., 1643., 1645., 1654., 1658., 1660., 1681., 1683., 1685. és 1702.

4. *Marosszék* (a régen beolvadt Szeredaszék- kel): 1566., 1575., 1602., 1603., 1614., 1635., 1636., 1647., 1677., 1685., 1691. és 1692.

5. *Aranyosszék*: 1642.

Ez a felsorolás mutatja, hogy a rendijegyző- könyvek legtöbbje elveszett. Az a kevés, ami meg- maradt, részben csonka és aránytalanul oszlik meg az egyes székek között.

Az 1635. évi rendijegyzőkönyvnek különös je- lentőséget ad az a körülmény, hogy az Approbata Constitutio III. Része 76. Címének 12. §-ába be- cikkelyeztetett. Ez a rendijegyzőkönyv I. Rá- kóczi György fejedelem által a Székelyföldön 1635-ben személyesen tartott rendiszemléről ké- szült.

A fejedelmi kiváltságlevelek, az erdélyi királyi könyvek, amelyeket egyébként is nagyon hiányo- san vezettek s a székely rendijegyzőkönyvek idők folytán nagy részben elpusztultak, ezért ma már gyakran nem tudjuk megállapítani, hogy az egyes családok magasabb rendi állásukat mikor és ho- gyan szerezték. Az ilyen kérdésekben a régi konk- rétt ügyekben kelt elvi határozatok alapján ki-

alakult joggyakorlat szerint egyrésről a székely rendi állást adományozó fejedelmi oklevelek, másrésről pedig a rendi állás megszerzését, illetve jogos bírását hivatalosan tanúsító rendijegyzőkönyvek egymással egyenlő értékű forrásokul szolgálnak.¹¹⁶

VII.

A székely családok történetének kutatói gyakran találkoznak olyan királyi (fejedelmi) oklevelekkel, melyekben székelyeknek különféle nemesi rendi kiváltságokat adományoztak. Az alábbiakban az ilyen okleveleket jogi minőségük szerint csoportosítva ismertetem. Mindegyik oklevél-típusból a felkutatható legrégibb keletűt mutatom be, s így arra is felvilágosítást nyujtok, hogy a székelyek részére a különféle kiváltságokat rendi oklevelekkel mikor adományozták először.

Előbb az okleveleket sorakoztatom fel a következőkben :

A) Belföldi oklevelek.

I. Székely nemesi rendi oklevelek.

Primori oklevél. II. János magyar király Gyulafehérváron 1569. évi július hó 15-én kelt oklevelével az aranyosszéki *Balogh*-család névszerint felsorolt kilenc tagját, *Simont, Kristófot, Györgyöt, Istvánt, Gergelyt, Benedeket, Jánost, Boldizsárt és másik Jánost*, valamint összes leszármazóikat a székely primorok sorába emeli. Ez az oklevél csak kivonatosan maradt fenn.¹¹⁷ Az itt említett Balogh-család székely öröksége Bágyonban volt és onnan írta előnevét.¹¹⁸ Szó szerinti szövegében ismeretes II. János magyar királynak Gyulafehérváron 1570. évi április hó 3-án Küsmödi *Marton János és Péter* székely lófők, valamint összes leszármazóik részére adott oklevele, mellyel ezeket a székely primori rendbe emelte.¹¹⁹

Lófői oklevél. II. János magyar király Gyulafehérváron 1569. évi június hó 1-én kelt oklevelével Malomfalvi *Vas Györgyöt, Székely Mihályt és Balázst* a székely lófők sorába emeli. Ez az oklevél csak kivonatosan maradt fenn.¹²⁰ Szó szerinti szövegben ismerjük II. János magyar királynak Gyulafehérváron 1569. évi július hó 10-én *Benczédi Balássy Miklós és Tamás*, valamint összes leszármazóik részére adott oklevelét, mellyel ezeket a székely lófőrendbe emelte.¹²¹

Nemesi (gyalogrendi) oklevél. Báthory Kristóf erdélyi fejedelem és székely ispán Gyulafehérváron 1580. évi március 31-én kelt oklevelével Egerpataki *Bartók Mátét, Kis-Antal Tamást, Fejér Györgyöt, Kónya Bálintot, Kónya Istvánt, Angyalosi Dobos Istvánt és Árkosi Barabás Lukácsot*, valamint összes leszármazóikat a székely gyalogrendbe emeli. Ezt az oklevelet a szakirodalomban csak kivonatosan ismertették.¹²² Szó szerinti szövegében ismeretes Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek és székely ispánnak Gyulafehérváron 1583. évi május hó 23-án Márkosfalvi *Török Mihály, Bikfalvi Teölgys Pál, Danch Máté, Fejes Boldizsár, Szeőke János, Szabó Pál, Szabó Simon, Vayda Miklós és Szentkirályi Szabó Miklós*, valamint összes leszármazóik részére adott oklevele, mellyel őket a székely gyalogrendbe emelte.¹²³

2. Magyar nemesi rendi oklevelek.

Grófi oklevél. I. Lipót magyar király Bécsben 1696. évi február hó 23-án kelt oklevelével Alsótorjai *Apor Istvánt* összes leszármazóival együtt a magyar grófok sorába veszi.¹²⁴

Bárói oklevél. II. Ferdinánd magyar király Bécsben 1633. évi május hó 30-án kelt oklevelével Makfalvi és Uzapanithi *Dósa Tamást* összes leszármazóival együtt a magyar bárók sorába veszi.¹²⁵ A bárói oklevélben a Makfalvi előnév nem fordul elő, de megállapítást nyert, hogy e Dósa Tamás a Makfalvi Dósa székely családnak volt az ivadéka.¹²⁶

Nemesi oklevél. I. János magyar király Váradon 1535. évi július hó 15-én kelt oklevelével Hatolykai *Bak Györgyöt és Lászlót* összes leszármazóikkal együtt a magyar nemesek sorába veszi.¹²⁷

3. Erdélyi nemesi rendi oklevelek.

Grófi oklevél. Mária Terézia erdélyi fejedelem Bécsben 1744. évi november hó 13-én kelt oklevelével Nagyertsei és Gelenczei *Tholdalagi Mihályt* összes leszármazóival együtt az erdélyi grófok sorába veszi.¹²⁸ A grófi oklevélben a Gelenczei előnév nem fordul elő, de megállapítást nyert, hogy e Tholdalagi Mihály a Nagyercséről Gelencére származott és az utóbbi helyen az 1614. évi székely rendijegyzőkönyvbe felvett Gelenczei Tholdalagi-családnak volt az ivadéka.¹²⁹

Bárai oklevél. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem Gyulafehérváron 1607. évi május hó 10-én kelt oklevelével Dersi *Petky Jánost* összes leszármazóival együtt az erdélyi főnemesek sorába veszi.¹³⁰ Ezzel és a hasonló adományozásokkal kapcsolatosan megjegyzem, hogy a Habsburg- és a Habsburg-Lotharingiai-családbeli erdélyi fejedelmek erdélyi bárói címet adományoztak s az ő korukban a korábbi erdélyi főnemes családok leszármazóit is báróknak kezdték címezni.¹³¹

Nemesi oklevél. Báthory István erdélyi fejedelem Varsóban 1576. évi június hó 23-án kelt oklevelével Baróti *Keserű* másként *Székely Pétert* összes leszármazóival együtt az erdélyi nemesek sorába veszi.¹³²

4. Címereslevél.

V. László magyar király Budán 1456. évi március hó 30-án kelt oklevelével Csíkszentmártoni *Becz Jakabnak*, Csíkszentgyörgyi *Becz Bálintnak*, Barnabásnak és Péternek, Árokpataki *Simonnak*, Szentsimoni *Tamásnak és Máténak*, Galambfalvi *Antalnak*, Andrásnak, Péternek és Gergelynek, valamint Csíkszenttamási *Szilveszternek és Lázárnak* összes leszármazóikkal együtt nemesi címert adományoz.¹³³

B) Külföldi oklevelek.

1. Német-római császárság.

II. Lipót német-római császár Lisznyói *Damó Józsefet* összes leszármazóival együtt a német-római császárság nemeseinek sorába veszi. Az 1792. évi erdélyi országgyűlés az oklevél kihirdetésére irányuló kérelmet megtagadta azzal az indokolással, hogy ez a nemesség nem Erdélyre, hanem a német-római szentbirodalomra szóló érvénnyel adományoztatott.¹³⁴

2. Osztrák császárság.

I. Ferenc József osztrák császár Wienben 1853. évi március hó 11-én kelt oklevelével *Istvánffi Pál* székely lófőt összes leszármazóival együtt Madéfalvi előnévvel az osztrák császárság nemeseinek sorába veszi.¹³⁵

I. Ferenc József osztrák császár Wienben 1864. évi március hó 17-én kelt oklevelével Madé-

falvi *Istvánffi Pált* összes leszármazóival együtt az osztrák császárság lovagjainak sorába veszi.¹³⁶

3. Spanyol királyság.

XII. Alfonz spanyol király gróf Csíkszentkirályi és Krasznahorkai *Andrássy Gyulát* a spanyol királyság elsőosztályú grandjainak — legmagasabb örökletes nemességének — sorába vette.¹³⁷

*

Ezekkel az oklevelekkel kapcsolatban a következőket kell tudnunk:

A székely lófői és gyalogrendi oklevelekben többször benne van az a feltétel, hogy az adományosok és leszármazó családtagjaik felsőbb parancsra lovon vagy gyalog kötelesek hadbaszállni.¹³⁸ Ilyen és ehhez hasonló feltételek nemcsak a székely, hanem más nemesi rendi oklevelekben is előfordulnak. Így pl. II. Rákóczi György fejedelem Gyulafehérváron 1648. évi december hó 4-én Tamási *Erdélyi Andrást, Jánost és Györgyöt* összes ivadékaikkal együtt azzal a feltétellel emelte erdélyi nemességre, hogy örökre Borosjenő várának kapitányától függjenek,¹³⁹ tehát ott kötelesek hadiszolgálatot teljesíteni. Ehhez hasonló feltételt találunk II. Rákóczi György fejedelemnek Gyulafehérváron 1651. évi február hó 16-án Borosjenői *Kádár Mihály és István*, valamint összes ivadékaik részére adott erdélyi nemesi oklevelében is.¹⁴⁰ Ebben a korban a katonáskodás kötelezettsége, mint hallgatólagos meghagyás, általában minden nemesi kiváltságnak elválaszthatatlan kísérője, akkor is, ha a privilégiális oklevélben nincs róla szó. Mástermészetű feltételt állapít meg III. Károly az erdélyi udvari kancellária 1718. évi október hó 6-án kelt előterjesztésére, amikor *Kászoni János-József* erdélyi alkancellárt és csíkszéki főkirálybíró *Bornemisza* családnévvel és *Kászoni* előnévvel bárói rangra emeli, kikötve, hogy ő és utódai a római katolikus vallást a báróság elvesztésének terhe mellett sohasem hagyhatják el.¹⁴¹ Az ilyen feltételek ma már egyformán nincsenek hatályban, bármilyen nemesi rendi oklevélben is olvassuk azokat, mert a hadkötelezettség és a közszolgáltatások általánosan más alapon nyertek újabb szabályozást. A kérdéses oklevelekkel adományozott nemesi

rendi állás azonban minden kétség nélkül megilleti az adományosok törvényes leszármazóit.¹⁴²

A székelyek részére adományozott magyar és erdélyi grófi, bárói és nemesi oklevelekben gyakran olvassuk azt, hogy az ilyen módon megadományozottak a székely primorok, lófők, illetve gyalogrendűek sorából *kivételnek*. Ez a kifejezés az oklevelek olvasásának első pillanatában azt a téves látszatot keltheti, mintha a székely nemes a magyar vagy az erdélyi nemesi rendi oklevél elnyerésével rangemelésben részesülne. Ezzel kapcsolatosan rámutatok arra, hogy a magyar vagy az erdélyi nemesi rendi oklevelek sohasem a székely nemesség körén belül adtak rangemelést, hanem a magyar vagy az erdélyi nemesség körében. Ezt a királyi könyveknek és a székely rendi jegyzőkönyveknek egybevetése bizonyítja, mert ezekből kitűnik, hogy a székely nemzetnek mind a három rendjében találkoztunk olyanokkal, akik címeres nemeslevél vagy birtokadománylevél alapján magyar, illetve erdélyi nemesekké lettek, mégis korábbi székely rendi állapotukban maradtak.¹⁴³ A magyar, illetve az erdélyi nemesség tehát a székely nemesség körén belül nem jelentett rangemelést és nem volt hatással az adományosok és ivadékaik székely rendi állásának alakulására. III. Ferdinánd magyar király, aki egy személyben római szentbirodalmi császár is volt, Pozsonyban 1649. évi április hó 13-án kelt magyar királyi oklevelével *gróf Kreith Keresztélyt* a római szentbirodalmi grófok sorából a magyar nemesek közé emelte.¹⁴⁴ Ezzel az oklevéllel gróf Kreith Keresztély a magyar nemesség szempontjából tényleges rangemelésben részesült azáltal, hogy e nemesség tagja, tehát magyar nemes lett; azonban természetes, hogy ez a minőség a római szentbirodalmi nemesség körében nem jelentett részére rangemelést. Ez és a hasonló királyi oklevelek kétségen kívül igazolják, hogy az adományosok sohasem annak a nemességnek a körében részesültek rangemelésben, melybe korábban is beletartoztak, hanem annak a nemesi szervezetnek a szempontjából érte őket rangemelés, melybe újonnan vétettek fel. A kérdést közjogilag akkor világítjuk meg helyesen, ha azt mondjuk, hogy a székely nemesség tagjára a magyar vagy az erdélyi nemesség sorába való felvétel, illetve a grófi vagy bárói rang elnyerése a székely nemesség körében nem ment rangemelészámba, hanem

csak a magyar vagy az erdélyi nemesség körében; viszont a magyar vagy az erdélyi nemesség tagjára a székely nemesség sorába való felvétel, illetve a primori vagy lófői rang elnyerése a magyar vagy az erdélyi nemesség körében szintén nem jelentett rangemelést, hanem csak a székely nemesség körében. Azok a székely családok, melyek magyar, illetve erdélyi grófi, bárói vagy nemesi oklevelet kaptak, ősi székely nemességük mellett a magyar, illetve erdélyi nemességnek külön is tagjaivá lettek.

Az ismertetett s ezekhez hasonló oklevelek az adományos székelyeknek és ezek leszármazóinak azt a rendi kiváltságot biztosították, amely az illető oklevelekben adományoztatott. Mégis ki kell emelni, hogy a magyar szent koronának a Székelyföldön kívül eső területein nemcsak azok a székelyek élhettek nemesi jogokkal, akik magyar vagy erdélyi nemesi rendi oklevéllel bírtak, hanem ez a székely nemzet minden tagját származása alapján személy szerint megillette. A székelyek ugyanis eredetüknél fogva országosan elismert nemesek, akiknek nemessége az első foglaláson alapszik és ezért a nemesi jogokat az ország egész területén gyakorolhatták, amit több királyi döntés is megállapított.¹⁴⁵ Ha egy székely család magyar vagy erdélyi nemeslevelet kapott, ez a nemesség szempontjából nem jelentett egyebet, mint amikor valamely magyar vagy erdélyi nemes család egymásután több nemeslevelet is szerzett. Tudjuk, hogy ez számos esetben megtörtént, annak ellenére, hogy az újabb nemeslevelek semmivel sem adtak több jogot az előbbieknél.¹⁴⁶

Csikszentmártoni *Becz Jakab*nak és társainak 1456. évi címereslevele azt bizonyítja, hogy a székelyek címeradományban is részesülhettek, a nélkül, hogy ugyanabban az oklevélben a magyar vagy a székely nemesség valamelyik rendjébe külön is felvették volna őket.

A székelyek részére adományozott külföldi nemesi rendi okleveleknek a belföldi nemesi rendek szempontjából nincs jelentőségük. Ezeket csak érdekességük miatt említettem meg.

VIII.

Hazánk nemesi intézményére vonatkoztatva emlegetik az *una eademque nobilitas* elvét, mellyel azt akarják kifejezni, hogy a nemesség a magyar

szent korona területén egy és ugyanazonos. Mivel e kérdés a magyar és a székely nemesség egymáshoz való viszonyával és rendi tagozódásával kapcsolatban áll, ezért azt az alábbiakban világítom meg.

Árpád honfoglalása után a törzsek az általuk megszállott területeket egymástól függetlenül bírták, amelyeket az egyes törzsfők igazgattak. A törzsek nem szállották meg az ország egész területét, s egymás között nagy területeket hagytak szabadon, melyeket Szent István királyi hatalmánál fogva arra érdemes híveinek adományozni kezdett. Ennek folytán két gyökere van nemességünknek: az egyik az első foglalás joga, vagyis a szállásjog (*ius primaevae occupationis*, *ius descensuale*, *ius descensus*), a másik pedig a királyi adományból eredő jog (*ius regium*). A két kiváltságos réteg között éles különbséget tett az, hogy míg az előbbi csak közjogilag, addig az utóbbi ezenfelül magánjogilag is függött az államot képviselő királytól. Ez a két kiváltságos réteg az ország nagyobb részében a megyerendszer kialakulásával összeolvadt, de a Székelyföldön mégis megmaradt a székely örökségnek, mint első foglalású szállásbirtoknak, s a székely nemességnek különböző volta.

A Hármaskönyv III. Része 4. Címének bevezetésében megállapítja, hogy a székelyek kiváltságos nemesek, akik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek. A székelyek a Székelyföldnek a királyi háramlási jogtól mentes törzsi szállásbirtokjellegét és nemzeti autonómiájukat megőrizték, mely különleges jogi helyzetüket a magyar és az erdélyi államhatalom mindenkor tiszteletben tartotta, s a székely nemességet a magyar és az erdélyi nemességtől különbözőnek tekintette. A székely nemességnek a magyar, illetve az erdélyi nemességtől különböző voltát legkifejezőbben az bizonyítja, hogy az uralkodók gyakran adományoztak ugyanannak a családnak külön magyar, illetve erdélyi nemesi rendi oklevelet és külön székely nemesi rendi oklevelet. Előfordult, hogy a magyar, illetve erdélyi nemesi rendi oklevél kiadása megelőzte a székely nemesi rendi oklevél kiadását, viszont más esetekben a székely nemesi rendi oklevél a magyar, illetve erdélyi nemesi rendi oklevél előtt kelt. A székely nemes részére adott magyar vagy erdélyi nemesi rendi oklevél adományozása — amint már emlí-

tettem — nem volt hatással az adományos székely nemesi rendi állásának alakulására, mert a királyi könyvek és a székely rendijegyzőkönyvek együttes bizonyossága szerint a székely nemzet mindhárom rendjében egyaránt találunk magyar vagy erdélyi nemesi rendi oklevéllel bíró családokat. Így a székely nemesség nem mondható azonosnak a magyar, illetve erdélyi nemességgel; kiváltságai saját külön ősi jogaiban gyökereznek, mely jogok a magyar vagy az erdélyi nemességtől állandóan megkülönböztették.

A Hármaskönyv I. Része 2. Címének 2. §-ából, illetve II. Része 43. Címének 2. §-ából tudjuk, hogy az országos főhivatalokat viselő igazi bárók (v. ö. I. Rész 94. Cím) vérdíja 100 márka, illetve 400 forint, s más nemeseké a szűkebb értelemben vett Magyarországon — tehát a nádor igazgatási területén — 50 márka, illetve 200 forint volt; III. Rész 3. Címének 1. §-a szerint a szlavóniai nemesek vérdíja 100 forintban, az erdélyi vajdaságbeli nemeseké pedig 66 forintban volt megállapítva; s III. Rész 4. Címének 1. §-a értelmében a székelyeknek — akik kiváltságos nemesek s saját külön törvényeikkel és szokásaikkal éltek — 25 forintos vérdíjuk volt.

A nemesség soraiban rangbeli különbséget eredményezett az öröklődő főnemesi címek adományozása. A születéssel öröklődő magyar főnemesi méltóság a *principesnek*,¹⁴⁷ *maioresnek*,¹⁴⁸ *nobiles primordialesnek*,¹⁴⁹ *proceresnek*,¹⁵⁰ *potiores proceresnek*¹⁵¹ és *primoresnek*¹⁵² nevezett magyar főnemesek csoportjából fejlődött. A székely nemesség rendi tagozódását már részletesen ismertettem. A magyar hivatali és birtokarisztokráciának születési arisztokráciává való fejlődése akkor fejeződött be véglegesen, amikor a király az ivadékokra átszálló főnemesi rangot privilégialis oklevéllel adományozta, amire a XV. századtól kezdve ismerünk példákat.¹⁵³ Megállapítható tehát, hogy a magyar szent korona területén a lezármazókra átöröklődő főnemesi rend a XV. században kialakult, s ennek következtében a nemesek rendi egyenlőségének elvét már akkor felváltotta a rendi különbség elve.

Az 1608. évi kor. u. I. tc. 8. §-a a magyarországi főnemesi rend tagjainak az országgyűlésen való személyes megjelenési jogát iktatta törvénybe, míg egyéb nemeseknek csak képviselőlet útján volt joguk arra. Az erdélyi és a székely fő-

nemeseket az erdélyi országgyűlésen való személyes megjelenés joga nemesi rendi állásuk és születésük alapján nem illette meg, mert ott a királyi hivatalosokat az 1791. évi erd. XI. tc. b. pontjában és az 1791. évi erd. XVII. tc. 1. §-ában lefektetett elvek szemmeltartásával válogatták össze és hívták meg az országgyűlésre. Az erdélyi és a székely főnemeseknek nem volt a magyarországiakhoz hasonló joguk ilyen királyi meghívólevelek igénylésére, mert Erdélyben ezeket a főkormánysház elölterjesztésére csak *a fejedelem tetszéséből*¹⁵⁴ lehetett kapni és kizárólag azoknak adták, akiket nemcsak az ország, hanem *a fejedelem ügyeinek a tárgyalására*¹⁵⁵ is alkalmasoknak tartottak.

Az 1687. évi IX. tc. a főnemesi rend tagjainak megengedte a hitbizományalapítást, mely jogot csak az 1723. évi L. tc. 4. §-a terjesztette ki a nemességre. Ezek a törvények azonban, melyek a nemesség közé a birtokjogi és örökjogi egyenlőséget hozták be, az erdélyi nagyfejedelemség területén sohasem lettek hatályosak, mert a Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról szóló 1868. évi XLIII. tc. 12. §-ában kimondta, hogy a Magyarország korábbi külön országgyűlésén alkotott törvények az erdélyi területen csakis újabb törvényhozási intézkedés után alkalmazhatók.

A felsorolt adatok azt mutatják, hogy nemességünk nem volt egységes. Az egységes nemesség kialakulását különféle okok akadályozták meg. Az egyik ok az, hogy az ország nagyobb részében a királyi adomány jutott döntő mértékben jelentőségre az első foglalású jószággal szemben, míg a Székelyföld megőrizte a királyi jogtól mentes ősfoglalású szállásbirtokjellegét. A másik ok az volt, hogy a nemesek védője az ország egyes részeiben, t. i. a nádor, a bán, az erdélyi vajda és a székely ispán igazgatási területein egymástól különbözött. A nemesség öröklődő címek és az országgyűlésen való megjelenési jog mikénti gyakorlása szempontjából különböző rendekre oszlott, s e felosztás sem volt egyöntetű az egyes országrészekben. A magyarországi főnemesek és nemesek hitbizományalapítását megengedő törvények az erdélyi nagyfejedelemség területén sohasem — még a két állam egyesülése után sem — léptek hatályba. Mindezekből az látszik, hogy nemességünk egységessé alakulása számos okból nem következhetett be.

Ezzel szemben fennállott a nemesek szabadságának egy és azonos volta. Az Árpádházi királyok korának vége felé egyes oligarchák arra törekedtek ugyan, hogy a kisebb birtokú nemesek szabadságának korlátozásával felettük maguknak kiváltságos állást biztosítsanak. Ezt a fejlődést azonban az 1351. évi XI. tc. magakadályozta, amikor kimondta, hogy az országban és a hercegi tartományokban¹⁵⁶ lakó nemesek mindannyian egy és ugyanazon szabadsággal (libertas) éljenek. Ennek a szabadságnak egy és ugyanazonos voltáról szól a Hármaskönyv I. Része 2. Címének 1. §-a és I. Része 9. Címének 7. §-a is. E rendelkezés értelmét szabatosabban a Hármaskönyv I. Része 4. Címének 1. §-a és I. Része 9. Címének 4. §-a határozza meg, amikor megállapítja, hogy a nemesek a szent korona tagjai és a koronás királyon kívül senki más hatalmának nincsenek alávetve. Ennek alapján nem állíthatjuk azt, hogy nemességünk összes jogaival egyetemben egységes volt, hanem csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy minden nemes közvetlenül a király hatalmának volt alávetve s a legkisebb felett sem állott a királyon kívül más közjogi hatalom. Így minden nemesnek — a legkisebbnek és a legnagyobb-
nak egyaránt — a szabadsága egy és ugyanazonos a magyar szent korona egész területén, s e szabadság azonossága biztosítja a kisebbeket a nagyobbak hatalmi önkénye ellen, mert egyiknek sem lehet a másikra kiterjedő olyan hatósága, mint amilyen pl. a hűbéri hierarchiával bíró nemesi társadalmakban volt. A nemesi szabadság egy és azonos volta azonban nem jelentette azt, hogy a nemesség a magyar szent korona területén összes jogaival egyetemben egységes, mert akkor a nemesek között a különböző országrészekben és rendenként fennállott különbségek nem alakulhattak volna ki és még kevésbé lettek volna fenntarthatók. Amikor tehát valaki a nemesség egy és ugyanazonos voltáról beszél, akkor ezt helyesen úgy kell érteni, hogy csak a nemesi szabadság volt egy és ugyanazonos, de a nemesség összes jogaival egyetemben nem volt egységes, amit egyetlen törvényünk sem állít. Az 1791. évi erd. XVII. tc. bevezetése szintén azt az elvet állapította meg, hogy a különböző nemesi rendek («magnates, procures, et nobiles») a szabadság egy és ugyanazon előjogát élvezik, s egyiknek sem lehet nagyobb vagy kisebb szabadsága, mint a másiknak.

A magyar és a székely nemesség tehát a magyar szent korona területén csak a *nemesi szabadságot tekintve* volt egységes, mert a magyar és a székely nemesek mindannyian a szent korona tagjai¹⁵⁷ voltak, közvetlenül a király hatalma alatt állottak, s így a szabadság azonos alapjogaival bírtak. Egyéb szempontokból azonban annál kevésbé lehet őket egységesnek mondani, mert nemcsak a magyar és a székely nemesség között, hanem ezeken belül még saját tagjaik között is létezett különbség.

JEGYZETEK:

¹ A székelyekre vonatkozó tudományos irodalmat l.: Csutak Vilmos «Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára» 686—714.; Szádeczky-Kardoss Lajos «A székely nemzet története és alkotmánya» 8—19.; Sándor Imre «A székelyek letelepülése» 77—86.; Endes Miklós «Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története» IX—X. és 9—29.; Németh Gyula «A székelyek eredetének kérdése» Századok 1935. évf. 129—156.

² A Csiglamező helyének meghatározásánál Lenk Ignác «Siebenbürgens geogr., topogr., statist., hydrogr. und orogr. Lexicon» c. négykötetes művének *Zigla* címszó alatti adataira is figyelemmel voltam.

³ Hóman Bálint «Magyar Történet» I. 75.

⁴ Hóman id. m. I. 124.

⁵ Hóman id. m. I. 74—75.

⁶ «veri et primi nobiles» 1255-ből: «Hazai Oklevéltár» 30.

⁷ 1264-ből: «Hazai Okmánytár» VI. 122.

⁸ Szabó Károly és Szádeczky Lajos «Székely Oklevéltár» I. 21—23., 26—28., 35—36.

⁹ A királyi bandériumot a nádor vezényelte, v. ö. az 1622. évi XXI. tc. bevezetésével.

¹⁰ Hármaskönyv III. Rész 4. Cím; I. Ferdinánd 1554. évi oklevele: Szabó-Szádeczky id. m. II. 112—114.; az erd. udv. kancellárnak 435/1843. sz. felségelölterjesztése, melyet V. Ferdinánd 1843. január 29-én elfogadott; a belügyi, pénzügyi és igazságügyi minisztereknek 10,598/1868. B. M. sz. felségelölterjesztése, melyet I. Ferenc-József 1869. február 16-án elfogadott.

¹¹ 1868. évi XLIII. tc. 10. §; 1876. évi XII. tc.

¹² II. Endre 1224-ben kelt kiváltságlevele (Andrea-num) szerint évenként ötszáz ezüst márkát fizettek.

¹³ Szabó-Szádeczky id. m. I. 307., 313., 338., II. 31., 108., V. 49., 124.; Barabás Samu «Székely Oklevéltár» 218.

¹⁴ Szabó-Szádeczky id. m. I. 148.

¹⁵ Szabó-Szádeczky id. m. III. 3.

¹⁶ Szabó-Szádeczky id. m. I. 56.

¹⁷ Szabó-Szádeczky id. m. I. 70.; Barabás id. m. 33., 396.

¹⁸ Legrégibb okirati emléke 1344-ből: Szabó-Szádeczky id. m. I. 51.

¹⁹ Ilyenek pl.: Szabó-Szádeczky id. m. I. 306—308.,

313—316., II. 119—126.; Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen «A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye» I. 13—28.; Barabás id. m. 218—221.

²⁰ Szabó-Szádeczky id. m. I. 70., 338.

²¹ Hármaskönyv III. Rész 4. Cím; Szabó-Szádeczky id. m. I. 163., 338.

²² Hármaskönyv III. Rész 4. Cím; Szabó-Szádeczky id. m. III. 99.

²³ Szabó-Szádeczky id. m. I. 269.

²⁴ A névszerint ismert első székely ispán Szoboszló fia *Bagomér* volt, aki 1235 előtt viselte e méltóságot: Szabó-Szádeczky id. m. I. 7.

²⁵ 1498. évi XXI. tc.

²⁶ Hármaskönyv I. Rész 94. Cím.

²⁷ Báthory Istvántól II. Apafi Mihályig minden választott fejedelem viselte.

²⁸ Orsz. lev. t.: erd. kanc. 399/1742. sz. ügyirat: Mária-Terézia 1742. július 20-án kelt fejedelmi leiratában a székely nemzet kérésére elrendelte, hogy a *comes sicularum* cím egyéb címei közé felvéssék.

²⁹ 1868. évi XLIII. tc. 17. §.

³⁰ A nemzetségek és ágak neveit nem tárgyalom; csak annyit jegyzek meg, hogy birtokomban van a Bodorcsalád 1509. évi eredeti oklevelének fényképmásolata, melyből kétségen kívül megállapítható, hogy a tisztségviselési joggal bíró székelyek közös neve *ágszáz* (= Agzaz), s Sepsiszékből az egyik ág neve *Koroneza* volt. A kérdéses oklevél 1782. évi kir. táblai átiratába tehát tévesen került az *Aghaz* szó *Agzaz* helyett (v. ö. Szabó-Szádeczky id. m. III. 44., 170—175.). Az *agzaz* szó értelmére l.: «Magyar Történelmi Emlékek» II. oszt. Írók. III. 287.

³¹ Hármaskönyv III. Rész 4. Cím bevezetés; Szabó-Szádeczky id. m. II. 78—79., 139—142.

³² Szabó-Szádeczky id. m. I. 307., II. 282.; Barabás id. m. 219.

³³ Approbata Constitutio III. Rész 76. Cím 1. §; Jakab Elek és Szádeczky Lajos «Udvarhely vármegye története» 380.

³⁴ Szabó-Szádeczky id. m. III. 140.; Kolosvári-Óvári id. m. I. 8.; Hármaskönyv III. Rész 4. Cím bevezetés.

³⁵ A székely székek által kiadott székely nemeis bizonyosságleveleket a magyarországi és az erdélyi törvényhatóságok mindig kihirdették és a hozzájuk költöző székelyeket a kétségtelen nemesek jegyzékébe felvették.

³⁶ Orsz. levéltár: magy. kanc. conc. exped. 70. e Dec/1750. sz. ügyirat; a Gyergyószékből Csongrád vármegyébe származott Blásy András ügye.

³⁷ Szabó-Szádeczky id. m. III. 2—4.: V. István király megparancsolta a székelyeknek, hogy Lőrincet és fiát Szederjes és Szentkereszt nevű örökölt falvaikkal együtt fogadják be maguk közé, ezt azonban a székelyek nem teljesítették, v. ö. Századok 1880. évf. 497.

³⁸ A székely örökségek sajátos jellegét az 1853. máj. 29-én kelt erdélyi ösiségi nyiltparancs szüntette meg.

³⁹ Hármaskönyv I. Rész 7. Cím bevezetése és 1. §, I. Rész 17. Cím 7. §.

⁴⁰ Szabó-Szádeczky id. m. I. 162—164., II. 119—127., 20—23. §-ok, IV. 261—263., VI. 133—135.; Kolos-

vári-Óvári id. m. I. 1—2., 19—28., 20—23. §-ok; Approbata Constitutio III. Rész 76. Cím 12. §. 4. pont.

⁴¹ Jakab-Szádeczky id. m. 361.

⁴² Hármaskönyv III. Rész 4. Cím 3. §; Szabó-Szádeczky id. m. II. 121., 30. §; Kolosvári-Óvári id. m. I. 23., 30. §.

⁴³ Szabó-Szádeczky id. m. I. 220—221. A «tria genera Siculorum» már 1339-ben okiratban előfordul (Szabó-Szádeczky id. m. I. 48.), s ezt a három rendre vonatkoztatták, v. ö. Szabó-Szádeczky id. m. II. 80.; Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. Írók. III. 286—287.

⁴⁴ «Siculi in communi omnes sunt nobiles, et ab omnibus contributionibus exempti, sed distributi tamen in tres ordines, quorum qui praecipui sunt, vocantur nobiles, qui quasi baronum aut patritiorum loco habentur. Alii vocantur lingua eorum Lófű Székelyek, ipsi latine primipilos vocant, qui quasi equestris sunt ordinis. Reliqui sunt ceu plebei, omnes tamen, ut dictum est, nobiles», v. ö. Szabó-Szádeczky id. m. II. 100.; Az 1790—1791. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 342.

⁴⁵ Az 1790—1791. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 460.

⁴⁶ Orsz. lev. : miniszteri oszt. 10,598/1868. B. M. sz. ügyirat, a 9,422/1873. B. M. sz. ügyirathoz csatolva.

⁴⁷ 1514. évi XXIII. tc. ; Hármaskönyv III. Rész 25. Cím 1—2. §-ok.

⁴⁸ Orsz. lev. : magy. kanc. 8204/1783. sz.; számos közjogi író véleménye.

⁴⁹ Szabó-Szádeczky id. m. I. 121.

⁵⁰ Szabó-Szádeczky id. m. III. 58.

⁵¹ Szabó-Szádeczky id. m. III. 83.; Kolosvári-Óvári id. m. I. 3.; Történelmi Tár 1900. évf. 136.

⁵² Szabó-Szádeczky id. m. III. 82.; Kolosvári-Óvári id. m. I. 2.; Történelmi Tár 1900. évf. 135.

⁵³ Szabó-Szádeczky id. m. I. 220—221.

⁵⁴ Barabás id. m. 220.

⁵⁵ «praecipui... nobiles, qui quasi baronum aut patritiorum loco habentur»: Szabó-Szádeczky id. m. II. 100.; Az 1790—1791. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 342. A székely rendijegyzőkönyvekbe *nobiles* gyűjtőszó alá összeírt személyeket primoroknak, főrendeknek kell tekinteni, v. ö. az erd. kancelláriának V. Ferdinánd 1845. január 25-én kelt legfelsőbb elhatározásával elfogadott felségelőterjesztésével: Orsz. lev. : erd. kanc. 807/1845. sz. ügyirat.

⁵⁶ Hóman id. m. III. 137—138.; Asztalos Miklós «A magyar nemzet története» 117—118.; Asztalos Miklós «A történeti Erdély» 190.

⁵⁷ «primores seu potiores Siculos nominari decrevit in perpetuum» v. ö. Szabó-Szádeczky id. m. II. 266.; Turul II. 30.

⁵⁸ «Decernentes expresse, ut a modo in posterum iidem Joannes et Petrus Marton, heredesque et posteritatus ipsorum universi, veri primores habeantur et reputentur, iidemque iuribus, libertatibus, prerogativis et immunitatibus, quibus ceteri primores, utcumque de iure vel consuetudine utuntur, fruuntur, gaudent, uti, frui, et gaudere possint et valeant», v. ö. Szabó-Szádeczky id. m. II. 296—297.

⁵⁹ Szabó-Szádeczky id. m. II. 123., 271—276., 282—285., 321., V. 110.; 1614. évi csikszéki rendijegyzőkönyv.

⁶⁰ Szabó-Szádeczky id. m. II. 195.

⁶¹ Szabó-Szádeczky id. m. II. 238., 321., 327.

⁶² Szilágyi Sándor «Erdélyi országgyűlési emlékek» II. 504.; Benkő József «Transsilvania» II. kiad. I. 417—418.; Szádeczky Lajos «A székely határország szervezése» 653.; Approbata Constitutio III. Rész 76. Cím 10. §; a már idézett 10,598/1868. B. M. sz. miniszterközi felségelőterjesztés.

⁶³ Approbata Constitutio III. Rész 76. Cím 4. §; Szilágyi Sándor id. m. XVI. 606—607.; Az 1790—1791. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 460., 543.; Orsz. lev. : erd. kanc. 807/1845. sz. ügyirat.

⁶⁴ Az 1790—1791. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 647.

⁶⁵ Udvarhelyszék 1843. április 4-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei.

⁶⁶ Ilyenek pl.: Nagyvárad és Teleki Horváth-cs. Háromszék vm. 7,276/1878. alisp. sz.; Bethlenfalvi Padl-cs. Udvarhely vm. 29. eln./1884. alisp. sz.; Szentháromsági Szereday-cs. Maros-Torda vm. 2,715/1890. alisp. sz.

⁶⁷ Szabó-Szádeczky id. m. I. 220.

⁶⁸ Szabó-Szádeczky id. m. I. 221.

⁶⁹ Szabó-Szádeczky id. m. I. 288., III. 129.; Barabás

id. m. 179., 182.

⁷⁰ Szabó-Szádeczky id. m. III. 27., 83.; Kolosvári-Óvári id. m. I. 4.; Történelmi Tár 1900. évf. 136.

⁷¹ Hóman id. m. III. 138.; Asztalos Miklós «A magyar nemzet története» 117—118.; Asztalos Miklós «A történeti Erdély» 190.

⁷² «Decernentes expresse, ut a modo deinceps iidem Nicolaus et Thomas Balassy, heredesque et posteritates eorum universi, veri primipili habeantur, et reputentur, iidemque omnibus libertatibus, iuribus et immunitatibus, quibus ceteri primipili, de iure vel consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent, uti, frui et gaudere possint et valeant», v. ö. Szabó-Szádeczky id. m. II. 247—248.

⁷³ Szabó-Szádeczky id. m. I. 63., II. 194., V. 81.

⁷⁴ Szilágyi id. m. II. 123.

⁷⁵ Szabó-Szádeczky id. m. IV. 141. O. lev. : magy. kanc. 781/1781. sz. és erd. kanc. 289/1781. sz. ügyiratok szerint a lófőrend «equester ordo primipilorum».

⁷⁶ Udvarhelyszék 1841. április 23-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve.

⁷⁷ Udvarhelyszék 1843. július 20-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei.

⁷⁸ Esztelneki Jancsó-cs. Szepes vm. 10,722/1891. alisp. sz.; Laborfalvi Benke-cs. Háromszék vm. 8,917/1903. alisp. sz.; stb.

⁷⁹ Szabó-Szádeczky id. m. I. 220—221.

⁸⁰ Szabó-Szádeczky id. m. V. 100.

⁸¹ Hóman id. m. III. 138.; Asztalos Miklós «A magyar nemzet története» 118.; Asztalos Miklós «A történeti Erdély» 190.

⁸² Turul III. 123.; Vass Miklós «A királyi könyvek székely oklevelei» 40.

⁸³ «Decernentes expresse ut a modo deinceps iidem Joannes et Michael Olah haeredesque et posteritates

ipsorum universi pro veris et indubitatis peditibus pixidariis habeantur et reputentur».

⁸⁴ Szabó-Szádeczky id. m. IV. 150—154., V. 168—171.

⁸⁵ I. Lipót király a Remetei Veres- és a Remetei Bakos-családokat 1703-ban a lófőrendbe emelte (Orsz. lev.: Erd. kir. könyvek V. 101., 104.). Ezek az oklevelek a magyar szent korona által adományozott megmásíthatatlan és kétségbevonhatatlan rendi privilégiumok, melyeknek rendelkező részében a király kifejezetten megmondja, hogy az adományosokat és ivadékaikat melyik rendbe veszi fel.

⁸⁶ Orsz. lev.: erd. kanc. 435/1843. sz. ügyirat.

⁸⁷ Az Approbata Constitutio III. Része 76. Címének 20. §-a értelmében rendiszemlék tartását a fejedelmek, vagy a székelyek generálisai, avagy az egyes székek főtisztjei (főkapitányai és főkirálybírái) rendelhették el.

⁸⁸ Bajorországban és Württembergben a múlt században számos családnak elismerték az önkényesen felvett bárói (Freiherr) rangját azon az alapon, hogy azt néhány nemzedék használta, bár arról szóló adománylevelük sem korábban, sem az elismerés alkalmával nem volt; ilyen családok pl.: Bettendorff, Botzheim, Brand, Gebattel, Jeetze, Rotenhan, Sazenhofen, Sternenfels, Stetten, stb. (v. ö. Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser. Teil A.). E családok maguk kezdték viselni a bárói címet, s ahhoz csak utólag kapták meg a hivatalos hozzájárulást. Ezzel szemben a székely rendijegyzőkönyvek hiteles bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy azok a székely családok, melyek primori vagy lófői oklevelet nem tudnak felmutatni, magasabb rendi állásukkal már 1713. előtt bírtak, s azt a fejedelem vagy helyettese és a székely nemzeti közösség már akkor hivatalosan megállapította.

⁸⁹ «Régi őstől maradt lófők»: Szabó-Szádeczky id. m. II. 108.; lófők, kik «igaz gyökér szerint lófő ősöktől származtanak»: Szilágyi id. m. II. 118., 123. A fejedelmek a primori és lófői rendi állást *mindkét nemű* (férfi és női) leszármazókra kiterjesztették, pl.: Balogh-cs. 1569. (Szabó-Szádeczky id. m. II. 266.; Turul II. 30.); Gálfalvi Nagy-cs. 1606. (Szabó-Szádeczky id. m. IV. 170—172.); Ákosfalvi Isza-cs. 1609. (Turul II. 159.); Ákosfalvi Székely-cs. 1609. (Turul IV. 31.; Vass id. m. 49.); Kézdivasváralyi Kelemen-cs. 1630. (Turul II. 162.; Vass id. m. 27.); Szentgericzei Gál- és Harasztkeréki Incze-cs. 1630. (Turul II. 123., 159.; Vass id. m. 19., 24.); Székelyudvarhelyi Lakatos-cs., melyben két Katalin nevű családtag külön is megnevezetett, 1631. (Turul III. 35.; Vass id. m. 32.). Amikor a fejedelmek székelynek adtak erdélyi nemesi oklevelet, vagy lófőiséget adományoztak, olyankor az adományost a lófő- vagy gyalogrendben, illetve szabadszékelyként *születettnek* (in quatus est) mondták.

⁹⁰ Pl. az 1635. évi háromszéki rendijegyzőkönyvben.

⁹¹ Pl. az 1635. évi háromszéki rendijegyzőkönyvben.

⁹² Szabó-Szádeczky id. m. VI. 203—206.; Compilata Constitutio III. Rész 4. Cím 3. §.

⁹³ Szabó-Szádeczky id. m. II. 139—142.

⁹⁴ Pl. az 1635. évi udvarhelyszéki, 1635. és 1680.

évi háromszéki, 1636., 1677. és 1685. évi marosszéki rendijegyzőkönyvekben.

⁹⁵ Pl. az 1636., 1677. és 1685. évi marosszéki, s az 1680. évi háromszéki rendijegyzőkönyvekben.

⁹⁶ Pl. az 1635. évi háromszéki és az 1636. évi marosszéki rendijegyzőkönyvekben; az 1643. évi csíkszéki rendijegyzőkönyvben Csekefalván és Szentmártonban a régi lófők sorában szereplők közül többről megjegyezett, hogy lófőiségük nincs.

⁹⁷ Szilágyi id. m. XV. 177. Az 1592. évi áprilisi erd. VI. tc. úgy rendelkezett, hogy «az újonnan creált lófejek közül» azok, «kik arra az szolgálatra elégtelenek, afféle szabadságban ne tartassanak», hanem tizenöt napon belül mustráltassanak meg és ennek eredménye szerint rendelkezze róluk a fejedelem (Szilágyi id. m. III. 403.). Ez az intézkedés csak az 1592. évi áprilisi erd. országgyűlés előtt «újonnan creált» lófőkre vonatkozott, s azt bizonyítja, hogy a lófőket kellő felkészültség hiánya miatt csak a fejedelem és pedig kizárólag törvényi felhatalmazás alapján degradálhatta. Ehhez hasonló más rendelkezést nem találtam.

⁹⁸ Az 1809. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 199.; Incze József «Nemes Erdélyország nagyfejedelemségének újabb országgyűlési végzése» 248—249.

⁹⁹ Jakab Szádeczky id. m. 548.; Szádeczky-Kardoss id. m. 358.

¹⁰⁰ Budai krónika (Chronicon Budense) 1838. évi kiad. 45., 49.; Thúróczi János «Chronica Hungarorum» II. rész 9., 13. fejezetek.

¹⁰¹ II. törvénye: 26. fejezet bevezetés és I. §, 27. fejezet I. §, 41. fejezet bevezetés és I. §.

¹⁰² II. törvénye: 11. fejezet bevezetés és I. §, 12. fejezet 3. §; III. törvénye: 4. fejezet bevezetés.

¹⁰³ I. törvénye: 56. fejezet.

¹⁰⁴ 1492. évi CVII. tc.; 1504. évi (V. decr.) I. tc. 5—6. §-ok; 1525. évi XXXIX. tc.; 1597. évi XLVI. tc. 2. §; 1599. évi XXIII. tc.; 1635. évi LXXXVIII. tc. 2. §; 1638. évi XV. tc.; 1659. évi VII. tc. bevezetés; 1681. évi XII. tc. I. §.

¹⁰⁵ 1653. évi erd. IX. tc. (Szilágyi id. m. XI. 166.); 1659. évi júniusi erd. XXVIII. tc. (u. o. XII. 309.); 1660. évi júliusi erd. XVI. tc. (u. o. XII. 446.); 1668. évi februári erd. XXX. tc. (u. o. XIV. 329.); 1691. évi februári erd. I. tc. (u. o. XX. 436—437.); Compilata Constitutio V. Rész XXI., XXXV. Edictumok.

¹⁰⁶ Szabó-Szádeczky id. m. III. 142.; Kolosvári-Óvári id. m. I. 11.

¹⁰⁷ Szabó-Szádeczky id. m. II. 163.; Szilágyi id. m. II. 203.

¹⁰⁸ Szilágyi id. m. VII. 517—518.

¹⁰⁹ Szilágyi id. m. XVI. 543.

¹¹⁰ Szilágyi id. m. XX. 436—437.

¹¹¹ Orsz. lev.: magy. kanc. 783/1781. sz. ügyirat.

¹¹² 1613. évi IV. tc. I. §.

¹¹³ 1486. évi XXXIII. tc. 5. §; 1543. évi VI. tc.; 1546. évi XXI. tc.; 1548. évi XXVIII. tc. 3. §; 1647. évi LXVI. tc. I. §; 1649. évi LXXXIV. tc. 2. §; Approbata Constitutio III. Rész 19. Cím 8. §, 76. Cím 8. §, IV. Rész 8. Cím 1—3. §-ok, V. Rész 67. Edictum.

¹¹⁴ Így írta alá a nevét 1772-ben Bikfalvi Teölgyes György, v. ö. a 958/1935. O. L. sz. és a 83,393/1935. B. M. sz. ügyiratokkal.

¹¹⁵ Szabó-Szádeczky id. m. I. 220—221.

¹¹⁶ Orsz. lev. : magy. kanc. 9,311/1804. sz. és erd. kanc. 1286/1810. sz. ügyiratok.

¹¹⁷ Szabó-Szádeczky id. m. II. 266. ; Turul II. 30.

¹¹⁸ Orsz. lev. : Magyarorsz. kir. könyv LIII. 477. lap 11. § ; erd. kanc. 3,583/1786. sz. ügyirat.

¹¹⁹ Szabó-Szádeczky id. m. II. 296—297.

¹²⁰ Turul IV. 31., 139.

¹²¹ Szabó-Szádeczky id. m. II. 247—248. ; Turul II. 29.

¹²² Szabó-Szádeczky id. m. V. 123., 340.

¹²³ Kir. könyv I. 34.

¹²⁴ Orsz. lev. : Erd. kir. könyv I. 13.

¹²⁵ Orsz. lev. : magy. kanc. conc. exped. 182/1633. sz. ügyirat ; Genealogiai Füzetek I. 42.

¹²⁶ Orsz. lev. : 1110/1934. sz. ügyirat.

¹²⁷ Bakk Endre «A Bak- és Jancsó-család története» 26.

¹²⁸ Orsz. lev. : Erd. kir. könyv IX. 582.

¹²⁹ Orsz. lev. : 486/1935. sz. ügyirat.

¹³⁰ Turul III. 126., XIII. 100.

¹³¹ A *Haller*-család 1616-ban, *Kemény* János, a későbbi fejedelem, 1649-ben és *Serédi* István 1649-ben (Genealogiai Füzetek I. 65.) erdélyi főnemesi oklevelet kaptak, melynek alapján utódaikat 1697-től báróknak címezték (Szilágyi id. m. XXI. 307—308., 379—380.).

¹³² Turul II. 163. ; Sándor Imre «Czímerlevelek» I. 4.

¹³³ Szabó-Szádeczky id. m. I. 170.

¹³⁴ Az 1792. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 238., 361., 503.

¹³⁵ Orsz. lev. : Csikszentmihályi Sándor Imre gyűjteménye ; Karl-Friedrich von Frank zu Döfering «Alt-Österreichisches Adels-Lexikon» 130.

¹³⁶ L. a 135. sz. idézetet.

¹³⁷ 1879. évi VIII. tc. bevezetése ; az oklevélnek nem sikerült nyomára jutnom.

¹³⁸ Ez a kikötés azonban nem mindig volt benne az oklevélben, pl. az Ákosfalvi *Imre*-cs. 1655-ben (Turul II. 159., Vass id. m. 23.) és a Szentbenedeki *Makai*-cs. 1655-ben (Turul III. 73., Vass id. m. 34.) ilyen feltétel nélkül kaptak a fejedelemtől lófőiséget.

¹³⁹ Sándor Imre «Czímerlevelek» II. 65. ; 29,585/1929. B. M. sz. ügyirat.

¹⁴⁰ Turul II. 161. ; 7,211/1915. B. M. sz. ügyirat.

¹⁴¹ Orsz. lev. : erd. kanc. 109/1718. sz. ügyirat ; 77,166/1934. B. M. sz. ügyirat.

¹⁴² A nemesi hatóságok a törvényes leszármazók nemességét az oklevélben esetleg említett feltételre való tekintet nélkül mindig elismerték.

¹⁴³ Csikszentmártoni *Botskor* Márton 1570-ben csikszéki székely örökségeire, s Csikszentkirályi *Bors* Lukács, György és András 1570-ben csikszéki székely örökségeikre királyi adománylevelet kaptak, utódaik a lófőrendben

szerepeltek (106,238/1934. B. M. sz. és 35,949/1933. B. M. sz. ügyiratok). Lisznyói *Szotyori* Antal, Máté és János 1578-ban, s Gyergyószentmiklósi *Pál* György 1582-ben (Turul III. 124.) címeres nemeslevelet kaptak, nevezett adományosok 1602-ben mindannyian a lófőrendben szerepeltek (Szabó-Szádeczky id. m. V. 203—204., 241.). A Gyergyószentmiklósi *Csák* (Chyáák)-cs. 1623-ban (Turul II. 68., Vass id. m. 11.), s a Gyergyószentmiklósi *Köllő* (Keölleő)-cs. 1623-ban (Turul II. 163., Vass id. m. 32.) címeres nemeslevelet kaptak, az adományosok az 1643. évi gyergyószéki rendijegyzőkönyv szerint a gyalogrendhez tartoztak. 1635-ben Nagyborosnyón *Nagy* Miklóst apjával Györggyel és öccsével Jánossal, Nyujtódon *Jakabos* Mátét, továbbá *Nagy* Mihályt Andrással, Jánossal és Menyhérttel, valamint *Füleőp* Andrást a gyalogrendbe vették fel, bár nemeslevelük volt (1635. évi háromszéki rendijegyzőkönyv).

¹⁴⁴ 542/1936. O. L. sz. és 10,759/1936. B. M. sz. ügyiratok.

¹⁴⁵ Orsz. lev. : magy. kanc. conc. exped. 70. e Dec./1750. sz., 9,311/1804. sz. ; m. kir. helytartótanács 27,008/1824. sz. ; erd. kanc. 289/1781. sz. ügyiratok.

¹⁴⁶ Turul VII. 98—99. ; Genealogiai Füzetek VI. 86. ; stb.

¹⁴⁷ Szent István I. törvénye 4. fejezet ; Szent László II. törvénye 1. fejezet 1. § ; «principales personae» : a Névtelen Jegyző krónikájának 7. fejezete.

¹⁴⁸ Szent István II. törvénye 18. fejezet bevezetés ; «barones, seu maiores nobiles» : 1435. évi (II. decr.) XX. tc. 3. §.

¹⁴⁹ Nagy Gyula «A gróf Sztáray-cs. oklevéltára» I. 139.

¹⁵⁰ 1351. évi tc. bevezetésének 4. §-a.

¹⁵¹ 1403. évi kegyelemlevél 11. §-a a Magyar Törvénytárban.

¹⁵² 1490. évi tc. 1. §.

¹⁵³ V. László király 1453-ban *Hunyadi* Jánosnak grófságot ad (Gróf Teleki József «Hunyadiak kora Magyarországon» X. 347—356.) ; Mátyás király 1483-ban Lindvai *Bánffy* Miklósnak és Jakabnak főnemesi oklevelet ad (u. o. XII. 238—240.) ; II. Ulászló király 1506. körül *Podmaniczky* Jánosnak báróságot ad (Turul IX. 58., XXIV. 18.) ; Erdélyben Báthory István fejedelem 1582-ben *Wesselényi* Ferencnek adott báróságot (Genealogiai Füzetek I. 138.).

¹⁵⁴ Az 1790—1791. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 194.

¹⁵⁵ 1791. évi erd. XI. tc. b) pontja.

¹⁵⁶ A törvényben említett hercegi tartományok alatt az erdélyi vajdaságot, Horvátországot és Szlavonországot kell érteni, melyeket abban az időben királyi hercegek igazgattak.

¹⁵⁷ 1506. évi székely nemzetgyűlési törvény : Szabó-Szádeczky id. m. I. 315., Kolosvári-Óvári id. m. I. 17. Az oklevél újabb kiadása szerint abban nem a *tagja* szó, hanem az annál többet jelentő *magja* szó olvasható : Jakab-Szádeczky id. m. 136., 233.

VITÉZ ÁKOSFALVI SZILÁGYI LÁSZLÓ.

DONCH MESTER ÉS A BALASSÁK ŐSEI.

Annak a családtörzsnek, amelynek a XIII—XIV. század fordulóján legkiválóbb tagjai Demeter mester, III. Endre hadvezére, pozsonyi és zólyomi ispánja, és ennek unokaöccse Donch mester, Károly Róbert kiváló zólyomi ispánja voltak, több oldalág kihalása után a XIV. század végén kialakult Kékkői és Gyarmati Balassa-család lett a folytatása. A XIII. század első évtizedeiben tűnik fel, mint Zólyom, utóbb Sáros és Szepes várispánságok ispáncsaládja. Tagjai nemzetségnevet nem viselnek. Éppen emiatt vagyunk kénytelenek az egész családtörzsnek a «Balassa-ösök» nevet anticipálni, kiterjesztve ezt az elnevezést a család oly oldalágaira is, amelyek Balásznak (1353—88), a Balassák névadó ősének születése előtt már rég kihaltak.

A család a XIII. században szerzi egyre hatalmasodó ipoly- és vágparti birtokait; zólyomi, szepesi és sárosi ispánságuk atyáról-fiúra szálló örökség; a század végén s a következő elején több tagjuk már az országos politikára is döntő befolyást gyakorol. Őseredete ismeretlen és az a körülmény, hogy a Balassa-család levéltárában máig megőrzött okleveleinek tanúsága szerint valamennyi jószágát a XIII. században szerzi, s így korábbi birtokai nincsenek, kizárja azt, hogy a XIII. század előtt is magyarországi nagybirtokos lett volna. Tehát két eset lehetséges: vagy jövevény, vagy bár hazai, de alacsonyabb társadalmi rétegből kiemelkedő családdal van dolgunk.

A Balassa-törzs első ismert ősatyja Syk fia I. Detrik (1222—36). Syknak, az első ismert ősnek magyar személyneve, szemben a család esetleges szász eredetére utaló gyakori Detrik személynévvel, továbbá I. Detriknek az ugyancsak idegen eredetét mutató korponakörnyéki, tehát a századok

települési vonalába eső első birtokigényével, a család magyar kismanesi eredetének döntő érve. Detrik zólyomi ispán Borsodban, Nógrádban, valamint a zólyomi ispánság északi kerületeiben szerzi első jószágait. Ezekkel a birtokszerzésekkel családja későbbi terjeszkedésének jelöl irányt. Három fiában — II. Detrik (1250—54), Mikó (1244—63) és Miklós (1233—46) — a család három ágra szakad. Tagjai várispánok, nagybirtokosok, hadvezérek. A XIII. század végén előkelő házassági kapcsolataik által már az ország számos főuri családjával rokonok. Azonban nemcsak a politikai történet múlt dicsőségét élvezik; alkotásaik: egyházaik, váraik, falvaik ma is eleven emléküket őrzik. Ők alapítják Balassagyarmatot, Rózsahegyvet, Turócszentmártont, építik a kékkői, az árvai, a hricsói, budatini, ljetavai, szucsáni, várnai várakat; az övék Zsolna; közülük Donch mester egymaga számos várat, várost, falvat alapít.

I. Detrik három fiának három ága közül II. Detrik utódai a XIV. század elején halnak ki. Mikó comes ágából a XIV. század végén a Balassák nagy történeti szerepre hivatott családja sarjadjik ki. A harmadik fiának, a visszavonultan élő Miklósnak a családja a Balassa-östörzs legkiválóbb alakjait, Demeter és Donch mestereket adja s 1372-ben száll sírba.¹ A XIII. század végéig II. Detrik és Mikó családja hasonlíthatatlanul hatalmasabb Miklósénál. A század végén azonban a hatalom súlypontja Miklós fiával, Demeter mesterrel egyre inkább a Miklós ágára tolódik át. Demeter hatalmát csak fokozza unokaöccse Donch mester (†1345). Unokaiban azonban ki-

¹ Zolnay L.: Miklósfia Demeter mester. Turul 1935. évf. 35. l.

vész a Miklós-ág. Ekkor már csak egy leszármazottja marad az eredeti családtörzsnek, az utóbb felvirágzott Balassák őse.

A Balassa-törzs első ismert ősatya, I. Detrik (1222—36) egyben az első zólyomi ispán. A zólyomi ispánság ekkor még — egészen négy megyévé szervezőjének, I. Detrik dédunokája, Donch mesternek 1338-ban bekövetkezett leléptéig — a történeti Liptó, Turóc, Árva és Zólyom vármegyék egységes területe, alig félszázada az ország gyepűin belülre került országrész, királyi magánbirtok. Miután a zólyomi ispánság vezetése — három rövidebb megszakítással — száz évnél hosszabb ideig a Balassa-család tagjainak a vállán nyugszik, érthető, hogy az ispánság fejlődése párhuzamosan halad a család gazdagodásával. A család első tagja az első zólyomi ispán; utolsó itt ispánságot viselő tagjának szervező munkája következtében pedig megszűnik és végleges formáját ölti fel ez az ispánság. I. Detrik zólyomi ispánsága, mint erre Mályusz rámutat,¹ nem országos méltóság, hanem ő e minőségben a király magánembere. Maga a zólyomi ispánság sem hasonlítható a máshol már ekkor, de itt később kialakult várispáni szervezethez.

I. Detrik kir. prokurátorsága,² majd ispánsága idejében Zólyom nagyrészt lakatlan, csak erdőgazdálkodásra, vadászatra és halászatra alkalmas terület. 1338-ban, amikor Donch átadja az ispánságot, már számos vár, város, falu és nagyszámú királyhű nemesség van itt. Több írónk megemlékezik e család tagjainak a tatárjárásban elpusztult zólyomi és szepesi országrészek helyreállításában szerzett érdemeiről.³ A XIII. század végén s a következő elején, III. Endre hanyatló és Károly király erősödő uralmának Zólyom a királyhű ispánok s az általuk katonailag is jelentős szervezetté emelt zólyomi nemesség jelentős záloga.⁴ I. Detrik még királyi magánember, unokája Demeter mester és dédunokája, Donch mester már, főképp zólyomi ispánságukra támaszkodva, az országos politika döntő tényezői.

Mielőtt rátérnénk a család tagjainak részletes élettörténetére, röviden össze kell foglalnunk történeti és családtörténeti irodalmunknak a Balassa-család őseire vonatkozó ismertetéseit. Ezekben ugyanis egyrészt számos tévedést találunk, másrészt igen sok kapcsolat felismerése hiányzik belőlük. Wertner, aki több ízben részletesen foglalkozott a családdal, előbb a család egyik tagjának, II. Detrik fia Mikónak a Kathyz nemzetséggel való sógorsága révén, megtévesztve egy Mikónak a Kathyz nemzetség rokonaként való megnevezésétől, az egész Balassa-törzset a Kathyz nemzetséghez kapcsolja.⁵ Kevéssel utóbb maga is felismeri tévedését és a Balassa-törzs egyik tagja, Miklós fia Demeter mester és bizonyos Pilis nembeli Miklós, fia Demeter név- és korazonosságból helytelenül a két személy, illetőleg a két személy családjának is az azonosságára következtetett és a Balassa-östörzset Pilis nemzetség néven génuszaink sorába iktatta.⁶ Hogy ez a hipotézise sem helytálló, azt hallgatólagosan maga Wertner igazolja, amikor két évvel a Pilis-Balassa nemzetségről szóló tanulmányának megírása után, Karácsonyi Jánosnak ezt az elméletet el nem fogadó művéről írt kiegészítő kritikájában már nem emel szót ez állítása mellett.⁷

Huščava szlovák történetíró is, aki egyébként módszeresen először igazolja Donch mesternek a Balassa-törzsből való eredetét,⁸ egynek veszi a Balassa-ösöket a Pilis nemzetséggel. Wertner állításának gyengéi: A Pilis nb. Miklós fia Demeter, aki 1287-ben apósa a Hunt Paznan nb. Betend bán révén birtokos, Esztergom megyében szerepel.⁹ Viszont a Balassa-östörzsből való Miklós fia Demeter mester ott sohasem fordul elő és minden egyéb jel szerint nőtlen volt.¹⁰ A Pilis nemzetség csak egyetlenegyszer, 1287-ben bukkan fel. Viszont a Balassa-ösöknek huszonöt XIII. századbeli tagját felemlítő, hozzávetőleg százötven oklevél sem Mikós fia Demetert, sem a család más tagját sehol, soha nem nevezi sem a Pilis, sem más nemzetségnévvel. Meg kell jegyeznünk, hogy e korból más Miklós fia Demetert is ismerünk.¹¹

¹ Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. 149.

² 1229: Detricus procurator... de Zolum. Wenzel: I. 263.

³ Mathias Bel: Notitia Hungariae II. 404.; C. Wagner: Analecta Scepusii 198—199.; Mályusz i. m. 149.; Hóman: Magy. tört. II. 293.

⁴ Hóman i. m. II. 265.

⁵ Wertner: Magyar nemzetségek II. 123.

⁶ Turul, 1899. 170. ⁷ Turul, 1902. 138.

⁸ Bratislava, 1935. évf. 350—368.

⁹ Wenzel, IX. 455.

¹⁰ Turul, 1935. 35—37.

¹¹ Károlyi oklevéltár, 21.

Már Bél Mátyás összeállított egy rossz Balassagenealogiát.¹ Nagy Iván műve is megemlékezik e családról; ² ő azonban nem különböztette meg I. Detrik két fiát, Mikót és Miklóst s ezért ezek gyermekeit, így Bytert és Demeter mestert, csakúgy, mint majd Wertner a Kathyz nemzetségnél közölt Balassa-ismertetésében,³ testvéreknek tekintti, holott unokatestvérek voltak. Ezt a tévedést Huščava is átveszi, azzal a módosítással, hogy nála Byter Domokosnak (Donch atyjának), az imént említett Demeter fivérének nem testvére, hanem atyja.⁴ Nagy Iván, Wagner alapján, Donchot a Baksa nemzetség utódai közé sorolja. Kutatóinkat itt Donch mester kortársának, a Baksa nb. Tamás Donch nevű fiának a személye⁵ téveszti meg. Így Wagner a mi Donchunkat is e Tamás fiának minősíti, sőt nevét a Tamás (Tamás-Tomcsó-Doncs) névből igyekszik magyarázni.⁶ Megint másik Tamás az a Csór nb. csókakői várnagy, aki 1338/39 Donch mester örökén zólyomi ispán.⁷ E Tamások összetévesztéséből keletkezett az a genealogiai szörnyszülött, mely szerint a mi Donchunk atyjául beállított Tamás zólyomi ispán a saját jogutóda lett volna⁸ és ő maga a Baksa nemből származnék.⁹ Erre a tévedésre, amely azonban Donch később tárgyalandó címerével kapcsolatban is hatalmas félreértésre ad okot, Huščava Donch-tanulmánya is rámutat, sőt már Bottka is szétválasztja a két személyt, de anélkül, hogy ezt világosan kifejtjené.

Jelen tanulmányunk célja a Balassa-család eddig hiányosan ismertett őseinek és Donch mester élettörténetének ismertetése. Vázlatosan rátérünk ezeknek az ősöknek és Donchnak a címerére is, hogy lehetőleg tisztázzuk azokat a herealdikai félreértéseket, melyeket Donch állítólagos címere felidézett. Súlyt helyezek az eltávolodott tagok rokoni kapcsolatainak a kimutatására is, amelyek nem egyszer országos viszonylatban is jelentőséggel bírnak. Előadásunk genea-

logiai rendje elkerülhetetlenül többször elkanyarodik a kronologikus rendtől és így később történt eseményeket gyakran előbb és előbb történeteket utóbb vagyunk kénytelenek tárgyalni.

I.

I. Detrik comes (1222—1236). 1222.¹⁰ 1230.¹¹ 1232.¹² zólyomi comes; 1229-ben zólyomi prokurátorának írja II. Endre király.¹³ Több ízben iktat; egyszer Nyitrában is említik.¹⁴ Alatta Szerepel Zólyom először organizált területként: 1214-ben királyi dátumhely.¹⁵ 1232-ben — a zólyomi ispánság megnépesítésére — a király hatalmas észak-barsi, -nógrádi és -honti területeket kapcsol Zólyomhoz.¹⁶ Sajnos, I. Detrik comes zólyomi kultúrmunkáját a tatárjárás elsöpörte. 1233-ban kül- és belföldi királyi szolgálatokban megvénültnek mondja őt Endre király.¹⁷ Külföldi királyi szolgálat alatt, mint erről a Balassa-család egy késői hagyománya tudat, I. Detriknek II. Endre király 1217. évi szentföldi hadjáratában való részvételét kell értenünk.¹⁸ 1230-ban liptói iktatólevelében a király Syk fiának nevezi őt.¹⁹ Sykról azonban magyar személyneven²⁰ kívül mást nem tudunk. I. Detrik comes még II. Endre királytól nyeri 1229 előtt a tíz ekealja Szuhogyot²¹ és Csernelyt Borsodban, a hét ekealja Zahorát és Sztraczinót Nógrádban.²² E jószágaiban IV. Béla király 1236-ban megerősíti. Ekkor szerepel utoljára. Felsorolt birtokai mellett tetemesek azok a Zólyom északi kerületeiben fekvő jószágok, — egész Árvamegye, számos turóc-liptói falu, — amelyeket I. Detrik bizonyára mint zólyomi ispán

¹⁰ Wenzel: VI. 409., 414.

¹¹ O. L. Szent-Ivány-cs. lt. 1283. évi átírás; Tört. Tár 1904. 77.

¹² H. O. VII. 21.

¹³ O. L. Balassa-cs. lt. 1229.; Wenzel I. 263.

¹⁴ H. O. VII. 21.

¹⁵ «In Zowalun». W. VI. 369.

¹⁶ W. XI. 241.

¹⁷ O. L. Balassa lt. 1233.

¹⁸ U. o. 1233. évi oklevél kísérelőjegyzete.

¹⁹ «... Detricum comitem de Zolim, filium Syk...» O. L. Szent-Ivány lt. 1283.

²⁰ Czínár: Betűrendes mutató Fejér C. D.-hoz 411.; Kovács: Betűrendes mutató Wenzel Árp. új okmtárához 633.

²¹ O. L. Balassa lt. 1229.

²² U. o. 1236.

¹ Notitia Hung. IV. 130.

² I. 116.

³ Wertner: Magy. nemz. II. 123—144.

⁴ Bratislava, i. h.

⁵ Fejér C. D. VIII. 1. 473. stb.

⁶ Wagner: Collectanea gen.-hist. IV. 29.

⁷ Mályusz i. m. 175., 178.

⁸ Teschler B.: Visszapillantás a lykavai... urad. multjára. 21. — Turul, IX. 78.

⁹ N. I. III. 9.

haszonélvezetül kapott, de amelyek néhány év-tizeddel utóbb utódainak már magánbirtokai.¹

I. Detrik comesnek négy gyermekét, három fiát és egy leányát ismerjük. *Ismeretlen nevű leánya* bizonyos Rüdiger comes fia Ervinnek (1219—22) a neje. 1222-ben Detrik comes és veje Ervin arról adnak ki oklevelet, hogy ama hont-megyei Szebeléb birtokukat, amelyet kiváló szolgálataiért egykor Rüdiger comesnek, Ervin atyjának, néhai Imre király adományozott, 100 márkán eladják az esztergomi káptalannak, de a vétel-árból Rüdiger comes és a maguk lelkiüdvé érdekében 20 márkát elengednek.² Családtörténeti érdekessége mellett ez az oklevél, mint ezt Szentpétery Oklevéltana kiemeli,³ diplomatikai jelentőséggel is bír; mert jóllehet Detrik comes és Ervin a kibocsátói, az oklevelet mégis az esztergomi káptalan írja. Ennek ellenére tudjuk, hogy Detrik comes maga is adott ki okleveleket, saját jegyzője is van, Apáth, ki utóbb, 1246-ban, mint Béla király fogalmazója (minutor) Zólyomban birtokadományban részesül. Apáth rokonainak későbbi (1274) birtokmegerősítéséből tudjuk meg, hogy Apáth korábban Detrik néhai zólyomi ispán jegyzője volt.⁴ Tehát *Apáth* akár az I. (1222—36), akár a II. Detrik (1256—70) zólyomi ispánnak a jegyzője — bár az utóbbi eset kevésbé valószínű — ő az *első névleg ismert hazai ispáni jegyzőnk*.

I. Detrik fiai közül életében csak *Miklóst* (1233—46), a legifjabb fiút említik. Miklós 1233-ban immár öreg korát élő atyja érdemeiért a lipői Újfalut kapja.⁵ 1246-ban Újfalut a szomszédos, belőle kialakult Palugyával együtt elcseréli Béla királlyal a nógrádi vár alól kivett Gyarmatért.⁶ Csak félszázaddal utóbb tudjuk meg, hogy Miklós volt az, aki Gyarmaton őrtornyot emelve, az 1290-ben már hat faluból álló gyarmati uradalmat s a mai Balassagyarmat

várost alapította.⁷ Atyjától, I. Detriktől kisebb nógrádi részek mellett annak borsodi birtokait öröklí. Utódairól, köztük fiáról Demeter mesterről és unokájáról Donchról később szólunk.

I. Detrik idősebb fiai *Mikó-Mihály* (1234—63) és *II. Detrik* comeseket mint Zólyom, Sáros, Szepes ispánjait gyakran említik. E két fivér 1250-ben a visszavonultan élő, vagy már elhalt fivérük Miklós nélkül vásárolja 20 ezüst márkán Nógrádban a családi birtokaikkal szomszédos négy-négy ekealja Ludány és Halász falvakat;⁸ 1254-ben Béla királytól együtt nyerik a trencsényi vár alá tartozó Jaszenó földet.⁹ Hihetőleg ekkor, de még mindenestre jóval 1264—67 előtt cserélik el II. Detrik és Mikó comesek Béla királlyal Árvaváralját, a lipői Verbice, Tarnóc, a turóci Benic, Trebosztó, Mutna öröklött birtokaikat a trencsénymegyei vágparti Tapolcsány, Várna, Zsolna,¹⁰ valamint a turóci Szucsán birtokokért.¹¹ Ez a csere lehet az 1254. évi jaszenói, tehát trencsénymegyei szerzésnek is az indoka.

a) *II. Detrik* (1250—54) 1254-ben szepesi ispán,¹² vágparti részes. Hamar elhalt. Fiaira hatalmas vág- és ipolyvidéki uradalmakat hagy. II. Detrik és fivérének Mikónak a fiai építik meg a Vág partján a szucsáni, várnai, budatini, ljetavai várakat. Zsolna megalapítása és a hricsóvári uradalom megszerzése is az ő nevükhöz fűződik.¹³ Árva várát, melynek alját 1254 körül II. Detrik és Mikó a királlyal elcserélik, szintén II. Detrik és Mikó, esetleg atyjuk I. Detrik építette, mégpedig 1254 előtt. Árva várát még a XIV. század közepén is e család tagja, Donch mester bírja, mint családi örökséget.¹⁴ II. Detrik fiai közül *Atyócs* (1281), *Elek* (1268—78) és *III. Detrik*¹⁵ hamarosan eltűnnek. Atyjuk birtokain szerepelnek; utódaikról nem tudunk. Ismeretlen nevű leánya a Kathyz nb. Mihály solymosi várnagy

⁷ Knauz id. m. II. 260.

⁸ O. L. Balassa lt. 1250. ⁹ U. o. 1254.

¹⁰ W. III. 156. Eredetije: O. L. Balassa lt. 1267. Az árvai Váralja itt: «Arwa sub castro ibidem existente». Ezt Mályusz i. m. 103. «Arwa cum» ... stb. említi. Árva várát nem ekkor adja oda a Balassa-törzs a királynak. Kubinyi: A Kubinyi-cs. tört. I. 19—20. Pauler: A magy. nemz. tört. II. 202.

¹¹ H. O. VIII. 97.

¹² O. L. Balassa-lt. 1250. ¹³ U. o. 1321 és 1323.

¹⁴ A. O. III. 31.

¹⁵ W. IV. 171., 194.; IX. 303.

¹ 1267-ben: W. III. 156.; Anjoukori Okmt. III. 31.

² W. VI. 409., 414. Más vagy esetleg azonos Rüdiger e korból: Palásthy, A Palásthyak I. 4., 10. és Turul, 1911. 134—7. Knauz: Mon. eccl. Strig. I. 221., 237., 238.

³ 123. l.

⁴ O. L. Forgách-cs. lt. 1293. évi átírás. Hibás kiadása: F. C. D. VI. 1. 261. A «minutor» elnevezést Bartal szótára nem ismeri.

⁵ O. L. Balassa lt. 1233.

⁶ U. o. 1246; W. II. 166.

(1271—1302) neje.¹ Kathyz nb. Mihály gyermekei, köztük Tamás, a későbbi székely ispán, 1281-ben II. Detrik fiain követelik anyjuk leánynegyedét.² II. Detrik ifjabb fia *Mikó* comes (1268—1302) ekkor éppen a kun háborúban jár; többször elmarad a leánynegyed ügyében kitűzött határnapokról, mire végül az esztergomi érsek kiátkozza.³ Mikó e kötelezettségének csak 1297-ben tesz eleget, amikor két nógrádi faluját, Halászt és Galábocsot adja unokaöccseinek.⁴ A Kathyz nb. Simon és Tamás, Mikó nővérének fiai, kik által Mikónak ismeretlen nevű huga a Vingárti Geréb-, Palásti Radó-, Liberchei Tompos-családok ősanja,⁵ utóbb a pártkirályok alatt politikai mozgalmakban is sokat szerepelnek. Értük egy-izben anyai nagybátyjuk, Miklós fia Demeter mester 1306 körül protectionálissal fordul Omodé nádorhoz.⁶ A fenti kapcsolat révén Mikó — aki különben 1292-ben nógrádi ispán⁷ — 1301-ben a Kathyz nemzetség rokonai közt szerepel,⁸ alkalmat szolgáltatva Wertnernek arra, hogy — mint már rámutattunk — őt és az egész Balassatörzset Katyz nembelinek nyilvánítsa.⁹ Mikó 1267-ben a család vágparti birtokainak részese;¹⁰ 1285-ben Szucsánt bírja;¹¹ hihetőleg ő építi a szucsáni várat. Midőn 1278—82-ben unokatestvére, Mikó fia Byter comes a hricsói várat megveszi, Mikó is vele van,¹² a vételárat azonban Byter egymaga fizeti le.¹³ Utóbb azonban nyilván Mikó is részese lett a hricsói uradalomnak, mert 1297-ben e vár egyik tartozékát, Ovcsarsko birtokot adja Byternek cserébe a nógrádi Galábocsért, amelyet azután a szomszédos nógrádi Halással együtt a Katyz nemzetségnek juttat.¹⁴ Az Ipolyvidéken 1268-ban Ludányon részes;¹⁵

1300-ban zelői érdekelt.¹⁶ 1290-ben másik unokatestvére, a Byter bátyja, Forró Péter comes özvegyétől Byterrel és Miklósfia Demeterrel együtt Kékköt, továbbá Zsély, Dorcsány, a két Olvár nógrád-honti falvakat kapja; s ugyanekkor Mikó a fiúutód nélkül maradt özvegynek 100 ezüstmárkát ad.¹⁷ Byterrel együtt elismeri unokatestvére, Demeter mester jogát a gyarmati uradalomra.¹⁸ Miután fiúutódai Mikó comesnak sincsenek, 1302-ben összes jószágait át akarja adni Miklósfia Demeter mesternek, de ez ellen Byter fiai tiltakoznak.¹⁹ Mikó comesnek a XIV. század első évtizedében bekövetkezett halálával sírbaszáll a Balassák őstörzsének II. Detriktől származó ága.

b) *Mikó* vagy *Mihály*²⁰ comes, I. Detrik fia (1244—63) 1244—55 között²¹ Jákó comessal felváltva²² zólyomi, 1247—48,²³ 1253—56²⁴ sárosi, 1247—50,²⁵ 1253—56²⁶ szepesi ispán. Valószínűleg 1256-ban halt meg; 1263-ban már mint néhait említik.²⁷ Mikó vagy Mihály comes tehát nem azonos Mihály (1263—73) zólyomi, szepesi és beregi comessal.²⁸ Ez ugyanis nem más, mint Jákónak, a Balassa-törzsből származó Mikó zólyomi ispán zólyomi tisztársának a fia.²⁹ *Jákó fia Mihálytól való különben az első ismert hazai sisakdiszes címerpecsét.*³⁰ Mikó comes, I. Detrik fia, a tatárjárásban elpusztult zólyomi ispánság újjáépítésében nevezetes érdemeket szerez. Ezeket IV. Béla király ismételt adományával jutalmazza.³¹ Mikó zólyomi ispánságának idejére esnek IV. Béla gyakori zólyomi látogatásai. A nagy

¹⁶ F. VI. 2. 277.

¹⁷ O. L. Balassa lt. 1290. ¹⁸ Knauz i. m. II. 260.

¹⁹ O. L. Balassa lt. 1302. ²⁰ U. o. 1254.

²¹ W. II. 66.; III. 258.; IX. 377.; F. IV. 1. 216., IV. 2. 59.; O. L. Balassa lt. 1252., 1254. és dr. Zathureczky Miklós szíves közlése.

²² Jákó 1243-, 1245-, 1248-, 1263-ban zólyomi ispán: W. III. 256., VII. 257., VIII. 56.; Knauz i. m. I. 346.

²³ H. O. VIII. 46.; Tört. Tár, 1905. 60.; Somogyi i. m. 331.

²⁴ Knauz I. 412.; H. O. 22.; W. VII. 361.; Somogyi i. m. 331.

²⁵ Somogyi i. m. 381.

²⁶ Knauz I. 434.; F. IV. 2. 213.

²⁷ F. IV. 3. 143.

²⁸ Turul, 1907. 62.

²⁹ O. L. Kubinyi-cs. lt. 1273.; Knauz II. 170.; Turul, 1911. 181—3.

³⁰ Turul, 1907. 62.; Bártfai Szabó L. nem ismerte e Mihály eredetét.

³¹ O. L. Balassa lt. 1250.

¹ Karácsonyi: Magyar nemzetségek. II. 269.

² W. IX. 303.

³ U. o. Mikó offciálisa Gál.

⁴ W. V. 177.; X. 284.

⁵ Wertner i. m. II. 123—144.; Karácsonyi i. m. II. 269.

⁶ F. VIII. 1. 68.

⁷ Mocsáry: Nógrád vm. esm. IV. 227.; Somogyi: Magy. főisp. alb. 301.

⁸ A. O. I. 11. és Melczér: A Melczér-cs. oklt. 15.

⁹ Wertner i. m. 123—144.

¹⁰ Wenzel III. 156.

¹¹ H. O. VIII. 97., 240.

¹² W. IV. 173.

¹³ W. IV. 246.; O. L. Balassa lt. 1282.

¹⁴ W. V. 177.; X. 284. ¹⁵ W. IV. 194.

király több karácsonyt itt tölt¹ és a zólyomi várban megy végbe 1250-ben Béla király és Danila halicsi herceg kibékülése és gyermekeik menyegzője.² Mikó comes, mint már említettük, bátyjával, II. Detrik comesszal együtt részese a nógrádi Ludány és Halász, a trencsényi Jaszenó birtokoknak és a vágparti uradalmak társtulajdonosa. 1244-ben egymaga veszi 15 márkán a nógrádi Sztregovát.³ 1247-ben a királytól bizonyos Tenk és Tyka nevű várépítésre alkalmas földeket,⁴ 1250-ben a honti Hidvég birtokot,⁵ ugyanekkor a nógrádi Szennát,⁶ 1252-ben a nógrádi Bussát és Halászt kapja adományba.⁷ 1250-ben hét ezüstön veszi a nógrádi Nyerges birtokot,⁸ 1251-ben 29 márkán a Hidvéggel szomszédos, utóbb eltűnt Abayt.⁹ 1263 előtt, mint zólyomi ispán a zólyomi polgároktól egy hatalmas területet foglal le, amiért önkényes cserébe a Zólyom melletti mai Mogyoród (Ljeskovac) falu területét adja.¹⁰

Mikó comes gyermekei közül fia, *Mihály* 1253–63 szepesi és zólyomi,¹¹ 1263 előtt beregi ispán.¹² István ifj. királytól nyeri a beregmegyei Szolvát, Vereckét, Szentmiklóst. E jószágokat a király 1263-ban, miután Mihály magtalanul halt el, másnak adományozza,¹³ s minthogy a Balassa-törzsnek ekkor más férfikorában élő tagja nincs, Zólyom, Szepes és Bereg ispáni székét az említett Jákó fia Mihály comes nyeri. Másik fia, *Detrik* (1256–70) Jákó fia Mihállyal együtt és felváltva zólyomi és szepesi comes.¹⁴ Azon a zólyomvárosi földön, melyet atyja, Mikó a várostól foglalt, Detrik comes falut emelt.¹⁵ Utódai neki sincsenek. Ugyancsak Mikó comes fia *Atyócs* comes (Ogouch, Oguz, Athouch) 1267-ben vágparti, 1268.

ludányi,¹⁶ 1269. szennai,¹⁷ 1270. hidvégi részes.¹⁸ 1273-ban Sztregován az udvarnokoktól egy földet vesz.¹⁹ Neje, a Hunt Paznan nb. Jolánta, András tárnokmester (1241–77) leánya. 1277-ben Atyócs comes elhalálozván, özvegyét Atyócs fivére, Péter comes, az özvegy bátyjának, János budai prépostnak a jelenlétében 40 márkával kielégíti.²⁰ János prépost utóbb mint kalocsai érsek III. Endre és Vencel királyok alatt szoros barátságban áll Miklós fia Demeter mesterrel, Atyócs unokafivérével.²¹ Atyócsnak utódai nem voltak. Atyócs fivére a *Forró nevezetű Péter* comes (1267–90) 1267-ben²² s állítólag 1277-ig²³ honti, 1267-ben zólyomi comes.²⁴ 1267-ben Béla király előtt őt és fivereit, valamint II. Detrik fiait a vágparti Tapolcsány, Várna és Zsolna birtokaikban megtámadja Jakab mester trencsényi ispán családja. A király a még II. Detrik és Mikó comesekkel kötött cserelevele alapján Péter comest és családját ismeri el e birtok jogos tulajdonosául.²⁵ Péter 1268-ban a nógrádi Ludányon, 1269-ben Szennán, 1270-ben Hidvégen, 1278-ban Sztregován részbirtokos.²⁶ Hatalmas birtokszerző: 1272-ben négy márkán a nógrádi Kürtös patak mellett vásárol birtokot;²⁷ 1274-ben hatvanöt ezüst márkán unokafivére, Miklós fia Péter comes nógrádi Pöstény és Podluzsán birtokait veszi meg.²⁸ 1278-ban a sztregovai és kürtösi határok megjárásánál szerepel először Péter comes vára,²⁹ amely, mint 1290-ben értesülünk, nem más, mint *Kékkő*. *E vár építése tehát Forró Péter comes nevéhez fűződik*. Nógrádi birtokai mellett Turóc és Liptó területén is szerez; 1274-ben cserébe kapja a turóci Szebeszlót³⁰ (telep Blatnica mellett); 1281-ben Kun László királynak tett derekas szolgálatai jutalmául és a királynak átadott pejlóváért a turóci Háj falut kapja.³¹ 1285-ben a király felhívja Péter comest, hogy a lefoglalt turóci Ruttká falut adja vissza

¹ Ráth: A magy. kir. tart. helyei. 37.

² Pauler: A magy. nemz. tört. II. 217.

³ W. II. 166. ⁴ U. o. 194.

⁵ O. L. Balassa lt. 1250.; 1270.; W. IX. 377.

⁶ U. o. és O. L. Luka-cs. lt. 1269.

⁷ O. L. Balassa lt. 1252.

⁸ Knauz I. 387.

⁹ O. L. Bal. lt. 1252.

¹⁰ F. IV. 3. 143.

¹¹ W. VII. 361.; VIII. 22., 24.; F. IV. 2. 213.

¹² W. VIII. 68. ¹³ U. o. 68., 97.

¹⁴ F. IV. 3. 128., 143.; W. III. 41., 272., VII. 321.; Knauz I. 492.; H. O. VII. 83., VIII. 81., 90., 115–6.; Wagner: Anal. Scepusii I. 81., 106., 136., 198.; O. L. Kossuth-cs. lt. 1263.

¹⁵ F. IV. 3. 143.

¹⁶ O. L. Balassa lt. 1268.

¹⁷ U. o. 1269.

¹⁸ U. o. 1270.

¹⁹ U. o. 1273.; W. IV. 28.

²⁰ W. IV. 90.

²¹ Pör: Trencsényi Csák Máté 38. stb.; Karácsonyi: Magy. nemz. II. 204.

²² W. III. 156., IX. 207.

²³ Somogyi i. m. 217.

²⁴ Turul, 1928. 81.

²⁵ W. III. 156.; Pauler i. m. II. 202.

²⁶ W. IV. 171.

²⁷ U. o. 281.

²⁸ U. o. 45.

²⁹ U. o. 171.

³⁰ F. VI. 2. 416.

³¹ W. XIII. 333.

tulajdonosainak és ezeket fogságukból bocsássa szabadon.¹ Talán ez az intelem volt megindítója az erőszakos főúr ellenszegülésének. Mint utóbb, halála után értesülünk, ekkor (1285 után) a király ellenségeivel tart, nekik még kékkői várában is menedéket nyújt, lefoglalja királyhű unokatestvéreinek, II. Detrik fia Mikónak és a király akaratának Turócbán érvényt szerző Miklós fia Demeter zólyomi ispánnak, sőt tulajdon testvéreinek, Byter comesnek az ipolyvidéki birtokait.² Neki tulajdonítjuk Demeter zólyomi ispán egyik, Hontmegyében birtokos serviense jószágának elkobzását is.³ Neje, utóbb özvegye az Igmánd nb. Erzsébet⁴ volt. Fiai nem maradtak. Csak két leányát, úgymint a Hunt Paznan nb. Demeter barsi ispánhoz (1266—88) nőül ment *Katát*,⁵ és *Annát*, a Hunt Paznan nb. Kázmér fia Lampert comes nejét⁶ ismerjük. Utóbbi ipolyvidéki nagybirtokos; apósához hasonló féktelen ember. Forró Péter comes halálakor annak minden örökölt, szerzett és foglalt jószágát Lampert comes vette át, elzárkózva a fiági örökösök és tulajdonosok, Byter, Mikó és Demeter jogos követelése elől. Erre 1290 tavaszán Demeter mester, unokafivérei felkérésére, magánhadsereggel támadta meg és Lampertet az ép Demeter birtokaiból lefoglalt gyarmati őrtorony és Kékkő vára megvétele után kiegészítésre szorította. Ennek kapcsán Forró Péter comes özvegye és leányai Kékkő várát, továbbá Péter négy faluját a fiágnak adják át, visszabocsátják az összes lefoglalt jószágokat, viszont a fiág 200 ezüstmárkát ad és Byter birtokai közül a honti Hidvéggel, a hozzátartozó szigeti favárral, Aba és Olvár falvakkal elégti ki a nőág igényeit.⁷ Péter comes veje, az említett Hunt Paznan nb. Lampert utóbb Demeter mester jóembere.⁸

*Byter*⁹ comes (1250—1300), szintén Mikó fia, 1250—62 állítólag honti,¹⁰ 1277—78-,¹¹ 1282-ben¹²

zólyomi ispán.¹³ 1282-ben egy hontmegyei birtokügyben Kun László király megbízottja.¹⁴ 1250-ben a nógrádi Ludány és Halász, 1260-ban a vágparti Várna, 1270-ben a honti Hidvég, 1278-ban a nógrádi Sztergova részese. Byter comes szerzi a család új, vágparti nagybirtokai szomszédságában a Béczi nemzetség hricsói váruradalmát.¹⁵ A várat 1265-ben a Béczi nb. Pál fia Miklós bizonyos Tholus mester magszakadása következtében kapja IV. Bélától.¹⁶ Közben István ifjabb király is cserébe adja e várat Domokos sárosi ispánnak, Byterünk unokafivéreinek, a Donch mester atyjának; de Domokos comesnek 1272-ben az országbíró előtt Béczi nb. Miklós ellen Hricsóra támasztott igényét elutasítják.¹⁷ A várat 1278-ban Béczi nb. Miklóstól 75 veretlen ezüst márkán Byter comes vásárolja meg.¹⁸ Az 1265 előtti tulajdonosnak, Tholus mesternek özvegye azonban még ekkor is él és beperli Bytert. Byter fogságba veti az asszonyt, megdulja birtokait és csak mikor a váci káptalan lovaspárhaj megvívására kötelezi, egyezik ki Tholus mester özvegyével oly módon, hogy neki is lefizet a hricsói várért és a hozzátartozó Alsó-, Felső-Hricsó, Peklina és Ovcarsko falvakért 100 forintot.¹⁹ A vételárat, amelynek felét II. Detrik fia Mikó vállalta, utóbb Byter egymaga fizette ki.²⁰ Később Mikó is részese az uradalomnak.²¹ Byter vágparti telepítésének nyomát a trencsénmegyei Zsolna mellett fekvő Bittarová nevű község őrzi. 1280-ban újabb pere támad. Ugyanis Zsolnára, amely az övé, bizonyos Márton fia István comes a szolgálival rátör és Byter két zsolnai jobbágját, Petriket és Enchiket megöli.²² Hontban 1283-ban Laposrévet veszi, de ezt utóbb Zalathnáért elcseréli.²³ 1284-ben a 25 márkáért vett Drégelyt igényli.²⁴ 1290-ben fivére, az elhunyt Forró Péter birtokaiból örököl néhány — unokatestvéreivel közös — falut és Kékkő harmadát. Ugyanekkor átadja a Forró Péter által lefoglalt gyarmati uradalmat Miklós fia Demeternek.²⁵ 1299-ben a

¹ F. VI. 2. 416.

² H. O. VIII. 240., 282.; Turul, 1899. 170 és köv. II.

³ Turul, 1935. 35.

⁴ Karácsonyi, II. 241.

⁵ U. o. II. 187.

⁶ U. o. II. 196.

⁷ Fejér X. 3. 268—75.; Knauz II. 260.

⁸ F. VI. 2. 159.

⁹ Byter kún-török személynevére nézve I. Nagy Géza: Árpád-k. személyneveink. Turul, 1891. 115. és k. II.

¹⁰ Somogyi i. m. 217.

¹¹ W. IX. 193.; M. Tört. Tár, 1904. 90.

¹² W. IX. 207.

¹³ H. O. VIII. 284.

¹⁴ Knauz I. 266.

¹⁵ H. O. VI. 278.

¹⁶ W. III. 118.

¹⁷ W. IV. 9.

¹⁸ U. o. 173.

¹⁹ H. O. VI. 278.

²⁰ W. IV. 246.

²¹ W. V. 177.

²² O. L. Balassa lt. 1280.

²³ U. o. 1284.

²⁴ Knauz II. 186.

²⁵ U. o. 260.

nógrádi Thema-földért¹ és valószínűleg ugyanekkor II. Detrik fia Mikó comessel együtt a nógrádi Kétnyerges és Halász birtokok miatt pereskedik.² 1299-ben a nógrádi Zelő falut szerzi.³ 1297-ben a nyitrai káptalan előtt sikerrel pereskedik Bogomér fia Szoboszlóval kisuczai vágparti birtokaért.⁴ Emberei közül ismeretesek: 1277. Mátyás officiális;⁵ 1278. Póka comes; 1284.⁶ Chatari Miklós;⁷ 1292. Dénes;⁸ 1297—99. Heym fia Hermann comes.⁹ Egyik famulusát, Synt fia Miklós fiát, Jánost, aki érte és fiáért, Péter comes-ért életét többször kockára tette, Byter fia Péter 1326-ban a nógrádi Dorcsány faluval jutalmazza.¹⁰

Byter comes özvegyét 1300-ban említik.¹¹ A Mikó-ágnak a XIV. század elején egyedüli fenntartói már csak Byter comes fiai. Ezek közül itt nem említjük azokat, a leszármazási táblázaton ugyanis feltüntetett családtagokat, akiknek utódai nem voltak. Rájuk az Orsz. Levéltárban elhelyezett Balassa-letét megfelelő évszámú oklevelei vonatkoznak. A Mikó-ág további leszármazását csupán a Donch mesterrel való családi kapcsolat kimutatása szempontjából tartván fontosnak, erről az ágról való további mondanivalónk csak a családfenntartók rövid ismertetésére szorítkozik.

Byter fiai közül családját *Kékkői Péter* mester (1302—47) viszi tovább. A család az Ipolyparton ekkor már véglegesen megtelepszik. Péter mester 1321-ben unokaöccsével Miklós fia Györggyel együtt a királytól visszakapja a Csák Máté által lefoglalt váruradalmait: a nógrádi Kékkőt, Gyarmatot, a trencsényi Várnát, Budatint, Ljetavát, Hricsót, a turóci Szucsánt, továbbá a honti hídvégi uradalmat.¹² Liptóban is birtokos.¹³ 1323-ban Péter mester és nevezett unokaöccse rokonuknak, Donch mester zólyomi ispánnak adják összes vágmenti uradalmait, viszont tőle cserébe ipolyvidéki falvait kapják; ezek: Szalathna, Sztracin, Gurkfalva, Újfalva, Jakabfalva, Szklabonya, Palojta, Csáb, Szakácsi, Illésfalva, Mankfalva, Ha-

rasztigymarmat, Lazaan, Gyarmat, Podluzsán, Pöstény, Szurdok, Zahora.¹⁴ Péter mester, miután unokaöccse hamar elhalt, egy kézben tartja a család összes ipolymenti birtokait. Még ez évben megjárhatja több faluja határát,¹⁵ 1334-ben pedig új birtokot szerez: Zsélyt és Mikóházát, a Kürtös patak mellett.¹⁶ 1337-ben Donch mesterrel együtt a hontmegyei Palojtáért perlekedik a sági konvent ellen.¹⁷ 1347-ben az elnéptelenedett (utóbb eltűnt) Aba (Abay) nevű hontmegyei birtoka elidegenítésétől tiltja a királyt.¹⁸ Kékkői Péter mester utódai 1353-ban pallosjogot nyernek,¹⁹ amelyet 1364-ben erősít meg a király.²⁰ Több fia volt. Közülük *Gyarmati*, máskor *Kékkői György* mester (1341—1386), Nagy Lajos király testőre,²¹ családi birtokain él.²² Neje úgylátszik Hédervári Miklós leánya volt.²³ 1366-ban Liberchei Tompos fiaitól, akik a Balassatörzsből származó II. Detrik leányának, Kathyz nb. Mihály nejének az utódai, elfoglalja a nógrádi Halász falujukat, amelyet a Kathyz-Liberceiek még II. Detrik fia Mikó comestől, a szomszéd Galábóccsal együtt 1297-ben kaptak.²⁴ 1366-tól 1372-ig a Liberceiekkel perlekedik, végülis elismerve az 1297. évi Halászáról szóló ajándékozási levelet, Libercei János a pert megszünteti.²⁵ 1370-től haláláig, fiai ezután is egész 1390-ig perlekednek Terbegeci Dobák fiával Istvánnal, aki több nógrádi, illésfalvi jobbágyukat elfogta, megverte, kettőt kínpadra vonatott, sőt egyiknek a feleségét lófarkra kötötte.²⁶ 1372-ben Kékkői György mester a sági konvent előtt eltiltja Lajos királyt Komárom vára elidegenítésétől és eladományozásától, mert az, az elhalt birtokosokkal való közeli fiági rokonsága alapján — «in proxima linea consanguinitatis» — őt illeti.²⁷ 1386-ban özvegye perlekedik a családdal.²⁸ György mesternek egy fiát ismerjük, ez azonban 1390 előtt meghalt.

¹⁴ O. L. Bal. lt. 1323.; 1330-as dátummal hibás kiadás: F. VIII. 3. 488.

¹⁵ O. L. Balassa lt. 1323.

¹⁶ U. o. 1334.

¹⁷ F. VIII. 4. 284.

¹⁸ O. L. Balassa lt. 1347.

¹⁹ U. o. 1353.

²⁰ U. o. 1364.

²¹ U. o. 1374.

²² O. L. Dl. 6960.

²³ O. L. Balassa lt. 1368.

²⁴ U. o. 1366—67—72.; O. L. Dl. 1484.

²⁵ W. V. 177., X. 284.

²⁶ Balassa lt. 1370., 1373., 1385., 1390.

²⁷ U. o. 1372.

²⁸ U. o. 1386.

¹ W. V. 226—30.

² H. O. VIII. 275.

³ O. L. Balassa lt. 1299—1300.

⁴ U. o. 1297.

⁵ H. O. VIII. 284.

⁶ W. IV. 173.

⁷ Knauz II. 186.

⁸ F. IV. 2. 217.

⁹ W. V. 177.; H. O. VIII. 275.

¹⁰ O. L. Balassa lt. 1326.

¹¹ U. o. 1300.

¹² O. L. Balassa lt. 1321.

¹³ O. L. Szent-Ivány-cs. lt. 1327.

A családot György mester öccsének, *Sztregovai Miklós* mesternek (1341—55)¹ a fia *Balázs* (1365—† 88), a *Gyarmati* és *Kékkői Balassa*-, régiesen *Balassy*-család névadó őse² tartja fenn. Balázs, akinek anyja, Katalin még 1390-ben is él,³ 1374-ben a moldvai hadban jár. Fia, *Miklós*, a későbbi Balassa-család megalapítója. 1389-ben, atyja halála után még gyermek.⁴

c) I. Detrik comes *Miklós* nevű fia (1233—46), mint már láttuk, Gyarmatot szerezte meg s az ottani őrtorony megépítésével a gyarmati uradalom alapjait veti meg. Ipolyparti birtokain kívül Miklós Borsodban is birtokos. Ő öröklí atyja borsodi falvait: Csermelyt és Szuhogyot. Utódai Nógrádban, Borsodban és más, a család történetében eddig nem szerepelt vármegyékben birtokosok. Miklós nem igen vett részt a közéletben. Fiai ellenben családjukban a legfényesebb történeti szerepet viszik. Három fia: Csermelyi Péter comes (1274—1303), Demeter mester (1273—1312) és Csorba nevezetű Domokos (1269—77) és egy leánya volt. Közülök egyedül Domokosnak maradt fia: *Donch mester*, aki azután tovább folytatta a családot. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy figyelemmel kísérve az I. Detrik által szerzett borsodi falvak történetét, Szuhogyon 1343-ban bizonyos Ládi Csorba⁵ nevezetű Miklós fia Domokos és Ládi Domokos fiai János és Donch a birtokosok.⁶ Nem mernénk azonban ezt a Donchot, Ládi Domokos fiát a mi Donch mesterünkkel, Komárom urával azonosítani, amint ezt Huščava teszi,⁷ már csak azért sem, mert eltekintve attól, hogy Ládi Donch az illető oklevélben csak egyszerűen nevén említették, szemben Donch mesterünk állandó «magnificus vir»⁸ megtisztelő jelzőjével. Ott e Ládi Donchnak János nevű fivére is szerepel, holott Donch mesterünknek sehol sem említik fivérét, sőt kizárt, hogy egyáltalán lett volna fítestvére.⁹ Meglepő azonban az is, hogy Csernelyen,

amelyről különben Miklós fiát Péter comest Csernelyi Péternek¹⁰ nevezik, a XIV. század elején (1333) egy család szerepel, bizonyos Péter fiai, mint birtokosok¹¹ és személyneveik (Demeter, Detrik, Donch) feltűnő egyezést mutatnak a Balassa-családban használatos nevekkal. Hogy azonban ezek a szuhogyi és csernelyi birtokosok a Balassa-östörzsből származnak-e, az általunk ismert okleveles anyag alapján meg nem állapítható.

I. Detrik fiának Miklósnak főntebb jelzett, de névszerint ismeretlen *leánya* Mersa comes fiának Pós comesnak (1277—1310) a neje. 1277-ben fivérei, Péter és Demeter a zemplénmegyei Regmec-Vily birtokukkal elégitik ki.¹² Ekkor Pós comesnek e nejétől már négy fia van. Pós comes Kun László kedves embere; abauj-sárosi nagybirtokos; ménéséből egyízben a királynak két kedvenc csődörét és negyvennyolc kancáját adja.¹³ Számos birtokot szerez.¹⁴ Fiai utóbb anyai nagybátyjuk, Miklós fia Demeter mester udvarában élnek.¹⁵ Közülök István a Demeter oldalán 1299-ben Csák Máté holicai várának vívásakor — «ut leo fortis dimicans» — hősi halált hal.¹⁶ Egyikük 1311-ben Demeter mester tusza¹⁷ Miklós mester, Pós fia pedig 1310-ben Demeter¹⁸ és Donch mesterek¹⁹ oldalán sárosi várnagy.²⁰ Pós comes és neje a Kendy- és Pósay-családok ősszülei.²¹

Csernelyi Péter comes (1274—1303) 1274-ben két nógrádi faluját 65 ezüstmárkán eladja rokonának Forró Péter comesnek.²² Ügylátszik Borsod megyében élt. III. Endre király idejében egyízben Csehországba küldött követ. Útjában a nyitrai megyei Szádok faluban éjszakai nyugalomra térve, Csák mesternek, Máté fivérének fogságába esik kíséretével együtt.²³ Csák mester tehát Demeternek ezen a testvérén torolja meg azt az engesztelhetetlen harcot, amelyet Demeter, a király megbízásából Csák mester fivére, Csák Máté ellen folytat.²⁴ Péter comes további sorsáról, utódairól nem tudunk.

¹ Balassa lt. 1341., 1355.

² Nagy Iván I. 116.

³ O. L. Dl. 7644.

⁴ O. L. Balassa lt.

⁵ V. ö. Donch atyja Domokos «Csorba» nevével: Turul, IX. 161—171.

⁶ A. O. IV. 350.; Zichy okmt. II. 42., IV. 350.

⁷ I. m. 350—368.

⁸ F. IX. 1. 543—6.; A. O. II. 95. stb.

⁹ Az 1323. és 1333. évi birtokcseréknél ez esetben szükségképpen említendő.

¹⁰ W. IV. 91.

¹¹ F. VIII. 3. 704.

¹² W. IV. 91.

¹³ F. VI. 1. 400.

¹⁴ O. L. Dl. 1164., 1177., 1185., 1413.

¹⁵ Turul, 1935., 36.

¹⁶ Melczer: A M. csal. okl. 7.

¹⁷ F. VIII. 1. 405.

¹⁸ Turul, 1935., 36.

¹⁹ F. VIII. 1. 536.

²⁰ Melczer i. m. 15.

²¹ U. o. 47., 49. stb.

²² W. IV. 45.

²³ A. O. I. 51.

²⁴ Pór: Trencsényi Csák Máté. 39.; Melczer i. m. 7.

Miklósfia Demeter mesternek (1273—1312) élettörténetét más alkalommal ismertettük.¹ Ehelüött családi kapcsolataira helyezzük a fősúlyt. Hivatalos pályafutása: 1278, 1297—1300 sárosi, 1281, 1298—1300 pozsonyi, 1285—1300 zólyomi ispán; 1280—86 királynéi tárnokmester. Régebbi ismertetésünk, valamint hazai archontologiai táblázataink kiegészítéseképpen meg kell jegyeznünk, hogy Demeter mester *1285-ben országbíró is volt.*² Több ízben vezére az országos hadaknak; így ő vezeti a Csák Máté ellen III. Endre által indított hadat is. III. Endre halála után a nemzeti párt oszlopos tagja; 1301 júliusában ő hozza be az országba, néhány főúrral és atyjafiával, így a Hunt Paznan nb. János kalocsai érsekkel (kinek nővére, Jolánta, Demeter mester unokafivérének, Atyócsnak volt neje) Vencel cseh királyfit.³ Élete későbbi folyásáról, miután az Donch mester élete első szakaszának kísérője volt, Donchnál még megemlékezünk. Rokonai közül szoros kapcsolatban áll II. Detrik fiával Mikóval. 1290-ben ennek lefoglalt birtokait is felszabadítja. Mikó 1302-ben gyermektelenül halván el, — mint már tudjuk — Demeternek adja át birtokait. Demeter fogadja magához és nevelteti bátyjának, Domokos sárosi ispánnak fiát, a gyermekkorában elárvult Donchot.

*Csorba nevezetű*⁴ *Domokos* (1269—77), Donch atyja, Miklósnak valószínűleg legidősebb gyermeke volt. 1269—72 sárosi ispán.⁵ 1270-ben a király előtt Pogony nevű gömörmezei birtoka kapcsán pereskedik a szomszéd Püspöki úrával, Fülöp esztergomi érsekkel.⁶ Említettük, hogy az István ifjabb királlyal elcserélt Hricsóvárra támasztott jogát 1272-ben az országbíró elutasítja.⁷ A hricsói s a vágparti birtokszerzés tehát már Domokos comest is sarkalja, tervét azonban csak fia, Donch mester valósítja meg egy félszázad múlva.⁸ Domokos az Ipolyvidéken is szaporítja birtokait. 1277-ben tíz ezüstmárkáért megszerzi a családi birtokaival szomszédos Zahora falut.⁹ Valószínűleg ugyanebben az évben hal meg, mert nő-

vére leánynegyedének ez évben kelt kielégítésekor két fivére mellett őt már nem említik,¹⁰ 1278-ban pedig már öccse, Demeter mester a sárosi ispán. Domokos halálának időpontja azért is fontos, mert hozzávetőleg meghatározza korán árván maradt fia, Donch mester születési idejét.

II.

*Donch*¹¹ mester, Domokos fia (1306—1345) származásával és történeti szerepével több írónk önállóan is foglalkozott. E tanulmányok azonban (Ipolyi: Besztercebánya egyházi műemlékeinek helyreállítása. 10—33., Bottka Tivadar: Donch. Századok, 1876. évf. 112—124., Fejérpatáky: Turul, 1901. 99., Wertner: Turul, 1910. 135., Alexander Huščava: Bratislava, 1935. évf. 350—368. l.) vagy túlságosan általánosak, vagy tévesen rajzolják meg a nagy férfiú életét. Ipolyi előbb a Hunt Paznan nemzetséghez csatolja Donchot,¹² utódait pedig bizonyos Dank nevű, XIV. század végi besztercebányai családban keresi. Bottka, a Balassa-levéltár ismerete híján, csak sejtí Donchnak a Balassákkal közös törzsből való származását; Huščava jeles Donch-tanulmánya azonban már be is bizonyítja ezt, csekély genealogiai hibával. Azonban Huščava tanulmánya is csak inkább Donch származásának és Csák Mátéval s egyideig Károly Róbert királlyal folyt viszályának az ismertetésére szorítkozik. Donch származásának és életének lehetőleg kimerítő történeti kifejtését és megrajzolását az alábbiakban kívánjuk adni.

Donch mester, mint atyja halálának időpontjából kitűnik, 1275 körül született. Korán árvaságra jutván, nagybátyja, Demeter mester udvarában nevelkedik. Politikai felfogása egyezik Demeter mester és az utolsó Árpád-házi király köré csoportosuló nemzeti párt ideológiájával. Donch e nagybátyja oldalán küzd a már III. Endre korában belzavart teremő, trónigényes Anjou Károly ellen. III. Endre halála után Demeter és a nemzeti párt Vencelt hozzák az országba. Vencel távo-

¹ Zolnay L.: Miklósfia Demeter mester. Turul, 1935. évf. 35—37.

² M. Történelmi Tár, 1896. 506.

³ Bécsi Képes Krónika (kép), I., VIII. 1., 67.

⁴ Turul, IX. 161—171.

⁵ Knauz I. 572.; W. IV. 9.; Somogyi i. m. 331.; F. V. 1., 190.

⁶ Knauz I. 572.

⁷ W. IV. 9.

⁸ O. L. Balassa lt. 1323. ⁹ W. IV. 45., 92.

¹⁰ W. IV. 91.

¹¹ Donch személyneve Bottka (Századok, 1876. évf. 112.) és Melich János szóbeli közlése szerint a Domokos; Wagner (Collect. geneal.-hist. IV. 29.) és Nagy Iván szerint a Tamás név származéka; Nagy Géza szerint (Turul, 1891. 120.) önálló személynév.

¹² Ipolyi: Beszterceb. városa 35.

zása után a nemzeti párt fegyveresen áll ellen.¹ 1306 tavaszán végre Károly király hadsereggel támadja meg a nemzeti párt fészkeit és Esztergom megvétele után Demeter mester és ekkor először, de már felnőttként szereplő unokaöccse, Donch zólyomi várai ellen fordul. A királyi hadaknak csak hosszas ostrom árán sikerül a két főúr védelmi vonalát megtörni és a hontmegyei Paloja, majd Zólyom, továbbá az ugyancsak zólyommegyei Dobronya és Lipcse megvétele után Demetert és Donchot, akiket néhány hónappal később a király *«tunc spiritu rebellionis inducti»* nevez, hűségre készíteni.² Demeter mester Sárosba vonulva rövidesen Donch mesternek adja át zólyomi ispánságát.³ Jóllehet még 1309-ben, Károly harmadik, rákosi koronázásán a főurak élén az oltárnál áll,⁴ 1310-ben Károly híveitől sárosi falvakat foglal,⁵ 1311-ben Donch mesterrel együtt tuszokat ajánl Omodé megölt nádor fiaiért,⁶ 1312-ben pedig szövetkezve Omodé nádor lázadó fiaival és Csák Mátéval sárosi fészkeiből a király ellen támad.⁷ Sajnos, okleveles anyagunk híján nem ismerjük Demeternek a királytól való eltávolodása motívumait. Amikor 1312 tavaszán Károly király meddön ostromolja Demeter mester sárosi várát, utóbbi mellett a vár parancsnokaként Donch mestert találjuk.⁸ A király érzékeny veszteségek után elhúzódik Sáros alól, Demeter nyomon követi, míg Donch úgylátszik a vár őrizetére hátramaradt és Demeter mesternek, a rozgonyi felkelők vezérének eleste (1312. VI. 15.) után is csak a királyi hadak kemény ostroma után⁹ teszi le immár másodszor és véglegesen Károly király előtt a fegyvert. Károly, aki ellenségeivel szemben az erőszak mellett a megbocsátást is helyesen tudja alkalmazni,¹⁰ bizalmába fogadja Donch mestert, aki néhány hónappal utóbb már a királyi tanácsban szerepel.¹¹ Csák Máté, amikor értesül előbbi fegyvertársának

királyhűségre téréséről, megtámadja Zólyomot, Donch ispánságát és lefoglalja Donch király hú rokonainak, Byter fia Péter mesternek és Byter unokája György királyi apródnak összes birtokait: a gyarmati, kékkői (Nógrád vm.), hricsói, várnai, ljetavai, budatini (Trencsén vm.), szucsáni (Turóc vm.) váruradalmait, továbbá a hontmegyei Hídvég falut számos tartozékával.¹² Donch még előbb, 1310-ben megfosztja bitorolt birtokaitól Csák Máté egyik hívét, Gochot comest, aki egy Besztercebánya melletti faluban jogtalanul foglalt.¹³ 1312-ben a turóci Trebosztó falun tűz össze Csák Mátéval.¹⁴ Donch rokonainak említett váraiban, köztük a turóci medencét uraló Szucsánban 1321-ig ül benn Csák Máté őrsége.¹⁵ Donch mester hűségének és ezáltal a Csák Máté nyugati és a keletfelvidéki oligarchák kiskirályságai közé éket verő Zólyomnak a biztosítása Károly király erősödő uralmának egyik legnagyobb záloga.¹⁶ Donchnak azonban nemcsak Zólyom megtisztítása sikerül, hanem hamarosan már támadólag lép fel. 1317-ben Szécsényi Tamással együtt az országos hadak élén felszabadítja a Csák Máté hatalmában tartott Visegrádot és Komáromot.¹⁷ Visegrádot röviddel utóbb a király választja lakásul, Komárom pedig néhány évtized múlva Donch mesteré lesz.

Időközben erélyes kézzel fog a pártharcokban felőrölt zólyomi ispánság fejlesztéséhez. Még 1306 körül átépítteti az ostromban megrongálódott dobonyai vártemplomot.¹⁸ Zólyomlipcse várát ugyancsak megnagyobbíttatja.¹⁹ 1309-ben a turóci Trebosztó saját falujából tetemes földadománnyal jutalmazza vitéz hívét Dénes fia Tamást, a Radvanszkyak őst.²⁰ Ezt az adománylevelet már az általa emelt szklabinai várban datálja.²¹

Az eddig a zólyomi várba összefutó közigazgatást az egyes járások (distriktusok): Turóc, Liptó, Árva székhelyeire decentralizálja.²² Ezzel

¹ Turul, 1935. 35—37.

² H. Oktár. 101.

³ O. L. Múzeumi Törzsanyag, 1309.

⁴ Theiner: Mon. Vat. I. 304.; Turul, 1935. 37.

⁵ Wagner: Dipl. Sáros. 317.

⁶ F. VIII. 1. 410.

⁷ Pór: Trencsényi Csák Máté. 116.; Századok, 1903. évf. 952.

⁸ F. VIII. 1. 536.

⁹ U. o.

¹⁰ Karácsonyi II. 269.

¹¹ F. VIII. 1. 435.

¹² O. L. Balassa lt. 1321.

¹³ F. VIII. 1. 394.

¹⁴ Mályusz i. m. 23., 91/3.

¹⁵ O. L. Balassa lt. 1321.

¹⁶ Hóman: Magy. tört. II. 265.

¹⁷ F. VIII. 2. 71.

¹⁸ Ipolyi: Beszterceb. egyh. műeml. 32.

¹⁹ Jurkovich: Zólyomlipcse... tört. 6—17.

²⁰ O. L. Múz. Törzsanyag, 1309 III. 23.

²¹ Mályusz i. m. 32. Szklabina már 1269-ben szerepel: F. IV. 2. 542.

²² Mályusz i. m. 149.

és másrészt a Csák Mátéval folytatott küzdelmekkel kapcsolatban ismeri fel a várak fontosságát. Lázás tevékenysége egyházalapításokra, hívek szerzése végett részint a királyi jószágokból, részint a sajátjaiból történő nemesi birtokadományozásokra, továbbá város-, falu- és várépítésekre serkenti. A saját birtokaiból három megyeszékhelyet alapít. 1316 körül Liptó megyében egy településre alkalmas magánbirtokot fedezvén fel, a birtokosokat, a Kubinyi-család őseit, utóbbiakra nézve előnyös, magánbirtokából való cserével Árvába telepíti át;¹ a kijelölt területen megtelepedő szász vendégeknek pedig szabad pap- és bíróválasztást engedélyez és erre vonatkozó kiváltságlevelét az esztergomi érsekkel megerősítteti.² Ezzel megalapítja az utóbb Liptó megye székhelyévé vált Rózsashegy városát. Donch kiváltságlevele évszázadokig nem szorul bővítésre, csak megerősítésekre.³ Turócbán a saját birtokán Szt. Márton tiszteletére egyházat emel és hatalmas földadománnyal látja el, miáltal a későbbi Turócszentmárton alapjait veti meg.⁴ Árva vára és uradalma 1333-ig magánbirtoka.⁵ Már 1309 előtt megépíti a turóci Szklabina várát,⁶ 1315—20 körül a turóci blatnicai lovagvárat,⁷ Likava vára helyéhez szintén magánbirtoka, a liptói Tarnóc elcserélése által jut;⁸ az ugyancsak liptói Likavát és «castrum lapideum Wywar» (Liptóújvár) «propria vi et potentia construxerit».⁹ A liptói Németlipcsén templomot emel.¹⁰ E város Zólyomlipcsével együtt neki köszöni, hogy 1330-ban a királytól korponai jogot nyer.¹¹ Turócbán a szentilonai, szebeszlói, bélai, turócszentmártoni, necpáli, szucsáni és turáni egyházakat építi,¹² Zólyomban Hajnik, Dobronya, Ocsova, Szelec, templomait.¹³ Emellett az ő

tanácsára és támogatásával Zólyomban egyetlen nemesi család, a Madách-ösök öt egyházat alapítanak (Micsinye, Cserény, Dubravica, Zolna, Pónik).¹⁴ Liptóban Szentmária, Szentmihály és Palugya építenek Donch utasítására egyházat.¹⁵ Donch mester hatalmas egyházalapításainak, vár- és városépítkezéseinek végrehajtóit Ipolyi Arnold itáliai építő mesterekben, templomfestőit pedig Simone Martini (1283—1344), a nagy sienai mester tanítványaiban keresi. Ezt a műtörténetileg még kritikai szemmel megvilágítandó feltevést alátámasztani látszanak Donch mester itáliai kapcsolatai: nápolyi és avignonai útjai.¹⁶

1319-től zólyomi ispánsága mellé Donch a sárospataki vár ispánságát is elnyeri.¹⁷ E tisztségét azonban csak 1323-ig viseli.¹⁸ 1320-tól mind gyakrabban nevezik Donch mestert az eddigi «comes de Zolum, Zolio» megnevezés mellett «comes de Liptó, Turócz et Arva» címmel.¹⁹ Ez már az eddigi zólyomi distriktusoknak éppen Donch fejlesztő munkája által önálló megyékké válásáról tanuskodik.²⁰ 1312-től egyre gyakrabban tagja az ország-tanácsoknak;²¹ számos esetben a nádor elébe helyezik.²² Birtokai egyre szaporodnak. Donch csakúgy, mint Demeter mester, soha a királytól birtokot nem kapott, de ezzel szemben a király neki Zólyomban teljesen szabad kezét adott.²³ Donchra szállnak gyermektelenül elhalt nagybátyja, Demeter mester összes jószágai is. Zólyomban fényes udvart tart. 1316-ból Pál mester pap személyében jegyzőjét is ismerjük.²⁴ A várnagyok, az egyes kerületek официálisai Donch servienseiből kerülnek ki. Emellett — tekintettel az egyre szaporodó birtokosságra — helyet ad az utóbb szolgabírókká alakuló nemesi probus virek bíróságának is.²⁵

Nevezetesebb magánemberei: Lánczi András

¹⁴ Zolnay L.: A Madáchok ősei és a Kürtösiek. Turul, 1936. 19—29.

¹⁵ Ipolyi i. m. 30.; Mályusz 92.

¹⁶ Ipolyi i. m. 31.

¹⁷ Adalékok Zemplén m. tört. 1915. évf. 13.

¹⁸ Katona: Hist. crit. VIII. 477.; F. VIII. 2. 489.

¹⁹ F. VIII. 2. 73., VIII. 3. 419.

²⁰ Mályusz 175.

²¹ F. VIII. 2. 73., 75., 551., 558., VIII. 3. 419., VIII. 7. 209.

²² Ipolyi i. m. 15.

²³ A király birtokaiból, mint sajátjából adományoz: Mályusz 92., 136.

²⁴ Dr. Föglein Antal úr szíves közlése.

²⁵ Mályusz 162.

¹ Kubinyi: i. m. I. 16—23.; F. VIII. 1. 552.

² F. VIII. 2. 167. Knauz II. 752.

³ Századok, 1909. évf. 873.

⁴ Ipolyi i. m. 25—27.; F. VIII. 1. 592.

⁵ O. L. Dl. 2834.

⁶ Mályusz i. m. 32.

⁷ F. VIII. 2. 491. Mályusz 77.

⁸ A. O. III. 203.; F. IX. 3. 343. jegyzet.

⁹ Majláth: Turul, 1891. 81. és 163.; Ivan Houdek: Hrad Likava. Letopis Mat. Slov. III. évf. 12.; Mályusz 102., 173.

¹⁰ Századok, 1909. évf. 861.

¹¹ Ipolyi i. m. 13.; Jurkovich i. m. 19.; F. VII. 5. 460.; VIII. 3. 417.

¹² Ipolyi i. m. 30.

¹³ U. o. 31—32.

comes, 1336—37. serviense, 1336-ban az osztrák háborúba kíséri, 1337-ben dobronyai alvárnagya, 1324-ben a zólyomi Rákóc falut kapván, a Láncty-Rákóczyak öse lesz;¹ továbbá Ipoly comes, árvai várnagya;² Liptói Mihály famulusa, a Thuránszkyak öse, 1330-ig minden háborúban mellette van, 1330-ban a liptói Komjáthnát kapja urától;³ Mese fiának Lászlónak, Demeter mester zólyomi ispán egykori derék vitézének⁴ a fia, Mihály 1320—23 Donch mester apródja, majd famulusa, urától Jaszenovarétje birtokot kapja, a Bobrovniczkyak öse;⁵ Liptai Pál fiának Demeternek a fiai: Márk, Ipoly és Miklós gyermekkoruktól fogva szolgálván Donchot, tőle 1314-ben Kubiny felett Árvában egy erdőt kapnak;⁶ Puneche fiai Folkus és Ipoly comes jó szolgálataiért Donch blatnicai vára alatt a későbbi Folkusfalvát nyerik;⁷ 1323 előtt a liptói Bogomérfiaknak, famulusainak adja a liptói Csorbát;⁸ serviensei, Bense fiai János és András a Hajnik mellett fekvő Trebula birtokot szerzik 1323-ban Donch útján a királytól;⁹ Habor fiát Lászlót, aki 1323-ban Avignonba kíséri, Hlinikkal jutalmazza;¹⁰ László a Hliniki Haborok öse.¹¹ Kivülük még sok más kismestert juttat földhöz. Telepítési tervei érdekében szívesen ad saját birtokaiból is. Egyébként pedig vasakarattal hajtja végre azokat. Amikor kiszemeli Liptóújvár helyét és annak birtokosa a felajánlott cserét visszautasítja, Donch egyszerűen kivégezteti.¹² 1318-ban Bobróchoz Nádasdtól csatol el egy részt,¹³ a Reviczkyek öseitől pedig Revisnyén bizonyos Walcz nevű rétét az árvai Nagyfaluhhoz.¹⁴ E rétnek még 1399-ben is Donch-walcza a neve.¹⁵ Turócban is lefoglalt néhány falut.¹⁶ E foglalásai azonban mind maga-

sabb, közcélt szolgáltak. Ez erőszakosságai ellenére is népszerűvé válik a nemesek körében, akiknek érdekében gyakran eljár. 1323-ban Szász Miklós beszercebányai úr számára a zólyomi Szászfalván egyházalapítási engedélyt jár ki a pápánál,¹⁷ 1326-ban a zolnai nemesek egyházi privilégiumát iratja át kedves komájával («carissimus compater»), Boleszló esztergomi érsekkel, a királyné rokonával.¹⁸ Összegezve Donch kultúrtörténeti érdemeit: négy vár építése, három, utóbb megszerzőkhelyé vált, község, körülbelül húsz nemesi falu és ugyanennyi egyház alapítása fűződik nevéhez.

Az országos gondok azonban mindinkább igénybeveszik. 1323-ban Károly király XXII. János pápa avignoni udvarába, az akkori Európa szívébe küldi Donchot. December elején érkezik oda és egy hónapot tölt ott. A pápa szívesen fogadja a Károly király ajándékaival kedveskedő követet. A királyhoz írt levelében, kiemelve Donch személyes kiválóságát és teljesítve a király kérését, hogy a derék főúr a király mellett maradjon, felmenti Donchot szentföldi zarándoklatra tett fogadalma alól. Ugyanekkor külön-külön kiadott privilégiumokban megengedi, hogy Donch, neje, gyermekeik és familiárisaik az egyházi átokkal sújtott vidékeken is zárt ajtók mellett tartott istentiszteleteken a szentségekkel éljenek; továbbá háromévi hatállyal szabad papválasztást ad Donchnak, engedélyezi, hogy ő és családja a (zólyom-) lipcsei Boldogasszony templomba temetkezzenek, miként «multi de tua cognatione maiores consueverunt», mondja a kiváltságlevél.¹⁹ Hazatérve, hihetőleg a szentatya buzdítására ejti meg Donch mester a budai káptalan előtt azt a nevezetes birtokcserét, amellyel unokafivéreinek, Byter fia Péternek és Byter unokájának, Miklós fia György királyi apródnak²⁰ adja tizenhét ipolymenti faluját a Byter-ágnak Csák Máté hatalma alól nemrég felszabadult összes vágparti és zólyomi uradalmaiért: a szucsáni, várnai, hricsói, budatini, ljetavai várakért, — amelyeket 1321-ben Zólyom megyében fekvőknek jeleznek.²¹ Ekkor jut Zsolna is Donch birtokába, továbbá a turóci Kostyán, Zsámbokrét

¹ O. L. Madách lt. 1336—7.; F. VIII. 2. 453., 3. 124.; W. V. 200.

² O. L. Reviczky-cs. lt. 1348—51.

³ Adal. Zempl. tört. 1915. 16.

⁴ Turul, 1891. 165.

⁵ Katona, VIII. 427., 477.; F. VIII. 7. 141.; Turul, IX. 167.

⁶ F. VIII. 1. 552.

⁷ F. VIII. 2. 491., VIII. 3. 571., VIII. 4. 148.

⁸ O. L. Szent-Ivány-cs. lt. 1323.

⁹ A. O. II. 95.

¹⁰ Turul, 1936. évf. 24.

¹¹ Ipolyi 19.

¹² Mályusz 77., 163.

¹³ O. L. Szent-Ivány lt. 1318, 1331., 1339.

¹⁴ O. L. Reviczky lt. 1348—51.

¹⁵ U. o. 1399.

¹⁶ F. IX. 1. 247.

¹⁷ Ipolyi i. m. 10.

¹⁸ F. IX. 1. 544.

¹⁹ Theiner: Mon. I., 493—4.

²⁰ O. L. Balassa lt. 1321.

²¹ U. o. 1321.

és a lipitói Kis- és Nagyselmec. Ez a hatalmas országrész, melyet délkeleten Donch mester zólyomi ispánsága határol, Trencsén megyétől felnyulik egészen a lengyel határig.¹ Ezáltal Donch mester, folytatva Zólyomban megkezdett kulturmunkáját, mint zólyomi ispán és magánbirtokos a Közép- és Nyugatfelvidék leghatalmasabb ura lesz, igyekezvén a Vágvidéken is helyrehozni Csák Máté mulasztásait és bűneit.

Életének, egyéniségének egyéb mozzanatai: Jártas a katonai diszciplinában; «mester» címe, valamint tettei mutatják, hogy kora műveltségének magas színvonalán állt. Már 1310 körül nős. A Donch mester által emelt turószentmártoni templom freskóin Ipolyi Arnold felismeri a donátor és családja alakját. Donch itt főnök, korabeli nyugati lovag, bajszos és szakált nem visel, a magyar viselettel ellentétben öltözködése síma fegyverkabát, testhez simuló harisnya, saru, derekán öv és erszény.² Mennyire ellentétben áll ez az alak azokkal a szakállas, vad kinézésű magyarokkal, amilyeneknek a német krónikások 1298-ban Donch nagybátyját Demeter mestert és az általa Németországba vezetett magyar lovas íjjászokat lefestik.³ Egyik, pápaiilag szentesített rendeletével, amelyben megszünteti a meggyilkoltak hulláinak megtalálási helyeitől szedett adók behajtását,⁴ megelőzi korát. Ez az ekkor egyelőre csak Zólyomban érvényes rendelet Albert király törvényeiben emelkedik országos erőre. Virágzó ipolyparti birtokainak elcserélésével is kétségtelenül az a célja, hogy a műveletlen és részben lakatlan vágparti területeken is kultúrát terjesszen.

Nejéről csak annyit tudunk, hogy Klára asszonynak hívták.⁵ Urát öt gyermekkel ajándékozta meg. Talán a Bana nemzetségből származott, vagy a lipitómegyei Folkus-családból. E családok ugyanis atyafiak Donch-al.⁶ Fiait, akiknek tanácsát zólyomi birtokügyeiben többször meghallgátja,⁷ igyekeznek a közigazgatási teendőkhöz beavatni. Belőlük azonban már hiányzik atyjuk dinamikus életlendülete. Kiválóbb önálló szerep-

hez egyikük sem jut. 1327-ben Károly király, hogy kiváló, vitéz apjukat kitüntesse, hűségét az arany fényéhez hasonlítva, megengedi, hogy ő és vitézei fegyvereiken, sisakjukon, zászlóikon arany színt viselhessenek és Donchnak jogában áll bárki mászt ily aranyos jelvényétől önhatalmúlag megfosztani.⁸ 1323-ban és 1328-ban Donch mester egyike a Károly király és Frigyes császár között Pozsonyra nézve kötött szerződés magyar jótállóinak.⁹ 1328-ban újra Avignonban jár. Ekkor erősíti meg a pápa Donch előbb említett vérdíjszedési tilalmát.¹⁰

1330-ban tagja a Záh Felicián felett tartott törvénytörésnek.¹¹ Ugyanezen évben a Károly király és az oláh vajda között kiéleződött viszályban Donch az egyedüli a király tanácsosai közül, aki, kétségkívül számolva az uralkodó kegyének esetleges elvesztésével is, Bazarád követének jóindulatú meghallgattatását kérte. Ám hiába, mert a király felindulással utasította vissza. A Donch ellenzése ellenére megindult gyászos kimenetelű hadjáratban azonban, mint a Bécsi Képes Krónika írja, éppen Donch mester és fia László, meg néhány udvari vitéz voltak azok, akik a király életét megmentették. Hazatérve, Donch siet megjutalmazni derék hívét, Liptai Ferenc fiát Pétert, aki sebesülten a havaseli ütközetkor Donchnak a saját lovát adta át, miután ura alól már a második lovat lötték ki. A lipitói Komjátna falut kapja.¹² Viszont ugyanekkor ruházza Károly király Donchra Győr és Komárom megyék főispánságát.¹³ 1333 tavaszán néhány egyházi és világi méltósággal Károly király hat éves fiát, Endre herceget, a nápolyi trón várományosát, Nápolyba kíséri.¹⁴ Az egész nyarat Itáliában tölti, sőt ősszel, Endre hercegnek Johannával történt menyegzője után is a király kíséretében az enyhe dalmát partokon üdül.¹⁵ Még 1333 júniusában történt meg a Kulpa mellett a király és Donch közt az a nevezetes csere, amellyel Donch mester a királynak adja Árva várát és uradalmát, — csekély kivétellel egész Árva megyét — előbb a muraközi Strigó és Csáktornya várakért, majd

¹ O. L. Balassa lt. 1323.

² Ipolyi i. m. 24—28. rajzzal és Bécsi Képes Krónika.

³ Pauler i. m. II. 452.

⁴ Theiner I. 520.

⁵ Theiner I. 493.

⁶ M. Tört. Tár, 1910. 474., 476.; O. L. Dl. 5917.

⁷ F. VIII. 3. 148., VIII. 4. 148., IX. 3. 343.

⁸ A. O. II. 336.; Szilágyi: M. nemz. tört. III. 666.

⁹ F. VIII. 7. 146.; F. VIII. 7. 207.

¹⁰ Theiner I. 520.

¹¹ F. VIII. 3. 419.

¹² Adal. Zeml. m. tört. 1915. évf. 13—16.

¹³ M. Tört. Tár, IV. 18.; F. VIII. 7. 245.; A. O. II. 627.

¹⁴ Dubnici krónika.

¹⁵ Szalay: Magyarorsz. tört. II. 162.

hogy a királyi udvarnál élhessen s a királyt jobban szolgálhassa, e várak helyett a Visegrádhoz közelebb eső Komárom várát és uradalmát kapja.¹ A cserét 1334-ben is megerősítik.² A hatalmas komáromi várhoz huszonöt falu tartozik.³ Zálogértéke röviddel Donch mester halála után nyolcezer márká.⁴

Még nápolyi útja alkalmával adja át László fiának Győr megye főispáni székét.⁵ A pápa 1332-ben a tizedbehajtók támogatására kéri fel.⁶ Szalay szerint⁷, 1333-ban Itáliából hazajövet Donch ismét meglátogatja az agg XXII. János pápát. Donch mester, bár Zólyomot ezután is gyakran felkeresi, így 1335 május 1-én zólyom-lipcsei vára porondján egy perdöntő bajvívást néz végig,⁸ itteni munkáját, miután terveit megvalósította, befejezi. Kötelékei ezentúl egyre inkább Visegrádhoz fűzik. 1336-ban az osztrák háborúba vezeti a zólyomi nemességet.⁹

Egyetlen leánya, Klára, a Hunt Paznan nembeli Szentgyörgyi és Bazini Sebös comes neje lett. A dúsgazdag főúri vő azonban sok gondot okoz Donchnak. Erőszakos ember. Egyízben párbajra kellene kiállania, de inkább fizet 300 márkát, mely összeget Donch mestertől szerzi meg, zálogba vetvén neki 500 márkáért pozsonymegyei Somberg (Somhegy) nevű birtokát, a nevezetes aranylelőhelyet. 1338-ban Sebös a nagyszombatiak szabadságát sérti meg s fej- és jószágvesztésre ítélik, de az ítélező nádori tanács tagja, Donch mester kiegészítést létesít. Donch leánya Klára és Sebös comes a Szentgyörgyi és Bazini grófok ősszülei.¹⁰

Donch 1338-ban köszön le zólyomi ispánságáról.¹¹ Az ispánságot egy évig még Csőr nb. Tamás csókakövi várnagy vezeti, 1339-ben azonban a régi zólyomi ispáni szervezet széthullik és megalakul az önálló Zólyom, Turóc, Liptó, Árva vár-

megye.¹² Zólyom kifejlődésével Donch küldetése véget ér. Visszavonultan él komáromi várában.¹³ Valószínűleg vágvidéki uradalmait cseréli el 1341-ben Károly királlyal a krasznamegyei Valkóvár uradalmára. A valkói várhoz húsz falu tartozik, köztük Kraszna és Nagyfalu (ma Szilágymegye).¹⁴ Ezzel az adománnyal egyidejűleg Donch Kraszna megye főispáni székét is elnyeri.¹⁵ 1342-ben Léli Dezsővel,¹⁶ a következő évben a komáromi vámharmad miatt a bakonybéli apáttal,¹⁷ 1344-ben komáromi falvak határai miatt szomszédjával, Csanád esztergomi érsekkel perlekedik.¹⁸ Krasznai főispánságát is átadja László fiának.¹⁹ 1345 június 20-án veje Sebös javára oly értelemben végrendelezik Komárom várában, hogy fiai Somberg falut 500 márkán, a zálogösszegeen bocsássák vissza tulajdonosának.²⁰ Július első napjaiban halt meg. Valószínűleg Komáromban (nem Zólyomlipcsén) temették el. Július 22-én fia László mester a király előtt a bihácsi táborban kijelenti, hogy a sombergi zálogbirtokot, testvéreivel együtt, rokoni szeretetből ingyen bocsátja vissza sógorának, Szentgyörgyi és Bazini Sebösnek.²¹

Donch négy gyermekére a komáromi és valkói váruradalmakat hagyja. Legidősebb fia *László* mester (1325—47),²² a Bazarád-hadjárat jeles vitéze, 1333-tól győri,²³ 1345-től krasznai főispán.²⁴ 1347-ben halt meg. 1349-ben említik árváját, *Jánost*,²⁵ aki azonban 1349 után már nem szerepel. Donch ifjabb fiai *János* mester (1325—35),²⁶ *István* mester (1325—49)²⁷ atyjuk birtokain élnek. *Miklós* mester (1331—57)²⁸ a legifjabb fiú, 1349—1352 sárosi főispán,²⁹ komáromi és krasznai birtok-

¹² Mályusz 175—8.7

¹³ F. IX. 1. 247.

¹⁴ A. O. IV. 143—.

¹⁵ U. o. 143.

¹⁶ U. o. II. 42., 50.

¹⁷ U. o. IV. 336.; O. L. Dl. 656.

¹⁸ Mon. eccl. String. III. 678.

¹⁹ A. O. III. 492.

²⁰ O. L. Dl. 3773.; A. O. IV. 515.

²¹ A. O. IV. 518.

²² F. VIII. 4. 148., IX. 3. 343.

²³ F. VIII. 7. 245.

²⁴ A. O. IV. 492.

²⁵ Mon. eccl. Strig. III. 680.

²⁶ F. VIII. 4. 148.

²⁷ U. o. és Mon. eccl. Strig. III. 573.

²⁸ F. VIII. 4., 148.

²⁹ F. IX. 2. 204—5.; Turul, 1910. évf. 135.

¹ O. L. Dl. 2834.; A. O. III. 31.

² F. VIII. 4., 77.; A. O. IV. 515.

³ O. L. Dl. 656.

⁴ O. L. Dl. 7259., 15101.

⁵ F. VIII. 7. 245.

⁶ Theiner I. 551.

⁷ I. m. i. h.

⁸ Századok, 1909. 891.

⁹ O. L. Madách-cs. lt. fasc. IV. nr. 28.

¹⁰ Wertner: Die Gr. von St.-Georgen. 34.; A. O. III. 132., 145., IV. 515.; F. VIII. 4. 77.

¹¹ Mályusz 173.

kával kapcsolatban szerepel.¹ Miklósnak két fia volt: *Komáromi János*, aki 1371-ben — «in linea proximitatis» — hatvan hold szántóföldet kap a turóci Sebeszlő faluban Folkus fia Jánostól² és *Péter*, aki 1372-ben a lipótvárosi Syal (?) jószággal jutalmazza meg egyik emberét, Vidaföldi Miklós fiát.³ Péter volt Donch mester családjának utolsó férfitagja. 1372 márciusában hunyt el.

1372 ápr. 3-án a sági konvent előtt Kékkői György mester királyi testőr Lajos királyt tiltja Komárom vára eladományozásától, miután az a kihalt tulajdonosok, Donch mester fiai után őt illeti.⁴ Ugyanebben az évben a pozsonyi káptalan előtt Miklós és János mesterek, királyi apródok, Szentgyörgyi és Bazini Sebös comesnek Klárától, Donch mester leányától született fiai, kiegyeznek Gönyüi Jánossal, aki a királytól a Donch-fiak kihalásával megkapta Valkóvárát és uradalmát, az uradalomból a Szentgyörgyiek anyját, Klára asszonyt megillető járandóságra nézve.⁵

A Syk fia Detriktől származó család, amelynek két kiemelkedőbb tagja Demeter és Donch mester volt, ekkor már csak Mikó comes ágán, a nagy tekintélyre emelkedett Balassa-család őseiben él tovább. Demeternek utódai nem voltak. Donch fiai és unokái pedig, hét fiatal férfi, ismeretlen okból alig huszonöt év alatt kihaltak. Donch birtokai visszaszállnak a királyra és új, idegen családok kapják azokat.

*

Donch mester *címere* balra dőlt pajzsban felfelé irányuló nyílvevő által kettészelt három pólya, a címerpajzs balsarkán jobbra néző csöbör sisak, rajta hattollú, végén levágott kakas szárny.⁶ A címerpajzs alapmotivumaiban (nyíl által kettészelt három pólya) Donch mester nagybátyjának, Demeter mesternek a címerét ismerjük fel.⁷ Demeter 1285—1300 között használt címerét Donch mester tehát csak a sisakdíszszel toldja meg. «COMITIS DONCH» köriratú gyűrűs-

pecsétje csöbör sisakból kinövő hat kakastollat ábrázol.⁸ Demeter és Donch mesterek eme címereivel szemben tudjuk, hogy Demeter használt egy más pecsétet is, amely bölény-, szarvas- vagy ökörfejet ábrázolt.⁹ Demeternek ez az ökör- vagy bölényfejes címere ugyanaz, mint a Mikó-ágból származó Balassa-család mindvégig viselt jelvénye.¹⁰ Ebből következik, hogy mivel Demeternek az atyja, Miklós, testvére volt a Balassák ágát alapító Mikónak, ezért a Syk fia Detriktől eredő családnak eredeti címere a bölényfej volt és ezt csak Demeter, majd unokaöccse és neveltje Donch cserélték fel a főúri világban divatosabb XIII. századvégi címerformával. Donch mester már csak Demeter második címerét, a nyállal kettészelt három pólyát viseli, önállóan is használt, sisakdíszes kibővítésével.

Íróink a legújabb időkig nem ismerik Donchnak már Siebmacher pótkötetében is közölt címerét. Ez a magyarázata a címerével kapcsolatos, alant cáfolt félremagyarázásoknak. Ugyanis némely íróink Donch 1327. évi fegyverszínviselési engedélyében az «arma et armorum insignia» kitételt kizárólag címernek értelmezik, holott itt elsősorban fegyverzetéről van szó, nem pedig külön címeradományozásról.¹¹ Az aranyos jelvény, címer csak velejárója az aranyos fegyverzetnek. Ennek kapcsán azután felteszik a kérdést: ha 1327-ben Donch a királytól kitüntetésképpen aranyos címert (helyesen fegyvert) kap adományba, mi ez a címerábra? Erre a már megfogalmazásban is helytelen kérdésre Ipolyi Arnold ad téves feleletet.

Donch mester 1323-ban a pápától bizonyos Szász Miklós besztercebányai úr templomalapítólevelét járja ki. Mi tudjuk, hogy e Szász Miklós néhai Heinczmann András besztercebányai bíró utóda, a Szászfalvi Barla-család őse volt. Ipolyi azonban felteszi, hogy Szász Miklós nem más, mint Donch mester Miklós nevű fia. Szász Miklós a zólyommegyei Szászfalván épít templomot. E templomban számos más, gazdátlan címer között fennmaradt egy, amely hat lilomot ábrázol. Tu-

¹ A. O. VI. 560.

² O. L. DL. 5917.

³ Z. O. III. 587.

⁴ O. L. Balassa lt. 1372.

⁵ O. L. DL. 6073.

⁶ Siebmacher, pótk. 42—3. l., 27. t.

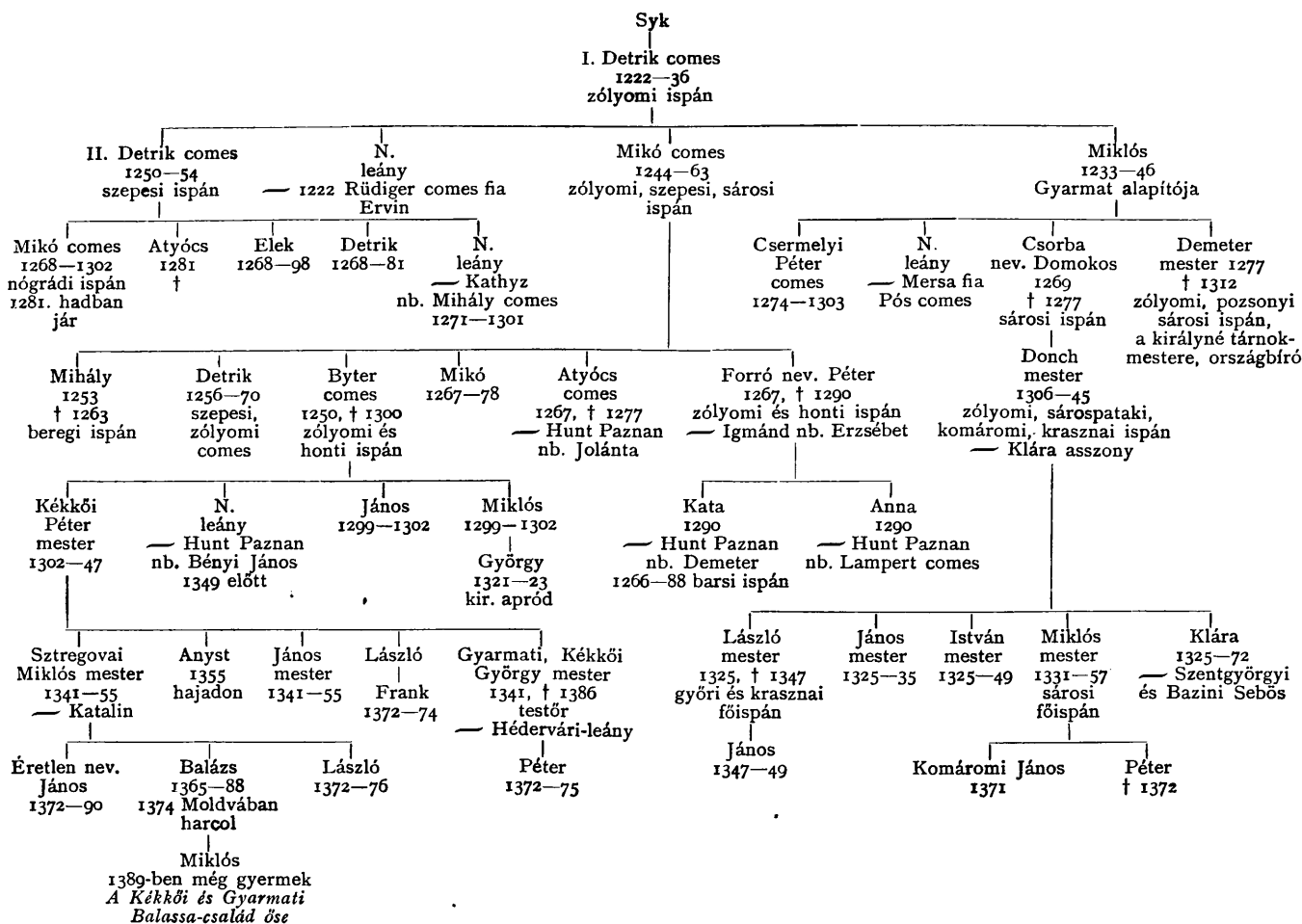
⁷ Turul, 1935. évf. 35.

⁸ Nyáry: A herald. vezérf. 63.

⁹ A. O. V. 371.

¹⁰ Siebm. pótk. 12. l. 7. t.

¹¹ Ezt már Ghyczy Pál is megállapította. Turul, 1934. évf. 77.

lajdonosát semmi nyom sem jelzi. Ipolyi tarthatatlan logikával igyekszik kifejteni, hogy mivel szerinte Donch mester nem más, mint Szász Miklós atyja, s minthogy Donchnak a «kitüntető címerét» nem ismerjük, a lilomos címer magáé Donch mesteré, akinek eszerint a király a saját családi címere használatát engedi meg.¹ Ipolyinak ezt a minden vonatkozásban helytelen elméletét legjobb történetíróink és heraldikusaink jóhiszeműen átveszik; így Nyáry,² Csoma,³ Fejérpataky,⁴ Pór,⁵ Timon,⁶ Ghyczy.⁷ Sőt Donch mesterrel kapcsolatos másik tévedéssel is bővül ez a félreértés. Említet-

tük, hogy a Baksa nemzetségből is származott egy Donch, Tamás fia.⁸ A mi Donchunkat vele gyakran összetévesztik. Ezt a név- és időegyeztetés mellett az is elősegíti, hogy a Baksa nembeli Donch 1312-ben Sárospatak alatt küzd,⁹ viszont a mi Donchunk 1319–1323 sárospataki várispán. Ugyancsak a Baksa nemzetségből eredt Szécsi Gál, aki 1400 körül zólyomi főispán. A Baksa nembeli Donchnak fia Csapi András volt. E két férfiú: Szécsi Gál és Csapi Donch fia András 1402-ben másokkal együtt aláírják a trónöröklési okiratot. Azon a pecséttartó szalagon, amelyen Csapi Andrásnak «S[igillum] Andre[ę] filii Da[n]ch [de] Chap» köriratú pecsétje függ, a jegyző kezétől ez a felírás áll: «Filiorum Donch Comitum de Liptow et Arwa». Nyilvánvaló, hogy a jegyzőt

¹ Beszterceb. egyh. műeml. 28 (rajz).

² I. m. 140., 228.

³ Turul, 1900. évf. I. és köv. II.

⁴ Turul, 1901. évf. 99.

⁵ Szilágyi: A m. n. tört. III. 139., 666.

⁶ Magy. alk. jogtört. 547., 560.

⁷ Turul, 1934. évf. 77.

⁸ N. I. III. 9.

⁹ F. VIII. I. 473.

Csapi András Donch nevű atyjának a neve és az akkori zólyomi főispánnal, Szécsi Gállal való atyafisága tévesztette meg. Azt hitte ugyanis, hogy ez a Csapi András, akinek a Baksa nembeli Donch az apja, a bizonyára még ekkor is nagy hírben álló Donch mesterünknek, az egykori zólyom-liptóárvai főispánnak a fia. A pecsét egyébként kivehetetlen rajzú pajzsot s a sisakdíszből kiemelkedő kucsmás alakot ábrázol. Bottka, Donch életrajzírója, őszintén megvallja, hogy tudva Donch mesterünk fiainak korábbi kihalását (1372), tehetetlen ezzel az adattal szemben.¹ Csoma azonban Donchunk címerét az Ipolyi-féle liliomos címer-elmélet alapján kutatva, e pecsét vizsgálata kapcsán a Csapi-féle címert Donch mesterünkének minősíti és a homályos mezőjű pajzsban látni véli az Ipolyi által Donch címerének minősített, de e pecséten egyáltalán nem létező liliomokat, sőt rajzot is készít róla.²

Másfelől Soós Elemér, a Baksa nemzetség címeréről értekezve, e címerben helyesen ismeri

fel Csapi András aláírása alapján a jellegzetes Baksa-címermotívumokat: az emberi fejet és a két kis szarvat a címeralak homlokán. E szarvacskákat Csoma nem látta. Soós is közöl egy rajzot ugyanerről a címerről, de ezen természetesen nincsenek rajta a Csoma által odaképzelt Donch-liliomok.³ Soós különben ezzel a megállapításával negative el is dönti Donch címerének a kérdését, anélkül, hogy erre gondolt volna. Egyébként is 1402-ben a mi Donchunk fia, tudjuk, már régen sírban nyugsznak.

Ipolyinak Donch címeréről felállított elmélete tehát megdőlt. A szászfalvi templom építőjével, Szász Miklóssal Donch még csak rokonságban sem állt. A szászfalvi templom liliomos címerének tulajdonosa ismeretlen, talán valamelyik szász bányapolgár. Donch mesternek megvan a saját, külön címere. Az 1402. évi Csapi-címerben pedig nincsenek liliomok. De ha volnának is, ez még akkor sem jelentene a mi Donchunk címere szempontjából semmit, mert világosan egy másik Donch utódairól van szó.

ZOLNAY LÁSZLÓ.

¹ Századok, 1876. évf. 123.

² Turul, 1900. évf. I. és k. II.

³ Turul, 1902. évf. 49.

AZ ÁKOS-NEMZETSÉGBELI FOLTHY-CSALÁD ÉS A NEMZETSÉG CIMERE.

Karácsonyi a magyar nemzetségekről szóló alapvető munkájában az Ákos-nemzetséget a hét honfoglaló vezér ivadékaival egysorban állónak mondja, ami érthető is, ha a nemzetség hatalmát, birtokait és történelmi szereplését tekintjük. A Bebek-ág az országnak sok nagynevű, jeles férfit: országbíró, nádort adott, az Erne-ág pedig szintén országbíró és nádort Istvánban (1281—1315.). Ennek fia ugyancsak István Bavarin (bajor) herceg leányát vette nőül. A Micskából királyné országbírája, tárnokmestere, tótországi bán, zalai, vasi és soproni főispánok kerültek ki s az Erdélybe szakadt Ehellős ágából, a Thoroczkayakból, Ehellős (1303—1308) erdélyi alvajda. De volt e nemzetségnek még más ága is, melyről Karácsonyi nem tudott.

Egy 1292-ből kelt oklevélben II. András király engedélyt ad az Ákos-nemzetségbeli Györke fiának, Sándornak, hogy (Maros-) Ilye, Szád (Guraszáda) és Fenes (ma puszta) birtokaira oláhokat telepíthessen.¹ Ki volt ez a Györke? s mi lett ivadékaival? Erre hivatott felelni ez a rövid ismertetés.

Hunyad megyében a Maros mellett virágzott az Ákos-nemzetségnek ez az ága, mely két családra szakadt: az Ilyei Dienes(f)i-re és a Folti Folthyakra. Könnyebb áttekinthetőség végett adjuk az alábbi, okiratokon nyugvó családfát, amelyből láthatjuk, hogy Györke fia Sándor unokájának két fia közül Sándor lett őse az Ilyei Dienesieknek és Erne (Irineus) pedig a Folti Folthyaknak.

A család birtoktörténetét elég bőven olvashatjuk Csánkinál.² Ő idézi az oklevelek jó részét is, melyekből kiviláglik, hogy hatalmas, kiterjedt birtokaik voltak, melyek még a XV. században is 21 falura terjedtek ki, mint ezt Mátyás király új adománylevele is bizonyítja, melyet udvari apródjának Folthy Lászlónak és fivéreinek adott:

¹ Századok, 1908. évf. 508. l.

² Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. V. k. 181. l.

1485. július 20. Nos Mathias dei gratia rex Hungarie etc. Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis: Quod nos attentis et consideratis fidelitate et servitiis fidelis parvuli nostri nobilis Ladislai filii condam Ladislai de Folth, per eum maiestati nostre iuxta sue possibilitatis exigentiam exhibitis et impensis, possessiones Illye, Lazura, Mihalmeze, Zurdok, Kampur, Bradiczel, Petresd, Godenesth, Felsewbuan, Alsobuan, Wyka, Komorzanesth, Zagya, Ztrekle, Zelesthe, Folth predictam, Buan, Glod, Almas, Rusan et Reytalkalmas vocatas, omnino in comitatu Hunyadiensi habitas, in quarum pacifico dominio idem Ladislaus progenitorem suum prenotatum ab antiquo perstitisse seque ac nobiles Valentinum et Ladislaum de dicta Folth, fratres suos carnales persistere asserit etiam de presenti, rebus sic se habentibus, item totum et omne ius nostrum regium, si quod in eisdem possessionibus etiam alias qualitercunque haberemus, aut eedem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concerneret maiestatem, simulcum cunctis utilitatibus suis et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenilibus, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviiis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et locis molendinorum, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis, de consensu et beneplacita voluntate serenissime domine Beatricis regine, consortis nostre carissime, memorato Ladislao parvulo nostro et per eum prenominatis Valentino et Ladislao, fratribus suis ipsorumque heredibus et posteritatibus universis nove nostre donationis titulo dedimus, donavimus, salvo iure alieno, harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut rex Hungarie utimur, est impressum, vigore et testimonio literarum mediante. Quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Vienne, feria quarta proxima ante festum beate Marie Magdalene, anno Domini millesimo quadringentesimo octogesimo quinto, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno vigesimo octavo, Bohemie vero decimo septimo.

(Papírral fedett, rányomott pecsétellátott eredeti hártyaoklevél az Orsz. Levélt.-ban: Magy. Nemzeti Múzeum Levéltára, Törzsanyag, 1485. év.)

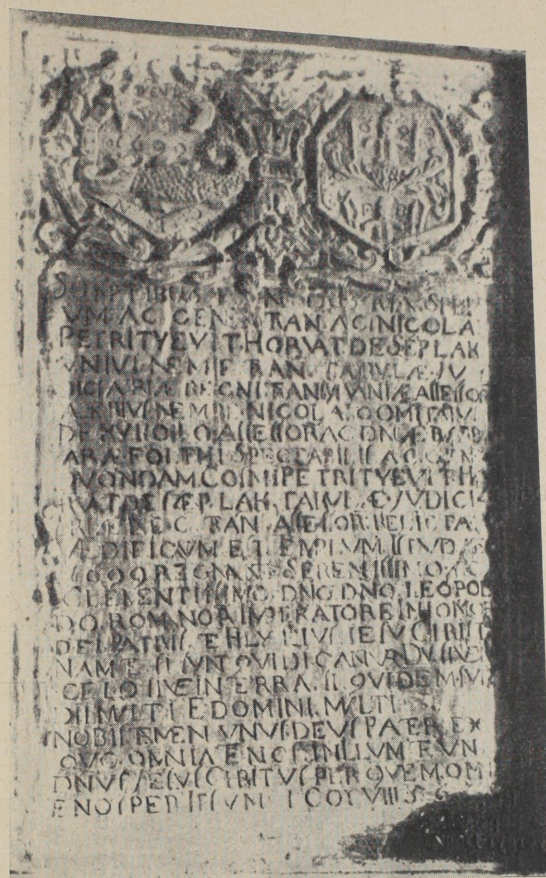
De van egyéb érdekessége is e család történetének, az t. i., hogy címere által végre sikerül elosztatni azt a homályt, amely az Ákos-nemzetség címere körül eddig a szakirodalomban fennállott.¹ A heraldika eddigi megállapításai szerint az Ákos-nemzetség címere vagy a pajzsban az apostoli kettős kereszt, amelyből hat toll legyezőként ágazik ki, vagy pedig két fejével egymásnak fordult hal volna. Sisakdíszje pedig mindkét nézet szerint egy lebegő, koronás, növekvő női alak, feje két oldalán két hallal. Nézetem szerint a patriárhái kettős kereszt az ország címeréből van véve s azt oly nemzetségi tagok használták, kik országos főhivatalt viseltek (tárnokmester, országbíró, nádor) s ez nem nemzetségi eredetű. Ezt a nézetet vallja végeredményben Sebestyén is, mikor azt írja, «ha az Ákos-nemzetség címeréből a hatalmi jelvényt, a kettős keresztet kivesszük, marad ott az üres pajzs, melynek csak sisakdíszét ismerjük: a koronás női törzset, szájához illesztett, felfelé irányuló két hallal».²

Azt hiszem, az alábbiakban sikerült az üres pajzsot kiegészíteniünk, s ezzel helyreállítani az Ákos-nemzetség címerének teljességét.

A küllőszéplaki unitárius templomban van a templom alapításának emlékére egy címeres és feliratos kő, melyet Petrichevich Horváth Miklós, Ferenc és Petrichevich Horvát Kozma özvegye Folthy Borbála állíttatott 1699-ben. Ennek jobboldalán a Folthy-, baloldalán a Petrichevich Horváth-címer van kifaragva.³ Ha a kőfaragó stilizálta is a kökeret kedvéért a címereket, mégis egészen világosan kivehető, hogy a *Folthy-címer pajzsában is ugyanaz a növekvő női alak van, mint amely a sisakdísz, ami a korbeltan szabá-*

lyaival nem ellenkezik, sőt inkább megegyezik. Ez volt tehát az Ákos-nemzetség címere s nem a kettős kereszt, sem a két hal.

Mivel pedig a Folthy-családnak, mint az Ákos-nemzetség a Thoroczkyakon kívül második Er-

délybe szakadt ágának a nemzetség magyarországi hatalmas ágaitól való elkülönülése még

¹ Lásd Sebestyén: Magyar Nemzetségi Címerek. 23. s. köv. II.

² I. m. 28. l.

³ A feliratok a következők:

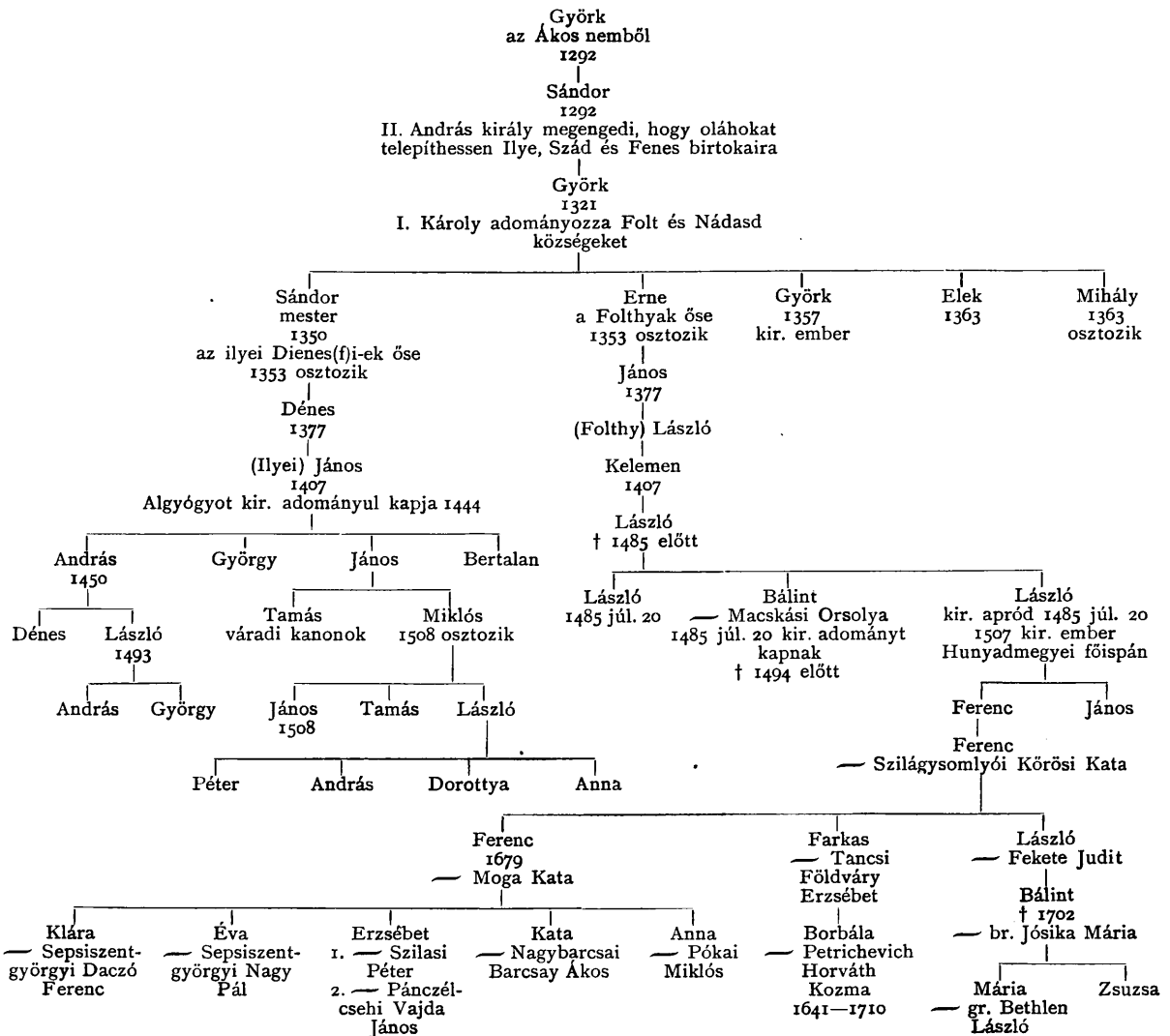
A címerekben: PETRITYEVIT

1699	1699
N F C	F. B.

SUMPTIBUS. ET. INDUSTRIA. SPLI | VM. AC
 GENĒR. FRAN. AC NICOLAI | PETRITYEVIT.
 HORVÁT. DE SZÉPLAK | VNIVS. NEMPE TRAÑ.
 TABVLAE. JV | DICIARIAE REGNI. TRANSYLVA
 NIAE ASSESSOR | ALTERIVS NEMPE. NICOLAI.
 COMITATUS | DE KŰKÖLLŐ ASSESSOR AC DNAE
 BARB | ARAE. FOLTHI SPECTABILIS AC GEN. |

QVONDAM. COSMI PETRITYEVIT. HO | RVAT.
 DE SZEPLAK. TABVLAE. JVDICI | ARIAE. REGÑ.
 TRAÑ. ASSESSOR: RELICTAE | AEDIFICATVM
 EST. TEMPLVM. ISTVD Añ. | 1699 REGNANTE.
 SERENISSIMO. AC | CLEMENTISSIMO. DÑO. DÑO.
 LEOPOL | DO. ROMANOR IMPERATORE IN HO
 NORE | DEI. PATRIS. ET FILY EIVS. IESV
 CHRISTI | NAM ET. SI SVNT QVI DICANTVR DII.
 SIVE IN | CELO SIVE IN TERRA. SI. QVIDEM.
 SVNT | DII MVLT ET DOMINI. MVLT | NOBIS.
 TAMEN VNVS. DEVS PATER EX | QVO. OMNIA ET
 NOS. IN ILLVM ET VNVS | DÑVS IESVS CHRISTVS
 PER QVEM. OMNIA | ET NOS PER IPSVM. I. COR.
 VIII. 5. 6.

Az Ákos-nemzetségbeli Folthy- és Dienesi-család leszármazása.

a XIII. század végén következhetett be, amikor a címerek még élők és nem ábrázolt címerek voltak, s mivel ez az ág nem vette tudomásul, — vagy talán nem is tudta — hogy a Bebek mint országos főméltóságok az ország címeréből a kettős keresztet felvették címerükbe, ők megőrizték eredeti tisztaságában az ősi címet s ezáltal fennhagyták az utókorra az Ákos-nemzettség címerét úgy, ahogyan azt az ősök használták.

Nem első eset, s helyezzünk erre következte-

téseinknél nagyobb súlyt, mint eddig tettük, hogy a címertan, mint segédtudomány sokszor helyes útra igazít ott is, ahol az oklevelek tévesek, felületesek, hiányosak vagy elvesztek. A jelen esetben az oklevelek és a címertan párhuzamosan tették lehetővé az Ákos-nemzetség második erdélyi ágának felismerését s ami talán még fontosabb, egy ősi magyar nemzetség címerének megállapítását.

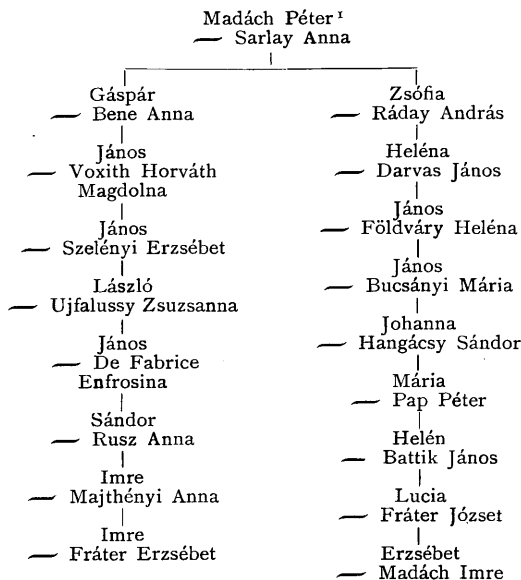
Br. Petrichevich Horváth Emil.

VEGYES.

Madách Imre és Fráter Erzsébet vérségi kapcsolata.

Utóbbi időben az irodalom sokat foglalkozik az «Ember tragédiája» halhatatlan költőjével s a drámai költemény idegen nyelvekre átültetése mellett maga Madách Imre személye és családi élete is az érdeklődés homlokterébe került. A közönség előtt már nem ismeretlen szerencsétlen házaselete és annak belső okai. A házastársak elütő jellembeli tulajdonságai mellett nem kisrészt oka az ellentétek kiéleződésének a származás és környezet eltérő volta. A hagyományokat tisztelő konzervatív világszemlélet jutott összeütközésbe a szabadelvű felfogással. Madách Imre Nógrád megye egyik legősi és mindig előkelő szerepet játszó nagybirtokú családjából származott. Atyja kamarás, ami abban a korban ritka a megyei családoknál, anyja az ősi Divék-nemzetségből eredő, szintén nagybirtokos Majthényiak ivadéka, kiknél nem volt szokatlan valamely magas közjogi méltóság viselése. Ezzel szemben, ha neje, Fráter Erzsébet szintén régi nemesi családból való származásra tekinthetett is, annak egykori fénye már nagyon elhalványult, leromlott vagyoni helyzetük pedig csak szerényebb neveltetést engedett meg. Anyai rokonsága azonfelül csak kisebb családokból állott. Majthényi Anna nagyszony kevésnek tartotta fiához Fráter Erzsébetet, aminek nem egyszer kifejezést adott. Annál érdekesebb, hogy Madách Imre és Fráter Erzsébet vérségi tekintetből nem voltak idegenek egymáshoz. Ha nem is közeli, de igazi vérrokonsági kötelék állott fenn köztük. Közös ősiük a XVII. század elején élt Madách Péter, kinek Gáspár fiától ered a család fiága, mely felett néhány évvel ezelőtt megfordították az ősi címet, Zsófia leányá-

tól pedig többi közt Fráter József családja származik. A leszármazást az alábbi táblázat tünteti fel:

A táblázat élén álló Madách Péter ízig-vérig katona. Még ifjú volt, midőn a török alsósztrégovai ősi várkastélyát felgyújtotta, utóbb fogságba jutva Konstantinápolyban sínylődik s kiszabadulása után Nógrád vármegye őt teszi meg a török ellen felállított sereg kapitányává.

Sarlay Soma.

¹ Madách Péter és Sarlay Anna fiú- és leányági leszármazottai 1700. márc. 20-án osztóznak öröklött birtokaikon, igazolván leszármazásukat. (Orsz. Lev. : Kúriai lev., Post adv. 22—43.) — További források: Orsz. Lev. : Madách-cs. lt. és Darvas János genealogiai könyve.

A Borsiczai Borsiczky-család címerlevele 1520-ból.

Csoma József «Mohácsi vész előtti címerlevelek nyomai» című értekezésében¹ az elkallódott, lap-pangó vagy örökre elveszett armálisok sorában 48. sz. a. felemlíti II. Lajos korálynak 1520. január 25-én Budán kelt oklevelét, melyben ez nemes Borsiczai Gáspárnak, a nyitrai vár udvarbírájának és testvéreinek Györgynek, Albertnek és Ferencnek címert adományoz. E címerlevélnek igen jó karban enmaradt eredetijét az Adamóczi Ambró-család

levéltára őrzi. A kb. 41 × 63 cm hátyára írt oklevél alul 11 cm szélességben van felhajtva. Fehér-piros selyemzsinóron függő pecsétje teljesen ép. Az oklevél szövege a következő:

Ludovicus dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. tibi fideli nostro, egregio Caspar de Borsycz, provisor curie castri Nitriensis, salutem et gratiam nostram regiam. Ad regalis culminis apicem et fastigium pertinere existimamus veluti e specula quadam mentes animosque et servitia suorum subditorum diligenti scrutinio circumspicere debere et quid quemque deceat, ex sua regia providentia diligenter perpendere. Sic fit, ut qui meritum suorum donativo adepto veluti eviterno et sumpno (!)

¹ Turul, 1906. évf. 13. l.

perpetuo ea munificentia regia expergefatti, ad omnia vel ardua queque alacres et prompti redantur. Nos itaque hec et talia memoria revolventes et nostrorum animos fidelium promptiores alacrioresque ad res bellicas gerendas reddere et veluti e torpore quodam diutino excitare cupientes, nolumus

et Francisco de predicta Borsycz, fratribus tuis vestrisque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis hec arma militaria et nobilitatis insignia, scutum videlicet triangulare colore per totum celestino, ex quo evenit manus dextra hominis veste rubra ornata auroque diffusius rubricata,

conniventibus oculis illa preclara et nominanda maiorum tuorum domi forisque facinora pertransire, et ut tu quoque vestigiis eorum laudabilibus insistendo non exorbitares, sed tanto maiori et ardentiore zelo ad cetera huius regni nostri munia et bellicas meditationes accendaris posterique tui accendantur et inflamentur, quanto maiore donativo a nostra maiestate te insignitum decoratumque esse prospexeris, tibi et per te nobilibus Georgio, Alberto

ipsa vero manus tenet strictum cornu damme animalis, quod micatur nativo colore, super vero scutum est galea suo more depicta, nodis aureis ornata, extremitas vero scuti tenet similiter cornu predictum, scutum ipsum galeamque vento quasi deflatus undique flos ornat, prout in principio literarum nostrarum regiarum suis veris et nativis coloribus pictoris haud indocta manu eleganterque figurata visuntur, animo deliberato et ex certa nostra scientia ac

benignitate et munificentia nostra regia dedimus, donavimus et contulimus, immo damus et conferimus ac presentibus elargimur, ut vos vestrique heredes et posteritas vestra utriusque sexus universa prefata arma seu nobilitatis insignia, more aliorum armis utentium ubique in preliis, duellis, velis, torneamentis, anulis, vexilis, cortinis, auleis, papilionibus, tentoriis aliisque quibuscunque rerum et expeditionum generibus et exercitiis militaribusque ferre, gestare, insuperque omnibus et singulis gratiis, honoribus, quibus ceteri nobiles militesque huius regni nostri armis utentes quomodolibet de iure aut consuetudine usi sunt et gavis, uti, frui et gaudere in evum possitis et valeatis, heredesque et posteritas vestra utriusque sexus universa possit et valeat. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras, secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungarie utimur, impendenti communitas vobis duximus concedendas. Datum Bude, in festo conversionis beati («Pauli» kihagyva!) apostoli, anno domini millesimo quingentesimo vigesimo, regnorum nostrorum predictorum anno quarto.

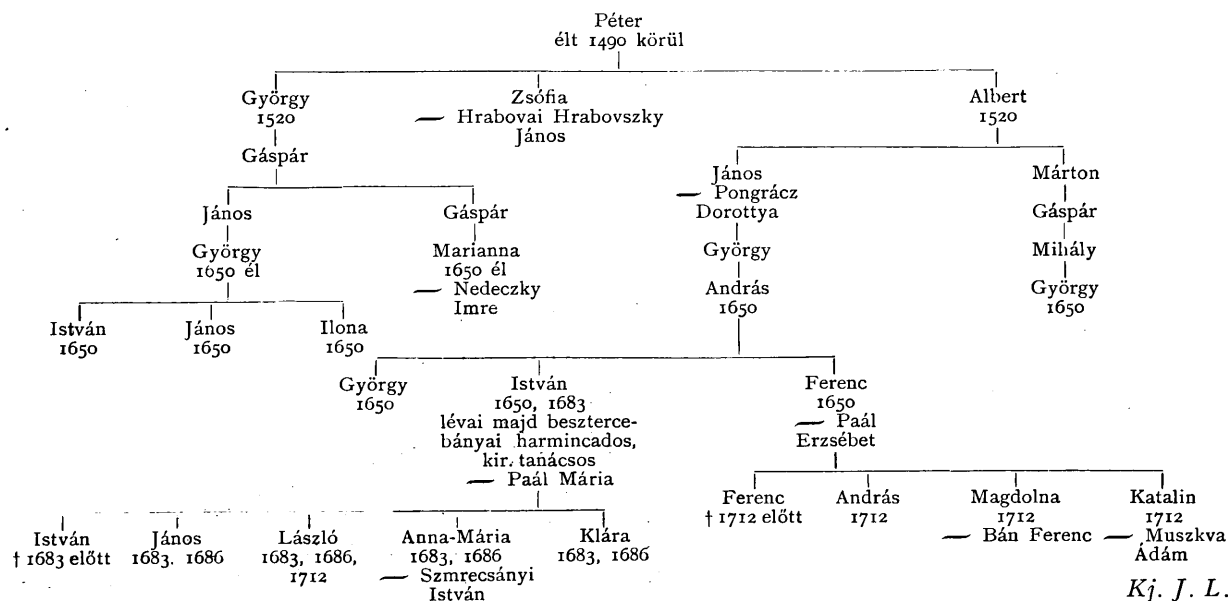
Alatta: Relatio magnifici domini Francisci Dóczy, magistri cubiculariorum regalium.

Az oklevél elejére festett címer, melynek fényképmását itt közöljük, arannyal átszőtt bíborvörös alapon, felső sarkain lecsapott, kerekaljú pajzsnak kék mezejében, ennek baloldalából kinyúló, fél dágancsot markoló, vörösruhás férfikart ábrázol.

A pajzs feletti csórsisak díszé fél dágancs. A pajzsot kétoldalt bőségszaruhoz hasonló talapzaton álló egy-egy angyalka tartja. A címerképet aransáv szegélyezi. A pajzsot és sisakot kék-zöld-arany-rózsaszínű levélfüzér (flos) veszi körül. Az arannyal átszőtt, egyforma bíborvörös háttér, a takarókat helyettesítő füzér alakja, színei és ecsetvonása, továbbá a sisaknak és sisakdísznek elhanyagolása, sőt elhagyása, mind arra mutatnak, hogy ez a címer ugyanannak a mesternek a műve, aki a Dombay- és Palásthi-, a Martonfalvi Cseh-, a Balajthay-, továbbá a Kisjeszeni Jeszenszky-család Paulovics-ágának címerét festette,¹ a hanyatló heraldika renaissance modorában.

Okleveleink ennek a hazánkban ma is elterjedt családnak nevét Borcsiczkynek írják. A család a trencsénmegyei Borcsiczra² 1498-ban, az ugyanott fekvő Lalinekre pedig 1500-ban kapott új adományt II. Ulászló királytól, melyekbe őt a turóci konvent ellenmondás nélkül bevezette.³ Részbirtokai voltak még a családnak a trencsénmegyei Bolesón és Zárjecs-Keblón, továbbá Vieszkán, Alsó- és Felső-Elefánton Nyitra megyében és Léván.⁴

A rendelkezésünkre álló csekélyszámú levéltári anyag⁵ csupán az alábbi töredékes leszármazás összeállítását tette lehetővé.

¹ Turul, 1891. 130. l., 1904. 105. l., 1912. 171. és 1909. 28. l. »

² Az 1873. és 1907. évi M. Helységnévtár a községet szintén Borcsicznak nevezi, (nem Borsicz!).

³ Registrum lit. fam. Borczyczky a. 1690. die 9. Febr. confectum. Az Adamóczi Ambró-cs. levéltárában.

⁴ Ezekről szerződések, egyezségek, stb. U. o.

⁵ A pozsonyi kpt. előtt 1650. XI. 24-én és 1686. X. 9. kötött egyezés, a nyitrai kpt. 1658. I. 29. kiadványa, B. István 1683. IX. 20. kelt végrendelete, B. Ferenc fia András és B. István fia, László közt 1712. I. 21. Borcsiczon kötött osztály, stb. U. o.

TÁRCA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság a folyó év április hó 22-én tartotta rendes évi közgyűlését a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében. A közgyűlést *Szentpétery Imre* elnök a következő beszéddel nyitotta meg:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk fennállásának immár 54 éves multjában mindig a közgyűlés volt az évi működés legkiemelkedőbb mozzanata, amely hol fényesebb, hol egyszerűbb külsőségek között szokta összegyűjteni a Társulat tagjait az évenként köteles számadásra. Közgyűléseink elnöki megnyitói a félszázad alatt kifejlődött szokás szerint vagy a multba való visszatekintések voltak, vagy a jelennek tudományos és társulati életnyilvánulásairól szóló beszámolók, vagy pedig a legközelebbi jövőben Társulatunkra váró feladatok körvonalozásai.

Utolsó két közgyűlésünk elnöki megnyitója a multnak részint egész nemzetünk szempontjából, részint Társulatunk belső életében nagy jelentőségű évfordulókról való megemlékezésnek volt szentelve. Legyen szabad a mai alkalommal is a multba visszatekintennem, s rövid megemlékezésben pár szóval adóznom egy olyan férfiú emlékének, akinek neve — méltatlanul — már-már feledésbe merült ugyan, aki azonban aránylag rövid pályafutása alatt a magyar történettudomány megalapozói közt nem jelentéktelen szerepet vitt, s akinek működése éppen a Társulatunk által művelt történelmi résztudományok terére esik, olyan időkben, amikor ezek a tudományágak még inkább csak fejledezőben voltak.

Az idén telik 150-ik esztendeje annak, hogy a pesti egyetemen az oklevéltan tanára, a magyar történelem jeles bűvára, Pray és Katona kitűnő képzettségű munkatársa: Cornides Dániel 55 éves korában elhunyt.

A történelem résztudományainak a magyar egyetemen való művelése akkor indult meg, amikor Mária Terézia az egyetemet Nagyszombatból Budára helyezvén, az új tanulmányi rendtartásnak életbe léptetésével együtt a Ratio Educationis által előírt új tanszékeket is megszervezte. Ezek közül az oklevéltan tanszékére a királynő Pray Györgyöt, a címer- és pecséttanára pedig Wagner Károlyt nevezte ki. Wagnernek 1784-ben nyugdíjba helyezése után Pray a Wagner tanszékét vette át, az oklevéltanra pedig II. József Bél Mátyás tanítványát, Cornides Dánielt nevezte ki.

A magyar történettudománynak valóságos hős-

kora volt ez. Tudósainknak maguknak kellett végezniök a forrásgyűjtés, a kritika és a feldolgozás nagy munkáját. Hiszen részben ma is így van ez. De milyen nehézségek közt történt ez akkor! Mennyi akadályt, tévelygést és alulról s felülről jövő rosszakaratot kellett leküzdeniök, hogy kifejthessék azt a megbecsülhetetlen munkásságot, amely a magyar történetírásnak nagyszerű előkészítése lett. Az egyetemen Pray járt elül ebben a munkában, egyidejűleg gyűjtve és feldolgozva, s Katona Istvánnal együttműködve, máig nélkülözhetetlen történetírói munkásságuk mellett az egyetemi oktatásban is kitűnő munkát végeztek. Katonának ugyan 1784-ben meg kellett válnia az egyetemről, — úgy látszik, nem eléggé német nyelvi tudása volt szálla II. József császár szemében s ezért kellett mennie, — de nagyfonságú történetírói munkássága, tudjuk, azután sem szűnt meg.

Cornides, aki Katonának az egyetemről távozásával kb. egyidőben lépett a szintén nyugdíjba küldött Wagner helyébe, Katonával és Prayval már azelőtt is szoros összeköttetésben állott. Többek közt ennek a jele az az együtt kiadott munkájuk is, amelyben Gánocznak Pray «Diatribae» c. műve ellen írt könyvét három levél alakjában cáfolták (Epistolae exegeticae). Cornides Katonával egyidős, Praynál azonban majd egy évtizeddel fiatalabb volt. Pray nagyrabecsülte őt, amit a kitűnő képzettségű Cornides valóban megérdemelt. Ő viszont szinte hódoló tisztelettel nézett Prayra, akiben a kritikai magyar történetírás nagyszerű megalapozóját és mesterét látta. Viszonyukat jól megvilágítják azok a ránkmaradt levelek, amelyeket Cornides Paryhoz nagybárára még 1784 előtt intézett. Ezek a levelek pompásan mutatják Cornides széles látókörét, nagy képzettségét és a történettudomány minden ága iránt való mély érdeklődését.

Új könyvekről, akkor előkerült oklevelekről, történeti kérdésekről, tudósok méltatásáról van szó ezekben a levelekben; némelyikük valóságos történelmi tanulmány. Megtudunk belőlük sok minden, egyébként ismeretlen dolgot: hogy pl. Pray pecsétana, amely tudvalevőleg csak halála után jelenhetett meg, már 1781-ben majdnem teljesen készen volt, s hogy egy-egy akkor megjelent munka milyen hatást keltett a kortásaknál stb.

Cornidesnek, aki már előbb, egyetemi tanulmányai idején is tartózkodott külföldön, ismeretei méginkább bővültek azáltal, hogy tanári kinevezése után

egy időre szabadságolták, hogy Göttingába menve ott folytasson tanulmányokat. Igaz, hogy mivel ő az egyetemi könyvtárhoz kinevezett tisztviselő is volt, kiküldetésének célja főként könyvtár tanulmányok folytatása volt; de Cornides történettudományi ismereteinek és szemléletének bővítésére is felhasználta ezt az újabb alkalmat. Hazatérve megkezdte egyetemi működését, amelynek emlékét a Nemzeti Múzeum kéziratárában levő csonka diplomatikája őrzi; nyilván előadásainak vezérfonala volt ez. Ám ez az egyetemi működés nagyon hamar végetért: 1785-ben megkezdett egyetemi munkásságát a halál már 1787 októberében örökre lezárta.

Cornides nem fejtett ki nagyterjedelmű írói munkásságot, s talán éppen ez okozta, hogy neve az akkori nagy történetíróké mellett utóbb csaknem egészen feledésbe ment. De pl. Anonymus-tanulmánya (*Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*), amelyet halála után 15 évvel, 1802-ben Engel adott ki, mutatja nagy tudását, s ez a tanulmány a bőséges Anonymus-irodalom kezdetén egyike a legjobbaknak, s már a «P. (illetőleg szerinte B.) dictus» olvasás mellett és II. Béla kora mellett foglalt állást, de nem zárta ki a III. Béla korára tételt sem. A «*Regum Hungariae genealogia*» szintén érdemes munka volt a maga idejében. De általános és fáradhatatlan történetkutatói érdeklődését legjobban bizonyítják a nevéhez fűződő forrásemlékek: a róla elnevezett Cornides-kódex, a Kézai-kódex másolata és az oklevél-másolatoknak és kivonatoknak gyűjteménye, amelyek mindig méltó emlékei lesznek az ő buzgó kutató munkásságának, ámbár ennek eredményeit ő maga már nem használhatta fel korán bekövetkezett halála miatt.

Elhunytának másfélszázados évfordulójáról futólag visszavetett pillantásunk előtt azonban nemcsak az ő érdemes működése elevenedik fel, hanem általában az a valóban heroikus munka, amelyet neki és társainak végezniök kellett.

A letelt másfélszázad alatt a magyar történetírás hatalmas és öröndetes fejlődést tett, s ebben nem kis része volt azoknak a résztudományoknak, amelyeknek egyik művelője volt Cornides, s amelyek művelése képezi ennek a Társulatnak munkakörét. Nagy hálátlanság volna teljes mértékben el nem ismerni, hogy neki és kiváló társainak, ezeknek az ősmunkásoknak nagyon sokat köszönhetünk. Oktató munkásságukban a szigorúan előírt rendszer által megkötve s a bécsi kormányzat ellenőrzése által bénítva, a tudomány művelésében a források hiányával, az úttörés nehézségeivel és száz más akadállyal küszködve rakták le azokat az alapokat, amelyekre az utánuk következő nemzedékek már könnyebben építhettek. Emlékezetük sok minden egyéb között

főként egy dologban szolgálhat nekünk figyelmeztetőül: az ő munkásságuknak odaadó, kitartó és minden nehézséggel dacoló volta tekintetében.

Kitartásra és odaadásra egyebekben is, de Társulatunk működésében különösen nagy szükség van, ha ezt a működést fenntartani és biztosítani akarjuk. Legyen példánk ebben is a magyar történettudomány megalapozóinak törhetetlen odaadása és kitartása, s akkor a Társulatunk működését irányító nemes célok megközelíthető, sőt elérhető valóságokká lesznek.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1937. évi közgyűlését ezennel megnyitom.

*

A megnyitó beszéd után *Ákosfalvi Szilágyi László* ig. vál. tag tartott felolvasást a *A székhely rendi társadalom* címen. A tanulmányt egész terjedelmében a Turulnak ebben a számában közöljük.

Ezt követőleg a közgyűlés az alapszabályok értelmében az igazgató-választmányból ez évben kilépő *Daróczy Zoltán, Gárdonyi Albert, Illés József, Jeszenszky Tibor, Lukinich Imre, Madzsar Imre, Méhes Mózes, Péterffy Lajos, Sulica Szilárd és Szilágyi László* eddigi ig. vál. tagokat további hat évre újból megválasztotta; a *Lukcsics József és Lukcsics Pál* ig. vál. tagok halálával megüresedett igazgató-választmányi helyeket pedig *Jánossy Dénes és Szilágyi Loránd* rendes tagokkal töltötte be.

A számvizsgáló bizottság tagjaiul *Taborsky Ottó, Borzsák István és Bottló Béla* rendes tagok választattak meg.

A választás megejtése után a titkári jelentés, majd a számvizsgáló bizottság jelentése, az 1935. évi zárszámadás és az 1936. évi költségelőirányzat beterjesztése következett.

A titkár a Társaság múlt évi működéséről az alábbiakban számolt be:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Társaságunk múlt évi működését összefoglaló jelentésemet — sajnos — ezúttal sem kezdek meg anélkül, hogy újabb súlyos veszteségeinkről ne kellene beszámolnom. Igazgató-választmányunk röviddel egymásután két érdemes régi tagját veszítette el: két testvért, Lukcsics József veszprémi kanonokot és Lukcsics Pál Eötvös-kollégiumi tanárt. Mindketten mindig meleg érdeklődést tanúsítottak Társaságunk iránt s tudományos munkásságukkal is résztvettek annak működésében. Ennek a veszprémi püspökség oklevéltára és a Turulban megjelent értekezések is tanúi. Rendes tagjaink sorából Hertelendy Lászlót, Kolossy Istvánt és Patek Ferencet szólította ki a halál. Szintén legrégibb tagjaink közül valók, akiknek ügyeink iránt mutatott érdeklődése Társa-

ságunk számára értékes szolgálatokban is megnyilvánult. Közülök Hertelendy Lászlóban a Turulhoz készülő Név- és Tárgymutató egyik legszorgalmasabb önkéntes munkását vesztettük el.

Legutóbbi közgyűlésünket múltévi május hó 26-án tartottuk. Igazgató-választmányunk azóta az alapszabályok előírásának megfelelően négy ízben ült össze: 1936. évi október 22-én, december 18-án, továbbá 1937. március 4-én és a mai közgyűlést megelőzőleg.

A múlt közgyűlésen *dr. Kumorovitz Bernát Lajos* ig. vál. tag az «Authentikus pecsét»-ről tartott tárgyat minden részletében kimerítő felolvasást, decemberi választmányi ülésünkön pedig *Jeszenszky Lajos* rendes tagunknak «A Kisjeszeni és a Nagyjeszeni Jeszenszky-család viszálya azonos családnév használata miatt» c. értekezését olvasta fel *dr. Föglein Antal* ig. vál. tagunk. Mindkét tanulmány azóta megjelent a Turulban.

Üléseinket a folyó ügyek mellett elsősorban és állandóan napirendre tűzve az 1893 óta megjelent, máig negyven évfolyamot kitevő *Turul Név- és Tárgymutatójának* ügye foglalkoztatta. Sikerült e célra bizonyos, bár csekély összeget tartalékolnunk s hozzáértő fiatal munkaerőket megnyernünk, akik szerény díjazás mellett az index-készítést vállalják. Ez a módszer meggyorsította a munka ütemét s a jelek szerint a negyven évfolyamnak több mint fele, mégpedig legterjedelmesebb kb. 25 kötete még ebben az évben ki lesz cédulázva. Minthogy kilátás van arra, hogy a hátralevő, ú. m. a háború alatt és után kiadott, a kényszerítő körülmények folytán azonban már kevesebb fvszámú évfolyamoknak is az index-készítését sikerülni fog hasonló módon megoldani, most már méltán remélhetjük, hogy a Turul első tíz évfolyamának 1893-ban közreadott Név- és Tárgymutatójához belátható időn belül a további negyven évfolyamé is csatlakozni fog, eléggé föl nem értékelhető segédeszközüül a tudományos kutatásnak. Kétségtelenül még óriási munkát vesz majd igénybe a végleges összeállítás és bizonyos, hogy ki nyomtatása is rendkívül nehéz feladat elé fogja állítani Társaságunkat. Bízunk azonban tagjaink és szélesebb körök támogatásában, mely nélkül, tisztán saját erőnkéből, jószándékú törekvésünket távolról sem tudnók megvalósítani.

A Turul a múlt esztendőben is, félszázados útját zárva, a szokott terjedelemben s továbbra is két-két összevont számot tartalmazó füzetben jelent meg. Közleményeiben a genealogia, heraldika, pecsétan és oklevéltan egyaránt képviselve van, szükség szerint szövegekötői, vagy mellékletek alakjában közreadott ábrázolásokkal. Utóbbiak egyike színes címermelléklet: A Suky-család 1418-ból való armálisának a címerképe. A 3—4. sz. füzet függeléke-

képpen ugyan más testületnek, a Könyvtárosok és Levéltárosok Országos Egyesületének őszi országos kongresszusán előadott, de meggyőződésünk szerint tagtársainkat közelebből érdeklő értekezést is közrebocsátottunk: *dr. Ányos Lajos* ig. vál. tagunknak a nemességigazoláshoz szükséges általános tudnivalókat ismeretető fejtegetéseit. Folyóiratunk olvasóinak szolgálatot kívántunk ezzel tenni, hogy azok, akik nemesi leszármazásukat, nemességüket hivatalosan óhajtják elismertetni, kellő útmutatást kapjanak kézhez.

Társaságunk zavartalan működésének, főleg folyóiratunk fenntartásának nélkülözhetetlen támasza az a segítség, melyet Társaságunknak a Magyar Nemzeti Múzeum, továbbá a Tudományos Társulatok és Intézetek Szövetsége nyújt. Őszinte hálánkat és köszönetünket itt, a közgyűlés színe előtt is kifejezzük érte.

Tagszaporulatunk a múlt évben az előzőhöz képest némi esést mutat, s noha a különböző okokból előállott veszteségeinket számbelileg kiegyenlíti, Társaságunk működésének erőteljesebb fokozása, kiváltképpen pedig a Név- és Tárgymutató elkészítésének sikere érdekében elengedhetetlenül szükséges, hogy taglétszámunk gyarapodása veszteségeinket messze túlhaladja. Ennek mérlegelése szolgáljon ösztönzésül barátaink számára, hogy minden buzgalmukkal új tagok szerzésén fáradozzanak.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, méltóztassék jelenlételemet tudomásul venni.

A titkár.

ÉRTESÍTÉS.

Dr. Áldásy Antal, Társaságunk 1932-ben elhunyt elnöke és folyóiratunknak hosszú időn át volt szerkesztője «Címereslevelek» c. művének — az első két kötethez hasonlóan a Magy. Nemzeti Múzeum Könyvtára katalógusainak sorozatában — hátrahagyott kéziratából a *III. kötet* is megjelent. Az elhunyt szerző idevágó kézirateit, melyek még további kb. három nyomtatott kötetet fognak kitenni, testvéröccse, *dr. Áldásy József* ny. h. államtitkár rendezteteti sajtó alá és adja ki saját költségén. A sajtó alá rendezés munkáját *dr. Czobor Alfréd* végzi. — A most megjelent *III. kötet* 500 oldalnyi terjedelemben 1070 címereslevél leírását tartalmazza az 1601—1657. évekből, 129 címerábrával, kimerítő névmutatóval. — Ára 12 pengő s *Lauffer Vilmos* könyvkereskedésében (Váci-utca 11.) rendelhető meg. Ugyanott az első két kötet is beszerezhető 10—10 pengőért.

A legújabb kötet szakismertetését a Turul következő füzete hozza.

SZAKIRODALOM.

Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története. 1635—1935. A királyi Pázmány Péter-tudományegyetem története, IV. kötet. Budapest, 1935. XIX+ 716 lap.

A budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem háromszáz éves fennállásának megünneplése alkalmából megíratta az egyetem, illetve az egyes karok történetét. A bölcsészettudományi kar történetének megírásával a történelmi segédtudományok illusztris professzora bízott meg, aki eme megtisztelő megbízatásnak az előttünk fekvő 45 éves, hatalmas kötet kidolgozásával tett eleget.

Báró Tolnay Imrétől Pauler Tivadarig többen foglalkoztak már a Pázmány Péter által alapított nagyszombati, illetve budapesti egyetem történetével, azonban egyik munka sem olyan terjedelmes, annyira kimerítően részletes, mint az előttünk lévő nagyszabású jubiláris mű.

A feladat, amelyre a vasszorgalmú tudós szerző vállalkozott, könnyűnek éppen nem nevezhető. Hiszen egy intézmény, hozzá még egy tudományos intézmény multjának, leírása nemcsak a tanárok és tanulók névsorának s az előbbieket száraz életrajzi adatainak felsorolásából, nemcsak a tudományos intézmény egykori berendezésének, felszerelésének leírásából, nemcsak az intézmény keretén belül történt események, változások előadásából, irodalom- és tudománytörténeti adatok rendszeres összehalmozásából áll, hanem az illető tudományos intézményt a nemzet egykori egyetemes kultúrképébe szervesen be kell illeszteni, megfelelő keretbe kell helyezni és mint élő, működő, mozgó valóságot kell bemutatni és így tárgyalni. Egy tudományos intézmény multjának tárgyalása tehát ne neveke, évszámok és könyvcímek halmaza legyen, hanem varázsolja elő azt a lüktető tudományos életet, amely e neveke, évszámok és könyvcímek mögött meghúzódik. Az egyetemek tudvalévólag a magas kultúra Grál lovagvái, *«amelyekhez csak levett kalappal és oldott saruval lehet közeledni»*. Egy egyetem, egy egyetemi fakultás működése, élete nem választható el az egyéb bel-, sőt külföldi kultúreseményektől. Egy egyetem arculatán nemcsak a nemzeti, de az egyetemes kultúrgénusz vetületét is megláthatjuk. Az egyetemek és azok fakultásai tehát szövevényes, komplikált kultúrjelenségek, amelyek a nemzet, sőt az egyetemes emberiség mindenféle kultúrjelenségeivel száz és százféle szállal vannak összefonódva, amit bővebben bizonyítani fölöslegesnek látszik.

Valamely egyetem vagy egyetemi fakultás története tehát nemcsak egy intézmény multbeli eseményeinek időrendi vagy más rend szerinti leírása, hanem a tudomány, a nemzeti tudománypolitika, a nemzeti irodalom és a nemzeti művelődés egyes mozzanatainak keletkezésének, fejlődésének, változásainak és esetleg megszűnésének rendszeres leírása, beleillesztve mindez az egyetem, vagy egy egyetemi fakultás keretébe.

Egy nemzet kultúrabeli emelkedésének bizonyos magasabb fokán szükségképpen eljut ahhoz a törté-

nelmi pillanathoz, amidőn minden külső behatás nélkül is, önmagától tudatára ébred annak, hogy magas kultúrája továbbfejlesztéséhez immár egyetemre, tehát tudományos fellegvárakra van szüksége.

Ilyen tudományos fellegvár szükségessége nálunk is már a középkor folyamán felmerült. És ugyanaz a kultúrzsűséglet, ugyanaz a nemes irányú kultúrversengés, amely 1348-ban a prágai, 1364-ben a krakkói, 1365-ben pedig a bécsi egyetemet létrehozta, nálunk 1367-ben a *pécsi* egyetem alapítását eredményezte, amely egyetemalapítással Nagy Lajos királyunk a magyar nemzet kultúrbeli függetlenségét óhajtotta biztosítani. Fel lehetne itt vetni a kérdést, hogy míg a Luxemburgok, a Piastok és a Habsburgok országainak fővárosaiban emeltek a magas kultúrának egy-egy templomot, a magyar Anjouk vajjon miért Pécsen és miért nem Budán alapították meg az egyetemet? Erre a kérdésre nézetem szerint csak azzal lehet válaszolni, hogy ekkor Budán már működhetett a dominikánusok studium generaléja és a Szentszék egy és ugyanazon városban második egyetem felállítására aligha adott volna engedélyt.

De nemcsak a középkorban, nemcsak a XIV. században, hanem később a nem éppen nyugodt atmoszférájú újkorban is keletkeztek nálunk egyetemek (1581. Kolozsvár), azonban a XVII. század első felében előttünk már ismert okokból Magyarország területén egyetelen egy egyetem sem működött és ekkor, a békésnek éppen nem mondható XVII. században korának egyik legnagyobb elméje *«a legdrágább haza»* kultúrérdekeinek helyes felismerésével, a vallás és a tudomány védelmére megalapítja és létrehozza, az idő pedig továbbfejleszti és kiépíti a nagyszombati, azaz a mai budapesti egyetemet. Pázmány Péter egyetemének legrégibb két fakultása a hittudományi és a bölcsészettudományi volt. Ez utóbbi kar multjának feltámasztása és életrehívása már csak azért is kemény dió, mert hiszen ez az egyetemnek legheterogénebb, legkomplikáltabb kara, amely sokféle és egymástól igen eltérő tudományágakat szolgáló tanszékeivel valóban *«jlesztően nagy feladat»* megoldása elé állította a jeles szerzőt.

A hatalmas munkában a szerző négy főkorszakra osztva tárgyalja karának multját, nevezetesen: I. A jezsuita tanulmányi rendszer kora, 1635—1773. II. A két Ratio Educationis kora, 1773—1848. III. Az alsóbbfokú, előkészítő jellegből való kiemelkedés kora, 1848—1867. IV. A mai állapotok. 1867—1935.

Míg az első és második főkorszakban szerző folyamatosan, azaz alkorszakokra osztás nélkül tárgyalja karának külső és belső életét, a reformokat, a kar szervezetét, a tanítás anyagát, — amelyben a profán történelem tanítási anyagként nem szerepel, — a tanítás módszerét a tanárok tanári és tudományos működését s ennek méltatását, azután közli a hallgatóságra vonatkozó adatokat (számuk, szorgalmuk, előmenetelük, fegyelmezésük, vallásosságuk stb.), addig a harmadik és negyedik főkorszak tárgyalásánál célszerűségi szempontból alkorszakokat állít fel és a harmadik főkorszakban külön tárgyalja: a) a szabadságharc korszakát, b) a gróf Thun Leo-

féle közoktatási kormányzat korát és c) a kar átmeneti idejét, az 1860–1867. közötti korszakot.

A negyedik főkorszakban szerző öt alkorszakot különböztet meg, úgymint: a) báró Eötvös József második miniszterségének korát, b) a Trefort-korszakot, c) a Trefort utáni korszakot, el egészen a világháborúig, d) a világháború korszakát és végül e) a legfrissebb jelent.

Mindezen alkorszakokban a tudós szerző csak az előző időkkel szemben bekövetkezett változásokat, nevezetesen a kar szervezetében, a tanári karban, a tanszékekben, a tudományos személyzet javadalmazásában, a tanulmányi és vizsga-rendszerben, a tanárképzésben, az egyes kari intézményekben, a hallgatóság számában, felügyeletében, munkájukban, nevelésükben, támogatásukban stb. stb. beállott változásokat és fejlődést tárgyalja.

A hatalmas munka olvasása közben megállapíthatjuk, hogy a bölcsészettudományi kar fénykorát a múlt század második felében élte, egészen a világháborúig, tehát akkor, amidőn a karon egy báró Eötvös Lőránd, Budenz József, Toldy Ferenc, Hunfalvy, Ábel Jenő, Rómer Flóris, Jedlik Ányos, Than Károly, Gyulai Pál, Salamon Ferenc, Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Békefi Remig és a nagyhíri professzorok egész sora működött. A világháború, de még inkább az ezt követő söpredék-uralom és a vele kapcsolatos Trianon nem kedveztek az egyetemnek és így a budapesti bölcsészettudományi kar fejlődésének sem. Elszegényedtünk, megfogyatkoztunk, elárvultunk s ennek elsősorban a tudomány és a tudományos intézmények érezték szomorú hatását.

A háborús időköt követő általános nyomorúság közepette mindenki a tudományos intézményeken s elsősorban az egyetemeken akart takarékoskodni, nem gondolva arra, hogy ezzel a magyar nemzeti kultúra agonizálási folyamatát indítják meg. Bizonyos körök valóságos egyetemellenes hangulatot teremtettek meg az országban akkor, amidőn a bennünket környező ellenség csőstől állította fel az egyetemetek és katedrákat. Úgy látszik ennek a hangulatnak a mesterséges kitermelésére szükség volt azért, hogy bizonyos jelenségekről eltereltessek a figyelmet. És ez a hangulatgyártás még ma sem ért véget, sőt már oda fajult, hogy valaki végzetes rövidlátással és egyoldalúsággal a három vidéki egyetemet teljesen felesleges intézménynek nyilvánította.¹

Szentpétery munkájából bennünket természetesen közelebből a történelem és a történelmi segédtudományok egykori tanítása érdekelt és köztük elsősorban a diplomatikáé, s látjuk, hogy 1770-ig a nagyszombati jezsuita egyetemen a profán történelmet nem tanították, ennek Pázmány Péter egyetemén tanszéke nem volt. Úgy látszik a Mabillon-féle mozgalom hatása hozzánk lassan és elég későn tudott eljutni, s ez adta meg az elhatározó lökést ahhoz, hogy 1770-ben a nagyszombati egyetemen felállítsák a történelem és ékesszólásban katedráját, amelyre első tanárnak a nagy tudású és hírneves Katona Istvánt nevezték ki. Katonának a tanszéken

1867-ig működött utódai — talán az egy Koppit kivéve — a történettudománynak eléggé névtelen hősei maradtak.

Sokkal szerencsésebb volt a sorsuk a történelmi segédtudományok tanszékeinek, amelyeket 1777-ben állítottak fel. 1790-ig a segédtudományoknak két tanszéke volt, t. i. külön az oklevéltannak és külön a címer- és pecsétannak, míg végül 1790-ben ezt a két tanszéket oklevél- és címertan néven egyesítették. A nagyszombati, illetve budai egyetemen az oklevéltan első professzora a nagyhíri Pray György volt, majd őt követi rövid időre a polihisztor Cornides Dániel, akite tanszéken az első tankönyvíró, Schwartner Márton váltott fel. A címer- és pecsétannak 1777-től 1790-ig két tanára volt: Wagner Károly, majd utána Pray György, aki 1785-ben az oklevéltan tanszékéről erre a katedrára jött át. 1790-ben Pray nagyvárad kanonok lett, és ekkor egyesült a két tanszék Schwartner kezében.

Amilyen kitűnően volt ellátva a historia profana tanszéke Katona István személyében, éppúgy az oklevéltani, továbbá a címer- és pecsétani tanszéken is az akkori idők elsőrangú szaktekinélveit látjuk működni, akik a Gatterer-i nyomokon haladva igyekeztek a speciális magyar oklevéltan, címertan és pecsétan tudományának alapjait lerakni és kiépíteni. Működésük nyomán fedezik fel Magyarországon is ezeket a tudományágakat, ők keltik föl ezek iránt az érdeklődést és teremtenek egy neki lendülő, virágzásnak induló irodalmat, melynek üteme csak akkor kezd lanyhulni, amidőn az egyesített oklevél- és címertani tanszék Schwartner halála után elárul és betöltetlen marad, s azt a magyar nyelv és irodalom egyébként nagy tudású és hírneves tanára, mint helyettes látja el. Ez a helyettes Horvát István volt, aki után a tanszékre fia, Horvát Árpád nevezetett ki, aki azt 1846-tól 1894-ig látta el.

Horvát Árpád a XVIII. századi polihisztorok egyik utolsó képviselője volt, akitől kortársai és tanítványai sokat tanultak ugyan, de irodalmilag csak keveset produkált. Nagyban emelte a segédtudományok katedrájának tekintélyét Horvát Árpád utóda, Fejérpataky László, a ma élő nemzedék nagyrésze, köztük e sorok írójának is áldott emlékü tanára. Széleskörű és átfogó tudása, tárgyának szeretete, elegáns előadási modora, a hallgatóssággal való intenzív foglalkozás alkalmassá tette őt arra, hogy a modern diplomatikai irányt nálunk is ne csak meghonosítsa, de tanítványaival a segédtudományokat meg is kedveltesse. Több mint félszázados működéséhez fűződik nálunk különösen a címer- és pecsétan, de az oklevéltannak is modern elgondolású művelése és tanárkodásának jótékony hatását még sokáig fogjuk érezni.

Szentpétery munkájának végéhez függelékként csatolja a bölcsészeti kar 1770 óta rektorságot, azután igazgatóságot s végül dékánságot viselt tagjainak névsorát. Azután a kar rendes, majd magán- és címzetes rendkívüli tanárainak, a kari honoris causa doktorok, a sub auspiciis regis, illetve gubernatoris doktorok névsora következik és végül az 1848-tól 1935-ig a karon beiratkozva volt hallgatóság évenkénti összlétszámának statisztikai kimutatása zárja be a kötetet. Ezekből látjuk, hogy 1770 óta a kar 39 rektort adott 1935-ig az egyetemnek, viszont

¹ Ereky István, Egyetemi reform. Az egyetemi szelkeció reformja. Szeged, 1937. IV. lap.

1935-ig jóval több mint háromszáz magántanárt habilitált. Míg a múlt század hatvanas éveinek kezdetén a karnak félévenként 24, 31, 43, 53 hallgatója volt, addig az 1931., 1932. és az 1933-as évek első felében ez a szám *kétezer* fölé szökik.

A kötet végén egy jól szerkesztett indexet talál az olvasó, magában a kötetben pedig tizenkét jól sikerült illusztrációs melléklet teszi a művet változatossá.

Tudományos intézmény múltját, egykori életét és eleven működését úgy feltárni, hogy azt a nagyközönség is haszonnal és élvezettel forgathassa, nehéz feladat. Ilyen feladat megoldására valóban csak olyan elegáns tollú, világos stílusú s e mellett szélestudású férfiú alkalmas, aki a szakszerűség szempontjainak figyelembevétele mellett a tárgyat úgy tudja előadni, hogy az a laikus érdeklődését is felkelti. Szentpétery munkájában rengeteg adatot tár elénk és használ fel, ám ennek ellenére munkája mégsem lett lélektelen adathalmaz, hanem érdekes és igen tanulságos olvasmány, amelyet haszonnal és élvezettel tanulmányozhatnak nemcsak azok, akik egykor a kar kötelékébe tartoztak, hanem az érdeklődő nagyközönség is. Szentpéterynek sikerült a tárgyat szakszerűen ugyan, de mégis népszerűen előadni, s így műve közérdeklődésre tarthat számot.

Szerző egyik kitűnően sikerült és korszakalkotónak mondható alkotása (Oklevéltan) mellett méltó helyet foglal el mint tudomány- és pedagógiatörténeti monumentum a Pázmány Péter egyetem bölcsészettudományi karának története is és a bölcsészeti kar valóban bölcsen és szerencsésen választott, midőn multjának megírását, a kar illusztris tagjára, Szentpétery Imrére bízta.

Iványi Béla.

Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Második kiadás, átdolgozta Wellmann Imre. Budapest székesfőváros kiadása, 1936. (406 lap, 48 kép és 4 térkép.)

Kevés munkának jut osztályrészül, hogy eredményei időállók legyenek. Különösen a történettudományi munkákra vonatkozik ez, melyek eredményeit gyorsan felőrlik a levéltárak rejtékhelyeiből felszínre hozott újabb adatok, vagy a tudományok fejlődésével együttjáró korszerűbb szempontok, s amelyeknek ennek következtében csak tiszteletreméltó emlékezetük szokott fennmaradni. Károlyi Árpád munkája kivétel ez alól; mert amit félszázaddal előbb a fiatal tudós megírt, azt sem az újabb adatok, sem a korszerűbb szempontok nem tudták felörölni, sőt éppen az elmúlt félszázad távolából ragyog fel teljes tisztaságában művének igazi értéke. Azt a széleskörű kutatómunkát, melyen műve felépült, csak olyan nagy képzettségű és bámulatos munkaerejű tudós tudta elvégezni, amilyent Károlyi Árpádban tisztelhetünk. A feldolgozás szempontjai pedig ma sem váltak elavultakká, sőt ma sem lehetne helytállóbban megírni az 1686. évi hadjárat előzményeit és lefolyását, amint azt ötven esztendővel ezelőtt ő elvégezte. Legkésebben szóló bizonyítéka ennek az, hogy a félszázad előtt megírt munka újabb kiadásra került, ami az író és műve érdemeinek nyilvánvaló elismerése. Az újabb kiadást átdolgozás előzte ugyan meg, ezt az átdolgozást

azonban nem a forrásanyag elégtelensége, vagy a feldolgozás fogyatékoságai tették szükségessé, hanem kizárólag az, hogy az első kiadás helyrajzi megállapításaiban a székesfőváros akkori állapotához igazodott, amit az újabb kiadásnál a mai állapotnak megfelelően kellett módosítani. Egyébként az újabb levéltári kutatások nem hoztak felszínre olyan forrásanyagot, amelyről Károlyi Árpád félszázaddal ezelőtt nem tudott volna s nem használt volna fel munkájához. Európa nagy levéltárainak idevágó anyagát maradéktalanul ismerte és értékesítette, miáltal olyan széles alapokra fektette művét, hogy hozzá hasonlóval kevés történettudományi munka dicsekedhetik. Az 1886 óta feltárt és kiadásra került forrásanyag nem tartalmaz olyan adatokat, melyek Károlyi Árpádot félszázad előtti megállapításainak módosítására kényszeríthették volna. Kutatásainak alaposságát és eredményeinek megbízhatóságát ez bizonyítja a legszebben s e téren műve például szolgálhat minden kutatómunka számára.

Ha sorra vesszük azokat a történettudományi munkákat, melyek az elmúlt félszázad alatt e tárgykörrel foglalkoztak, határozottan megállapíthatjuk, hogy Károlyi Árpád munkája bátran kiállja a versenyt valamennyivel, sőt kétségtelenül messze túlszárnyalja azokat. Ha valamely nyugateurópai nemzet nyelvén jelent volna meg, akkor a történettudomány klasszikus művei között emlegetnék, így azonban csak mi ismerjük és értékeljük mindaddig, míg más nyelven nem kerül kiadásra.

Ha most művének belső értékeit vizsgáljuk, akkor a következőket kell kiemelnünk ezek sorából: Károlyi Árpád az 1886. évi hadjáratot, melynek legkimagaslóbb eseménye Buda visszavívása volt, összes vonatkozásaiban törekedett megvilágítani s különösen a hadjárat előkészítésének politikai és gazdasági részleteit ismertette széles alapokon. Ismertetette a nemzetközi politikai helyzetet, a hadjárat sikeres lefolytatásához szükséges fegyveres erő megszerzését illető tárgyalásokat s e fegyveres erő fenntartásához szükséges anyagi eszközök biztosítására vonatkozó intézkedéseket, miáltal a magyarországi török uralom megszüntetését a valóságnak megfelelően a nemzetközi politika függvényévé avatta s a megérdemelt elismeréshez juttatta mindazokat, kik a hadjárat sikere érdekében pénzt és vért áldoztak. Ha anyagát a budai várostrom ismertetésére korlátozta volna, akkor csupán a helyi érdeklődést tudta volna kielégíteni. Így azonban az európai egyetemes történelem egyik szakaszává tette az 1686. évi hadjáratot s a magyar történelem egyik sorsdöntő fordulatát világtörténeti megvilágításba helyezte. Ezzel példát adott arra, mily módon kell a magyar történelem eseményeit tárgyalni, ha az európai kultúrközösséghez való tartozásunkat igazolni kívánjuk.

Művének másik nagy értéke Magyarország akkori belső viszonyainak ismertetésében rejlik, mégpedig főleg abban, hogy a legnagyobb tárgyilagossággal rajzolta meg azt a sajnálatos politikát, mely a magyar katonai erények tervszerű elsorvasztását munkálta. Egyik oka volt ez annak, hogy a magyarországi török uralom tragédiájában a magyar katonának csak másodrangú szerep jutott. Károlyi e kényes politikai kérdés megvilágításánál is meg tudta őrizni szigorú

tárgyilagosságát, ami a fiatal történettudós elhivatottságáról tett tanúságot. Nagy körületekintéssel számolt be továbbá azokról az óriási anyagi áldozatokról, melyeket a Magyarországon működő idegen hadsereg ellátása érdekében a magyar nép viselni kényszerült, amely anyagi áldozatok által az ország felszabadításának hathatós tényezőjévé lett. Nem mulasztja el annak hangsúlyozását, hogy ha Buda visszavívásában másodrangú szerep is jutott a magyarságnak, a tiszai és tiszántúli országrészek felszabadítása kizárólag a magyar katonai erényeknek tulajdonítandó. Buda alól sem hiányzott azonban a magyar katona s maga a fővezér emelte ki «deren Valor und in allen Occasionen erwiesenen grossen Kriegsdienst», nyilvánvaló bizonyítékaul annak, hogy a magyarság dicsőséggel vette ki részét Buda visszavívásából is.

A második kiadás, amint már említettük, átdolgozott alakban jelent meg, s ezt az átdolgozást Wellmann Imre végezte. Az átdolgozó legnagyobb érdeme, hogy a helyrajzi megállapításoknak a mai állapot szerint való átalakításában nagy körületekintéssel járt el. Ezt a sok fáradságot és nagy lelkiismeretességet követelő munkát nagyra értékeljük. E nélkül az olvasó az ostrom részleteinek ismertetésében csak nehezen tudott volna eligazodni, mert a székesfőváros az első kiadás megjelenése óta rengeteg átalakuláson ment keresztül. Az átdolgozás a hadjárat előkészítését és megindítását illető szakaszokat összevonta, azzal az indoklással, hogy az első kiadás e szakaszoknál «erősen belement a részletekbe s ezzel eltolódást hozott a munka arányos felépítésébe». Az első kiadás előszava valóban utal bizonyos aránytalanságokra, amelyek az egész mű harmóniáját megzavarni alkalmasak; mindamellett ezt a kijelentést nem találtuk eléggé indokoltnak, mert az első kiadás a diplomáciai tárgyalásokat és udvari cselszövényeket nem rajzolta meg több részletességgel, mint magának a várostornak a lefolyását. Nem mondhatjuk tehát, hogy a hadjárat előkészítésének és megindításának túlzott figyelmet szentelt volna. Éppen ezért az összevonásra nem látunk elég alapot, már azért sem, mert éppen a rövidebbre fogott első rész tarthat általánosabb érdeklődésre számot, mint hogy túlnőtt a helytörténet keretein. Meg vagyunk győződve, hogy az átdolgozás nem hagyott el lényeges részeket a vonatkozó szakaszokból, mégis sajnáljuk, hogy Károlyi Árpád nagybecsű művének ez a része új kontösben áll előttünk, holott — nézetünk szerint — a régi is megfelelő volt.

Ismertetésünket azzal fejezzük be, hogy most már olyan átdolgozást is vároznánk látni, amely Károlyi Árpád művét a német szaktudomány számára is hozzáférhetőbbé tenné. Ez egyrészt a magyar történettudomány számára szerezne megérdemelt elismerést, másrészt hozzáférhetővé tenné a német szaktudomány számára azokat a megállapításokat, melyeket a magyar történettudomány termelt ki e világpolitikai eseményeket illetően.

Nem tartjuk magunkat hivatottnak arra, hogy a tudományos elismerés babékoszorúját fonjuk ez alkalomból kiváló tudósunk homloka köré; nem zárkozhatsz el azonban annak megállapítása elől, hogyha a magyar történettudomány egyszer teljes egészében fogja majd feltárni a magyarországi török

uralom alkonyának rajzát, úgy Károlyi Árpád műve fogja ahhoz a legbiztosabb alapokat szolgáltatni. Ez a munka ugyanis ötven esztendő forgatagában is meg tudta őrizni megbízhatóságát és művészieségét; pedig az elmúlt ötven esztendő a magyar történettudomány fordulatokban és eredményekben egyaránt gazdag korszaka volt s Károlyi Árpád munkája felett mégis nyom nélkül suhant el.

Gárdonyi Albert.

Iványi Béla: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Statisztikai Közlemények, 84. kötet 1. szám. Kiadja Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala 8°, év nélkül, 199 1.

A szerző, a magyar várostörténet, különösen a magyar városi jogfejlődés ismert kutatója, e munkájában nagy irodalmi felkészültséggel és levéltári kutatások alapján állítja elének a magyar városi polgárság és joga fejlődését. Munkája három részre tagozódik. Az elsőben az európai városi jogfejlődés alapjául szolgáló német és olasz városi polgárság jogfejlődésének rövid vázlatát adja. E háttér megrajzolása után a magyar városi polgárságnak és jogának az ismertetését kapjuk. A középkor városának első lakója a XIII. sz.-tól kezdve hospes néven fordul elő s nagyrészt idegen, nem magyar elemből alakult ki. A városlakók közül elsőnek — állítólag Szt. Istvántól — Székesfehérvár lakói szereztek kiváltságlevelet, melyhez hasonlót a későbbi királyok pénzügyi szempontokból más városoknak is adtak. A városi őslakosság a várispánságok felbomlása következtében nagyrészt a várnépekből is kiegészítődt, melyek összeolvadásából alakult ki a magyar városi polgári rend.

A városok polgárságának a jogi helyzete nem volt egységes. Függött ez a város minőségétől, a városi privilégiumoktól és statútumoktól. A város kötelekébe való felvétel a XIII. századtól kezdve feltételekhez volt kötve. De feltételek szabályozták a polgárság kötelekéből való kiválást is. A polgárok a város kötelekéből nemcsak más városok polgárai közé való felvétel által válhattak ki, hanem a nemes-ség sorába való felemelkedés útján is. Ám előfordult az is, hogy a városi polgár alacsonyabb rendbe került: jobbággyá lett.

A harmadik rész Buda és Pest régi polgárjogának fejlődésével foglalkozik. Buda már a tatárjárás előtt jelentős kiváltságokat nyert és a város 1403. évi kiváltságlevele már különbséget tesz cives, hospites és incolae között. A polgárság kötelekébe felvettek polgárlevelet voltak kötelesek kiváltani, melyet a városnak már a XV. században fejlett kancelláriájában állítottak ki. A török uralom után az elnéptelenedett városba lakosokat kellett telepíteni. Ezeket a kamarai adminisztráció és nem a város vette fel a polgári kötelekbe. A két város 1703-ban nyeri fő-kiváltságlevelét. A szerző részletesen ismerteti a polgárság kötelekébe való felvétel feltételeit, módját, a polgárok köteleességeit és jogait. A felvétel feltétele a biztos létalap, legtöbbször valamely ipar üzése volt, s a felvételért városonként, koronként és személyenként változó taksát szedett a város. A városok a kebelükbe felvett polgárokról polgárkönyvet ve-

zettek, amelyekbe az illetők nevét, foglalkozását és esetleg származási vagy más adatait is beírták. A polgárság kötelékeibe való tartozás bizonyos személyes és kollektív kiváltságokat adott. Az újkorban a teljes és korlátozott jogú polgárok élesen megkülönböztethetők. A fejlődés a régi alapokon nyugszik. A XVIII. sz.-tól kezdve az újonnan felvettek jegyzékét hivatalból meg kellett a helytartótanácsnak küldeni. A városokból az adózni és városi törvények szerint élni nem akaró nemes vagy nemesített polgárokat kizárták. A XIX. sz. elején a városi polgárjog helyébe lassanként az állampolgárság joga lép, amit azután az 1848. évi V. és XXIII. tc. mond ki általánosan.

A magyar városi lakossággal, annak családtörténetével foglalkozók nagy haszonnal forgathatják ezt a munkát. Értékes segítő eszközül szolgálhat a nálunk ugyan még nagyon elhagyott állapotban levő polgárcsaládtörténetírás számára. A városok kialakulásában szerepet játszott polgárcsaládok multjával szükséges behatóbban foglalkozni, mert történetük sokszor adhat bevilágítást és jelentős adatokat a magyar városi kultúra, gazdaságtörténet fejlődésére, aminek bevonása nélkül ma már kellő magaslapon álló történelmet írni aligha lehet. A polgárcsaládok története a városok története, mint ahogyan a nemes családoké a vármegye, a kettő pedig együtt a magyar nemzet történetét tükrözi vissza.

Bottló Béla.

Köszeghy Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Budapest, 1936. Egyetemi Nyomda. I—XXIV. és 1—408 lap, 30 mű melléklet.

Akik szerzőnk sok esztendőre visszanyúló kutatómunkájáról tudomással bírtak, illetve a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben 1914 óta közölt eredményeit figyelemmel kísérték, szinte aggódva lesték műve megjelenését. Napvilágot láthat-e a mai viszonyok között ilyen tetemes költséget jelentő kiadvány, sajnos, olyan kérdés volt, melyre nem adódhatott egykönnyen válasz. A vallás- és közoktatásügyi Miniszter s a Közgűjtemények Országos Főfelügyelőségének megértő közelítése a mult év második felében végül is kedvező irányba fordította a nagyarányú gyűjtés sorsát. S most itt fekszik előttünk ez a külsejében is pompás kötet, párhuzamos magyar és német szöveggel; valóban méltó párja Rosenberg alapvető művének, melyhez különben egész rendszerében és beosztásában is alkalmazkodik.

Foglalkozzék valaki a történelem vagy segédtudományainak bármely ágával, legyen bár csak komoly érdeklődő, a kutatás mai fokozatán aligha nézheti közömbösen a mult tárgyi emlékeinek tanúságát. Hiszen végeredményben ezek is ugyanazt hirdetik, mint az írott források; esetleg világosabban, gyakran hézagpótlóan. Mit tudnánk például a népvándorláskori magyarságról, ha csak az egykorú szövegeket tanulmányoznánk volna át s milyen más, mennyivel színesebb képet kapunk egy-egy régi város s azon keresztül az ország szellemi életéről, ízléséről, ha az odaváló művészeti vagy iparművészeti alkotások lehetőleg gazdag sorozata áll előttünk. Hogy az ötvösség terén a mult Magyarországa

versenyre kelt bármely európai kultúrterülettel, régen nem titok. A beavatottak a beütemezett városi bélyegek után indulva számos műtárgyunk keletkezési helyét is meg tudták állapítani. Jóval ritkábban a készítő mesterek személyét, társadalomtörténeti következtetésekkel tehát nekik is csinyján kellett bánniuk. Azonban a helyi rögzítés is ingataltalajon járt; mennyi zavart okozott például Buda és Pozsony vagy Sopron egyformán háromtornyos hitelesítőjegye?

Köszeghy könyvének birtokában az idevágó nehézségek nagyrészt s egy csapásra kiküszöbölődnek. Elsüllyedt idők ötvösművészeinek egész nemzedékei elevenülnek meg előttünk, világosabb képet nyerünk polgári rendünk nemzeti és hovatartozásáról és rétegződéséről. S ami folyóiratunk olvasóit sejtetően legjobban érdekli: számos családtörténeti vonatkozás mellett, terjedelmes címeranyag (hogy legelőször csak egyet említsünk, mintegy félszáz címecécsét), egyúttal pedig a heraldikai ismeretek fontosságának döntő bizonyítéka jut kezünkbe. Az ötvösjegyek multja t. i. nem egy esetben bevilágít a városi címerek alakulástörténetébe, másrészt érdekes példákat szolgáltat a címergyűjtésről, esetleg torzítási szokásokról. A mesterek városi emberek voltak, a megfelelő városi céhek tagjai. Portékájuk nemcsak értékes, drága is, minél tekintélyesebb erkölcsi testületek szavatosságára szorult. A vevő bizonyos óhajtott lenni a vásárolt tárgy nemesfémösszetétele felől s ez a szükséglet hozta létre a városi ezüst- és aranybélyegzés szokását. A városi közösség ezzel mintegy helytállott az ötvös munkájáért. Tette pedig ezt vagy valaminő, a város nevére utaló, felirat esetleg rövidítés, vagy saját címere használatának engedélyezésével. Az előbbi az olasz, az utóbbi a francia eredetű eljárás s a magyarországi ötvöscéhek — bennünket ez érdekel itt legjobban — inkább az utóbbit, a címerbélyegzést választották. A XVI. századdal érünk kitapintható fejlődési irányzathoz. Városaink címerei a Tagányi-féle munkálatok félbemaradásával, maig sincsenek rendszeresen összegyűjtve, mi tudvalevőleg gyakran érezhető hiányosságunk. Ami pedig eltűnésének jóvendő ügyét illeti, ebben a munkában bizonyára értékes segítségül fog szolgálni az ötvösjegyek fejlődése; Köszeghy lelkiismeretes gyűjtése. A címerek a dolog természetéből kifolyólag általában bővülési irányzatot mutatnak. Egy-egy nevezetes esemény vagy fordulat új összetevőt vitt a címerképbe, amit az ötvös a rendelkezésére álló felület parányi volta következtében többnyire nem volt képes regisztrálni. Néhol pl. Privigyén megvan az igyekezet a teljes címer visszaadásához s ilyenkor miniatűrakra emlékeztető finomságú jeggyel találkozunk. Eger és Pápa ötvösei azonban már kényelmesebb megoldást választottak. Egyszerűsítettek, egy részt emeltek ki a címerből, akárcsak Iglo, hol a jegyben csak a kalapács szerepel, a három rózsza elmarad. Győrről pedig a nehezebben kivéshető Szent István-vértanúalak helyébe kettős kereszt kerül. Am vannak lényegesen jelentősebb tartalmú eljárási változatok is. Íme, a lőcsei ötvösök már csak a városcímer kettős keresztjével élnek, az oroszánokkal nem; világos bizonyosságul az előbbi alkotórész régebbi voltának, korábbi eredetének. Ugyancsak megőrizte a régi címet az

aradi ötvösjegy olyan időkben, mikor a hivatalos úzus új külső mellett döntött. Alighanem a régi, 1580 előtti, városcímer emlékéét őrzi a nagyváradi bélyeg is: a Szent László szokásos ábrázolására annyira jellemző szekerce, felette koronával.

Mindezek nemcsak érdekes, de igazán értékes adalékok, szinte feljogosítanak, hogy problémát sejtünk ott, pl. Szigetvárt, hol az ötvösbélyeg a városi pecséttel egyáltalában nem egyezik. Az egyes részletek eredete is egyéni utakra és választásra vall néha. Rendszeren a városi címerből átvettek, de a debreceni kettőskereszt pl. kivételnek látszik. Mintha közvetlenül az országcímer lenne a forrása. Az ötvösség védőszentje Eligius püspök protestáns helyeken gyakran kiesik, helyébe pl. Marosvásárhelyt magyarruhás ötvösrendű emberalak lép. Győrtől viszont az Eligius szó németes rövidítésének, a Loy-változatnak félremagyarázása Leo pápa képét iktatta a püspökkép helyébe. Baján az átalakulás még furcsább. A városcímer életfaja mellett álló Ádám és Éva utóbb eltűnik s oroszlán és szarvas pótolja, a férfiaság és asszonyos ügyesség szimbólumai és pedig a zsidó ikonografia útmutatásának alapulvételével. Máskor viszont jólismert heraldikai tünetek kései továbbélésére bukkanunk. Erasmus Bergmann (Besztercebánya) bányászjegye vagy az aradi Hirsch- ötvös szarvasa pl. bizonyára az ú. n. beszélő-címerek lélektanát tükrözteti.

Családtörténeti szempontból a bélyeganyag forrásjellege már jóval problematikusabb. Nemesszármazású ötvösök szívesen alkalmazták a maguk családi címerét, de ami az eredmény biztosítását illeti, itt inkább a heraldika kell, hogy segítőtenyező legyen. Máskor csak az N kezdőbetűt tették ki vagy a nemesi koronát s míg az első nem sokat mond, a második gyakran zavart okoz Brassó hasonló bélyege miatt. Egészben azonban s ezt nem lehet eléggé hangsúlyoznunk a folyóiratunk művelte diszciplínák a sokszorosan gazdagodott felek. Mert Kőszeghy nem a címerekből indult ki, hanem igyekezett teljes sorozatokat gyűjteni, gondosan figyelte a helyi gyakorlatot, a szárnyra ritkán kelt használati tárgyak művészi szempontból kevésbé jelentős anyagát; ha tehetné, beszélt már 1867 előtt működő, tehát a céhéletben még résztvevő mesterekkel, azaz ezután értékesítendő külső segítséget hozott; címertani kutatóink igaz hálája illeti.

Beszédes bizonyossága egyúttal a munka, a régi, csonkítatlan Magyarország kultúregységének. A könyv megírása értékes, hazafias szolgálat is volt. Polgári rendünk általában idegen eredete mellett szinte feltűnő, mily sok magyarnevű mesterre lelünk a gazdag sorozatban. Jól esik látnunk, hogy még az idegennevűek közt is nem egy akad, ki jegyét magyaros szőrend szerint alakítja. Szinte kár, hogy szerzőnk az egységesség kedvéért ezt a jelenséget nem emelte ki; pl. Andreas Wittmann-t ír W. A. vagy Nikolaus Urházy-t U. N. jegy megfejtéseül. Ő maga a vérbeli kutató szerénységével csak annyi eredményt vár munkájától, hogy «további, fölötté kívánatos kutatásoknak lehet használható alapja». Mi ennél jóval nagyobb jövőt jósolunk neki. Az a meggyőződésünk, hogy a könyv fogalommal lesz, s «A Kőszeghy» kutatóinknak nem is könyvespolcán, de íróasztalán fog mindig állani «A Csánki», «A Ham-

pel» és állandóan forgatott társaik tőszomszédságában.
Tóth Zoltán.

Schneider Miklós: Fejér megye 1843. évi nemesi összeírása. (Székesfehérvár, 1936. 8°. 43 l.)

A vármegyei levéltárak családtörténeti adatainak közlése iránt a családtörténeti kutatással foglalkozó közönség részéről nemcsak a multban, de ma is állandó az érdeklődés. Az ilyen igények kielégítése, akár hivatalos beadvány alapján, akár egyes személyek közvetlen magánérdeklődésére történik is, mindig nagy terhet jelent az egyéb közigazgatási teendőkkel amúgyis túltöltött elfoglalt levéltárnok részére. Egyetlen adat felkutatása, vagy csak annak megállapítása is, hogy a kért családra vagy személyre vonatkozólag található-e feljegyzés, sokszor hosszadalmas, fárasztó munkát jelent, mert át kell nézni valamennyi összeírást. Ez alól a terhes és sokszor eredménytelen munka alól mentesít a levéltári anyagnak, elsősorban az egyes összeírásoknak a közzététele, ami lehetővé teszi, hogy maga az érdeklődő közönség is azonnal megállapíthassa, van-e részére használható családtörténeti adat az illető levéltárban. Fontos ez különösen olyan törvényhatóságoknál, amelyeknek nincs még monográfiajuk; vagy, ha van is, a levéltár családtörténeti anyaga megfelelő módon nem használtatott fel hozzá. Látjuk ezt Fejér vármegyénél is. Teljes elismerés illeti tehát a vármegye szorgalmas főlevéltárnokát, hogy ezen a hiányon segíteni kívánt, midőn épp úgy, mint korábban ismertetett művét, saját, tetemes anyagi áldozata árán az 1754., 1809., 1818—21. és 1828. évi összeírásoknak nyomtatásban való közzététele után ez alkalommal a vármegyének minden valószínűség szerint legutolsó (egy későbbinek nyomát ugyanis eddig nem találta), 1843. évi összeírását kiadta, amellyel járárok szerint csoportosítva 120 helységben élő 713 nemes család nevét közli és ezzel a vármegyéje nemes családtörténeti iránt érdeklődőknek kezébe értékes segédkönyvet adott.

U. az: Jobbágytelken élő nemesek 1846. évi összeírása Fejér megyében. (Székesfehérvár, 1937. 8° 32 l.)

Ezért az újabb, immár hetedik munkájáért is elismeréssel kell adoznunk a fáradszomjas szerzőnek. A jobbágyföldet használt s bérelt telkeken élő nemesekre kiterjedő, 1836-ban országosan elrendelt összeírás eredményeit ugyanis alig ismerjük. A legtöbb vármegyében évekig elhúzódott ez az összeírás. Volt olyan, amelyet hiányos volta miatt a kormányzék visszaküldött. Jött az 1848. év; megszűnt a külön nemesi rend s nem volt többé szükség ezekre az összeírásokra. Így csak az 1848-ig felterjesztett, összesen tíz vármegye (Árva, Komárom, Kőrös, Liptó, Sopron, Szepes, Tolna, Torontál, Trencsén és Zala) összeírásait ismerjük, amelyek ma az Országos Levéltárban őrzik. Schneider érdeme tehát, hogy most Fejér vármegyéből is rendelkezésünkre állanak ezek az adatok. A munka értékét növeli egyébként az is, hogy nemcsak részletes névsort ad, hanem betekintést nyújt a XIX. század első felének adózási viszonyaiba is. Így adatai a családtörténeti kutatókon kívül a birtok- és gazdaságtörténettel foglalkozókat is érdeklik s kíváncsok volna, miként az előszóban a vármegye alj-

pánja is megemlíti, ha az ország többi levéltárai is ismertetnék megyéiknek ily összeírásait.

U. az: Fejérmegyei nemességvizsgálatok. (Székesfehérvár, 1937. 8° 32 l.)

A m. kir. Helytartótanács által országosan elrendelt nemességvizsgálat (investigatio) három volt: az 1724., 1732. és 1754. években. Az általánosan ismert az 1754. évi, amelynek — bár a lefolyásába és az akkor, a vármegyénél felmutatott bizonyítékok adataiba nincs alkalmunk betekinteni, hiszen nem egy vármegyénél maguk a tárgyalási iratok is elvesztek már azóta — legalább a végső eredménye, a vármegyék által a kormányshozhoz felterjesztett nemes családfők névjegyzéke rendelkezésünkre áll. A két előbbi vizsgálat eredményei azonban legnagyobb mértékben ismeretlenek előttünk; még az akkor vizsgálat alá vont nemesek jegyzéke sem került a Helytartótanácsához. Alig négy vármegye küldte be annak idején az idevágó jegyzőkönyveket. Ezúttal is hasznos munkát végzett tehát a szerző, amikor az 1727. (a vármegyénél ugyanis három évig elhúzódtott a rendelet végrehajtása) és az 1733. évi vizsgálati jegyzőkönyvek tartalmát ismerteti. Közli az 1754. nov. 28-tól 1756. jún. 30-ig működő nemességvizsgáló bizottság jegyzőkönyveit is, amelyeknek végzéseit a Helytartótanács 1774. május 30-i leiratával hagyta jóvá. Ezzel is hiányt pótol a szerző, mint-hogy a vármegyének eddig ismert 1754. évi jegyzékéből sem az illető megnevezett családfők nemességének gyökerét, sem a családok lakóhelyét nem állapíthatjuk meg. Ezeket a vizsgálati jegyzőkönyveket illetőleg is hangoztatjuk, hogy kíváncsok volna, ha azok a többi vármegye levéltáraiból, ahol még megvannak, szintén közrebocsátatnának.

Főglein Antal.

Tolna vármegye multjából. Szerk. Holub József dr. 1. 2. Kiadja Tolna vármegye közönsége. 1. *Tenk Béla: Vízszabályozások Tolna vármegyében a XVIII. században.* 54 lap és 1 térkép (1936). 2. *Dr. Csalogovits József: Tolna vármegye múzeumának újabb szerzeményei.* I. 41 lap (1936).

Tolna vármegye földjének honfoglalás előtti történetét, őskorát még 1896-ban két testes kötetben Wosinsky Mór örököltette meg. A vármegye középkori és újabb történetének megírásához az anyag összegyűjtését nagy buzgalommal és szép eredménnyel Kammerer Ernő kezdte meg, akit azonban, sajnos, korán bekövetkezett halála († 1920) megakadályozott abban, hogy ezt az értékes anyagot feldolgozza és közkinccsé tegye. Így a helyi történet-

írás nagy veszteségére Tolna megye multja ma sincs kellően felderítve és megvilágítva. Ez különben is egyike a nehezebb feladatoknak, mert hiszen a jórésben szintén Kammerer által szerkesztett és kimeríthetetlen tartalmú Zichy-okmánytáron kívül (I—XII. k.) forráskiadványaink alig tartalmaznak annyi adatot, amennyi a vármegye multjának megvilágítására elegendő lenne. Ez természetes, mert a töröknek éppen ezen a vidéken vezetett át Buda felé irányuló országútja és így az erre eső hiteles helyek (Szekszárd, Pécsvárad, Pécs, Fehérvár, Battyáni, Bedegi Nyáry, Berzsenyi, Dombay, Hertelendy, Kajdacsy, Középfalusi, Mányoky, Pak(o)sy, Pyber, Sárközy, Tamásy, Zichy stb. családok és még annyi más, akikre vonatkozó családtörténeti adatokat a középkorból összegyűjteni ma rendkívüli nehézségekbe ütközik.

A két megjelent füzet közül az első a Sárvíz és Sió szabályozását célzó XVIII. századi munkálatokat ismerteti az Országos Levéltár és Tolna m. levéltára alapján, igen érdekes megvilágításban; különösen a Bóhm Ferenc és Krieger Sámuel mérnöki munkálataira nézve fog ez alapos forrásul szolgálni. A másik a szekszárdi múzeum újabb szerzeményeit, dunaföldvári őskori leleteket, újabb kőkori leleteket és a nagyon érdekes kányai kocsiurnát mutatja be, 6 kép és 6 tábla kíséretében.

Ebben a két füzetben ugyan még semmi olyan nincs, ami a családtörténet körébe tartoznék, de reméljük, hogy a folytatólagosan megjelenő füzetekben ilyen vonatkozású dolgozatok is lesznek. Mivel pedig a fentiek szerint éppen a legnehezebb történelmi és családtörténeti kérdések megoldásáról lehet az új vállalkozás keretein belül szó, már ezért is nagyon szerencsés gondolatnak tartjuk, hogy a szerkesztő ilyen kisebb történelmi dolgozatok kiadásába kezdett, mert a helyi történetírás kifejlesztésére ez látszik a legalakalmasabb megoldásnak. Ismerve a szerkesztő eddigi ilyen irányú munkásságát (pl. Zala megye története I.), joggal remélhetjük, hogy e kiadványokból idővel igen értékes forrásgyűjtemény alakul ki, miért is a szerencsés gondolatot örömmel üdvözljük.

Sárközy Imre.

INHALTSÜBERSICHT.

SZILÁGYI, LADISLAUS VON ÁKOSFALVA: Die ständische Gesellschaft der Székler.

Die Entwicklung der ständischen Gesellschaft weicht bei den Székclern von dem analogen Vorgang in Ungarn in mehrerer Hinsicht ab. Die Hauptursache dessen liegt darin, dass die Székcler bereits vor dem Auftreten des Volkes des Fürsten Árpád auf dem Gebiet Ungarns wohnten und die Überlieferung ihrer Abstammung von den Hunnen wahrten. Die Székcler gehörten dem westlichen Türkentum an, wie die Hunnen, Awaren und das türkische Element des ungarischen Volkes. Sie sind ein dem Ungartum verwandtes Volk, die sich ihm auf Ungarns Gebiet freiwillig anschlossen. Die eigentümlichen Rechtsverhältnisse der Székcler Nation (*natio Siculica*) wurzelten darin, dass das Székclerland das in der ersten Landnahme wurzelnde Besitzumsrecht (*descensus*) bewahrte und kein «*ius regium*» kannte. Die eigentümlichen Rechtsverhältnisse der Székcler brachten es mit sich, dass sie ihre Stammeselbständigkeit und Autonomie selbst dann bewahrten, als in den anderen Teilen des Landes die königliche Macht die mit Árpád gekommenen Stämme alle den königlichen Komitaten einverleibte. Die königliche Macht wurde im Székclerland ausschliesslich durch den *comes Siculorum* vertreten, der früher ein königlicher Würdenträger, gleich dem Palatin oder dem Woiwoden von Siebenbürgen und der wirkliche Baron des Landes war. Verfasser schildert die Entwicklung der drei adeligen Stände, der «*primores*», «*primipili, equites*» und der «*prixidarii*», die sich von den ungarischen Ständen ganz abweichend entwickelten. Er behandelt ferner eingehend die Verhältnisse der einzelnen Stände und hebt hervor, dass die Fürsten von Siebenbürgen die ersten bekannten Primor- und Primipilus-Diplome im Jahre 1569 schenkten. Schliesslich behauptet er, dass den Székclern, als den Nachkommen der ersten Landnehmer auf dem ganzen Gebiet Ungarns die adeligen Freiheiten zukamen.

ZOLNAY, LADISLAUS behandelt unter dem Titel «*Magister Donch und die Ahnen der Familie Balassa*» die Geschichte jenes Familienstammes, der im XIII. Jahrhundert infolge seiner in der Gegend der Flüsse Ipoly und Vág erworbenen Besitztümer sich stets mächtiger entwickelnd, an der Wende des XIII. und XIV. Jahrhunderts in Meister (*magister*) Demeter, dem Heerführer König Andreas III. und dessen Neffen, Meister Donch, dem bedeutsamen Zólyomer Gespan des Königs Karl Robert, Ungarn zwei hervorragende und im öffentlichen Leben grosse Rollen spielende Persönlichkeiten gab. Verfasser behandelt eingehend die auch durch eine genealogische Tabelle anschaulich gemachten Verwandtschaftsverhältnisse der Familie, wie auch ihre Besitztümer und den Anteil ihrer Mitglieder an dem öffentlichen Leben, ihre Städte-, Burg- und Kirchengründungen in Oberungarn. Er stellt fest, dass die später in der ungarischen Geschichte hervortretende Familie Balassa von Kékkő demselben Stamm entspross und dass ihr Ahnherr, Blasius um die Mitte des XIV. Jahrhunderts lebte. Schliesslich entwirft er im Gegensatze zu den bisher üblichen unrichtigen Behauptungen und Erklärungen das richtige Wappen des Meisters Donch und stellt es in richtige Beleuchtung.

FREIHERR EMIL VON PETRICHEVICH-HORVÁTH bietet Angaben zur Geschichte der aus dem Geschlecht Ákos stammenden Familie Folthy, zeigt ihre Abstammung durch eine genealogische Tabelle, und ergänzt mit Hilfe des auf einem Stein der Unitarierkirche in Küküllőszéplak befindlichen und in Facsimile mitgeteilten Wappens der Familie Folthy das Wappen des Geschlechtes Ákos und stellt dieses in vollständiger Gestalt dar.

MISZELLEN. SARLAY, SAMUEL weist nach, dass Emerich Madách, der weltberühmte Verfasser des dramatischen Gedichtes «*Die Tragödie des Menschen*» und seine Frau, Elisabet Fráter — letztere auf weiblicher Linie — von einem zu Beginn des XVII. Jahrhunderts gelebten Ahnherrn, Peter Madách, stammten und demnach Blutverwandte waren. — KJ. J. L. veröffentlicht den bisher näher nicht bekannten Wappenbrief der Familie Borsiczky von Borsicz aus dem Jahre 1520 mit dem Lichtbild des Wappens und mit der fragmentarischen Abstammung der Familie.

FEUILLETON. Bericht über die Generalversammlung der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft am 22. April 1937. Eröffnungsrede des Präsidenten der Gesellschaft, *Emerich Szentpétery* über Daniel Cornides, den berühmten Historiker und Professor der Diplomatie an der Universität Pest, gelegentlich der 150-sten Jahreswende seines Todes. Bericht des Sekretärs *Alfred Czobor* über die Tätigkeit der Gesellschaft im vergangenen Jahre.

LITERATURBERICHT. *Iványi, Béla* über SZENTPÉTERY, EMERICH: Geschichte der philosophischen Fakultät 1635—1935. (Geschichte der Peter Pázmány-Universität in Budapest. Band IV.) — *Gárdonyi, Albert* über KÁROLYI, ÁRPÁD: Die Rückeroberung von Buda (Ofen) und Pest im Jahre 1686. Zweite Auflage, bearbeitet von *Wellmann, Emerich*. — *Bottló, Béla* über IVÁNYI, BÉLA: Die Entwicklung des städtischen Bürgerrechtes mit besonderer Berücksichtigung der Städte Buda (Ofen) und Pest. — *Tóth, Zoltán* über KÖSZEGHY, ELEMÉR: Goldschmiedeabzeichen in Ungarn vom Mittelalter bis zum Jahre 1867. — *Föglein, Anton* über SCHNEIDER NICOLAUS: 1. Conscription der Adeligen im Komitate Fejér im Jahre 1843. 2. Conscription der auf Leibeigenen-Gründen lebenden Adeligen im Komitate Fejér im Jahre 1846. 3. Adelsausweise im Komitate Fejér. — *Sárközy, Emerich* über: Aus der Vergangenheit des Komitates Tolna. Herausgegeben von *Josef Holub*.

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság
Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

CZOBOR ALFRÉD

TITKÁR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXXVII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

	Lap
HOLUB JÓZSEF Az Atyusz-nemzetség.....	57
ENDES MIKLÓS A Csikszentmihályi Sándor-család nemzedékrendje a XVIII. századig. (Felolvastatott a Magyar Her. és Gen. Társaság 1937. november 4-én tartott igazgató-választmányi ülésén)	68
Br. PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL ... A Nagyszalontai és Feketebátori Tholdy-család eredete. (<i>Egy térképpel.</i>)	74
BAÁN KÁLMÁN A Bulyi- és Jékey-család kapcsolatainak története	82
FÖGLEIN ANTAL A vármegyei notáriusi tisztség kialakulásához	87

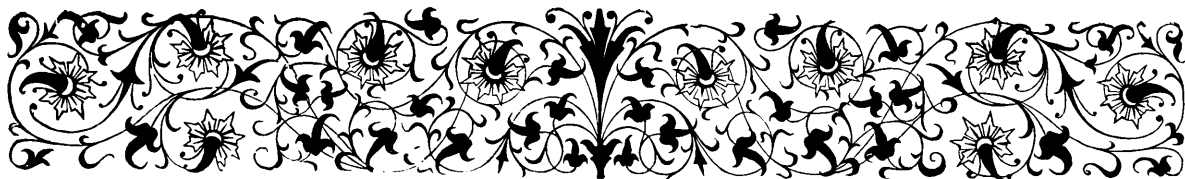
II. Kisebb rovatok.

SZAKIRODALOM:

† ÁLDÁSY ANTAL A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. III. k. 1601—1657. Sajtó alá rendezte <i>Czobor Alfréd</i> . Ism. <i>ye.</i>	89
SZENTPÉTERY IMRE Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. I. Ism. <i>Fekete Nagy Antal</i>	89
GÁRDONYI ALBERT Budapest történetének okleveles emlékei. I. k. Ism. <i>Vitéz Házi Jenő</i>	91
SZABÓ ISTVÁN Ugocsa megye. Ism. <i>Holub József</i>	92
VITÉZ HORÁNSZKY PÁL..... A Benedekfalvi Luby-család leszármazása 1230-tól. Ism. <i>Görzsönyi Vargha Zoltán</i>	92
SCHNEIDER MIKLÓS Vas vármegye nemesi összeírása. Ism. <i>Főglein Antal</i>	93
— Nemes családok története. I. k. Ism. <i>Főglein Antal</i>	93
<i>Hivatalos Értesítő</i> a Magyar Kir. Országos Levéltár gyarapodásairól az 1937. évben	94
<i>Németnyelvű tartalomáttekintés</i>	96

Titkári és pénztári hivatal: Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.

Évi rendes tagdíj 10 (tíz) pengő.

AZ ATYUSZ NEMZETSÉG.

Hogy az al mádi¹ apátságnak kegyura az Atyusz nemzetség volt, azt már régóta tudtuk,² s bizonyosnak lehetett venni azt is, hogy a monostor ennek a nemzetségnek az alapítása, amely ezen a vidéken volt birtokos. De hogy ki s mikor alapította az apátságot, melynek legkorábbi említését csak 1222-ből ismertük, azt megállapítani nem lehetett.³

Amikor felejtethetlen emlékü tagtársunk, Jakubovich Emil megtalálta s a tőle megszokott alapos és éleselméjű magyarázatokkal közzétette Miske fia Istvánnak 1164-ből való végrendeletét, az Atyusz nemzetséget s az al mádi Szűz Mária egyház fennállását is a XII. század első felére

vihettük vissza. Ő azonban még úgy gondolta, hogy ez az egyház akkor még nem volt monostor, hanem csak a legközelebbi utódok emelték azt 1164 és 1221 között apátsággá, nemzetségi és kegyúri monostorrá.⁴

Néhány évre rá előkerült az apátság alapítólevele is II. István korából, tehát a XII. század elejéről, s ez a becses emlékünknemcsak az alapítás idejét és az alapítók személyét tisztázta, hanem egyben újabb fontos korai adatokkal szolgált az Atyusz nemzetség történetéhez is.⁵

Az alább közölt és ismertetett oklevél ugyan egy századdal későbbi az alapítólevélnél, de néhány eddig ismeretlen adattal bővíti e nemzet-

¹ *Almád* és az *al mádi* apátság helyét nem tudjuk pontosan megállapítani. Az kétségtelen, hogy nem volt a mai veszprémmegyei Almádival azonos, — s az is bizonyos, hogy nem felel meg a mai Monostorapátnak sem, amely Zala megyében, Tapolcától északkeletre fekszik az Eger vize mellett (*Csánki*, Magyarország tört. földr. III. 18.). Ez az Apáti ugyanis, amely nevét onnan kapta, hogy az apátság birtoka volt, — ezért nevezték *Monostorapátnak* és *Almádapátnak* is, — külön helység volt.

Már Sal ispánnak 1221-i végrendeletében két Almádról olvasunk, s a XIV. század elejétől kezdve két Almád szerepel Hegyesd vár tartozékai között: Alsó- és Felső-Almád. Felső-Almád volt a nagyobb, mert Alsó-Almád Kis-Almád nevet is viselt, s 1504-ben már pusztá. Bizonyára az volt az Almád, amelyet 1477-ben *oppidum*-nak mondanak.

Abban a szép völgyben, amelyben az Eger vize folyik Vigánttól Diszelig, fekszik Monostorapáti, s ezen a vidéken találjuk meg az Atyusz nemzetség birtokainak jó részét is. Itt van Hegyesd vára is, amely a XIV. század eleje óta királyi vár, s amelyhez tartozott többek közt ezóta a két Almád is. Ezzel az Eger vízzel — Egregy, Egregyvize néven — sokat találkozunk középkori emlékeinkben, azonban érdekes, hogy ugyanitt említenek egy *Almádvize* nevű patakot is. 1363-ban egy faluról, amelynek nevét nem tudjuk megállapítani, azt írják,

hogy «iuxta fluvium Almad» fekszik (Kisfaludy-cs. lev. N. Múz.), — 1439-ben pedig azt olvassuk, hogy Csomkeszi mellett, — amely Felkeszi és Tapolcakeszi néven is szerepel s ma Gyulakeszi, — folyt az Almádvize (Veszprémi kápt. lev. Gyulakeszi 35.). Már pedig ez a Keszi az Eger mellett fekszik, s 1466-ban és 1477-ben is itteni malmokról azt írják, hogy azok az Egregy vizén járnak (Veszprémi kápt. lev. Gyulakeszi 39A.; Hg. Esterházy-cs. lev. 36. A. 27.), — s Almádapátiról is azt olvassuk 1520-ban és 1528-ban is, hogy egy malma az Egregy vizén van. Viszont ennek a völgynek *Almádvölgye* volt a neve, mert 1485-ben Monostorapátiról azt írják, hogy az Almád völgyében fekszik, s így arra kell gondolnunk, hogy két neve volt ennek a völgynek s ennek a víznek is!

² *Karácsonyi János*, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bpest, 1900. 134.

³ *Sörös Pongrácz*, Az elenyészett bencés apátságok: Pannonhalmi rendtört. XII. B. 314. — *Békefi R.*, A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bpest, 1907. 209.

⁴ Miske ispán fia István végrendelete 1164-ből: Levélt. Közl. II. 1924. 155–62.

⁵ *Szentpétery I.*, Az al mádi monostor alapító oklevele II. István korából: Magyar Nyelv XXIII. 360–70.

ségre vonatkozó ismereteinket s e mellett diplomatikai szempontból is érdekes, mert egyik legkorábbi magánoklevelünk; közelebbről érdekelhet bennünket továbbá azért is, mert a családtörténeti kutatásoknál lépten nyomon felmerülő egyik jogintézményünk, a hitbér történetéhez elsőrangú fontosságú adalékkal szolgál. Nem lesz tehát felesleges, ha teljes szövegében közreadjuk s megkíséreljük vele kapcsolatban az Atyusz nemzetségről fennmaradt adatainkat összefoglalni s történetét, amennyire lehet, tisztázni.¹

Míg Karácsonyi csak a III. Béla idejében élt Atyuszig tudta az akkor ismert adatok alapján a nemzetséget felvinni, addig az újabban előkerült oklevelek segítségével most már tulajdonkép Szent István koráig jutunk el. A XI. század első felében élt ugyanis annak a *Bánd*nak az atyja, aki az almádi monostor alapítását elhatározta s aki 1117 előtt halt meg. Ha megnézzük a családfát, azt látjuk, hogy ezen az ágon mindegyik fokon megtaláljuk az Atyusz nevet, — amely azután egyik későbbi, nagy szerepet játszott előkelő tagjáról az egész nemzetség megjelölésére átment, — s így valószínű, hogy Bándnak az atyja vagy a nagyatyja szintén Atyusz volt.

Ez a név azt mutatja, hogy régi, török eredetű nemzetségeink közül való, mert nagyon valószínű, hogy az Atyusz név a «harminc» jelentésű j-török «otuz» szónak személynévként való használatából keletkezett;² hogy pedig az előkelőbbek közt foglalt helyet, erre mutat első ismert fellépése, az almádi monostor alapítása s azok a körülmények, amelyek közt ez történt.

Az almádi apátság egyik legkorábbi magánalapítású monostorunk, s így Bándnak az elhatározása családja gazdagságának és tekintélyének a bizonyossága. Tervét azonban ő már nem tudta megvalósítani, s ezért halálos ágyán úgy rendelkezett, hogy fiai építsék fel a monostort, amelynek

dotálására 100 földműves és vincellér családot, továbbá húsz szőlőt és száz igásmarhát hagyott s mindezt fiai gondjaira bízta addig, míg a monostor elkészül.

Bánd kétszer nősült. Első feleségét nem ismerjük; a második Gyönyörű volt, aki, — úgy látszik, ura halála után, — Jeruzsálembé zárandokolt, előbb azonban az akkor már épülő apátságnak egy birtokot adott lelke üdvösségére. Fiai, *I. Atyusz* és *Miska*, akik első feleségétől születtek, 1117-ben kezdtek meg a monostor építését, Máté veszprémi püspök idejében, s amikor 1121-ben elkészült, Máté utóda, Nana püspök szentelte fel a Boldogságos Szűz és Mindenszentek tiszteletére. Ekkor azután *I. Atyusz* átadta a monostornak mindazt, aminek atyja rendelkezéséből addig ő viselte gondját: 50 szolga-családot, 12 ökrös ekefogatot, 50 kancát és 10 szőlőt, — s ezenkívül gazdagon megajándékozta a sajátjából is, úgyhogy — mint Szentpétery írja, — ő a monostor igazi alapítója. Az 1121-i oklevél felsorolja a monostor egyházának felszerelését is, s ez szintén arra mutat, hogy Bánd és fiai nemzetségi monostorukat hatalmas vagyonukhoz méltóan akarták berendezni.

I. Atyusznak utódairól nem tudunk, — *Miskának* azonban több fiát említi fia, *István* 1164-i végrendelete, de ezek közül csak kettőt ismerünk név szerint is, *II. Atyuszt* és *Istvánt*.

Istvánnak nem volt fiúgyermek, s azért a királytól engedélyt kért, hogy jószágaival szabadon rendelkezessék. Ezt elnyerve 1164-ben fivérének, *II. Atyusznak* fiát tette meg örökösévé, de gondoskodott a feleségéről s a nemzetségi monostorról is. Hogy unokaöccsének mi volt a neve, nem tudjuk, mert nem nevezte meg végrendeletében, de minden valószínűség a mellett szól, hogy ez az az *Atyusz* volt, aki *III. Béla* korában élt, s akiről okleveleink mint *Nagy Atyus*ról emlékeznek meg.³ Még megközelítőleg sem ismerjük az itt szereplők életkorát, azért nehéz pontosabban megállapítani a leszármazást; nem lehetetlen tehát, hogy *III. Atyusz* igen nagy kort ért meg, ép ezért kapta a *Nagy* melléknevet is, s így az 1164-ben végrendelező *Istvánnak* a fivére volt ez az *III. Atyusz*!?

¹ A család birtoktörténetére nem terjeszkedem ki, erre vonatkozólag lásd a fentebb idézett munkákat, — s az okleveles forrásokat is csak abban az esetben idézem, ha Karácsonyi azokat nem ismerte, vagy ha különösebb súlyuk van néhány kérdéssel kapcsolatban.

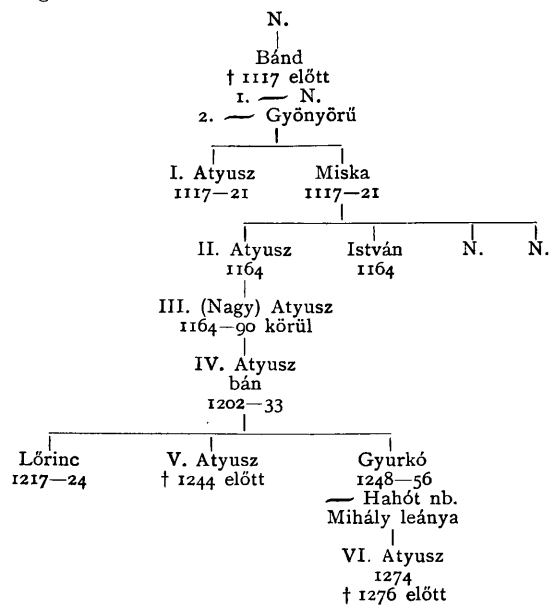
² *Gombocz*: MNy. XI. 1915. 252. — *Németh Gy.*, A honf. magyarság kialakulása. Bpest, 1930. 89., 91. — Lásd még *Thury J.*: Turul IV. 1886. 126. és *Nagy G.*: Turul IX. 1891. 54.

³ 1221. «*maiore Ochuz, patre videlicet Ochuz bani*» (ÁUO. XI. 61.). — 1233. «*magnus Ocuz, pater dicti Ocuz bani*» (ÁUO. VI. 532.).

Nagy Atyusz fia, *IV. Atyusz*, 1202-ben tűnik fel, mint fehervári ispán s ezt a tisztséget viseli a következő évben is. 1205—6-ban zalai, 1207-ben pozsonyi, veszprémi és vasvári, 1209-től 1214-ig pedig somogyi ispán. 1214-ben és 1216-ban bán, közben 1215—1217-ben udvarispán és 1215-ben bácsi ispán is. 1217-től 1221-ig királynéi udvarispán, közben 1219-ben bodrogi, 1220-ban varasdi ispán is, 1220-tól 1222-ig pedig ismét bán. Ezután jó néhány évig nem találkozunk vele a kormányban, de 1228—9-ben ismét feltűnik, mint királynéi udvarispán és bodrogi ispán. 1232-ben, mint a híres kehidai oklevélből tudjuk, Bertalan veszprémi püspökkel pereskedett a muraközi Vezmech nevű földért, amelyről azt állította, hogy az az ő ősi birtoka. Utoljára 1233-ban találkozunk vele, amikor mileji és lengyeli földjét eladta.

A fenti felsorolás, amely viselt tisztségeiről számol be, azt mutatja, hogy II. András királynak kedves és belső emberei közt foglalt helyet, azok közt, akik állandóan a királyi tanácsban és kormányban voltak s csak tisztségeiket váltogatták.¹ Szerepelni ugyan már Imre alatt kezdett, de pályája hirtelen emelkedést csak 1205 után mutat. Ez a magyarázata annak is, hogy amikor 1222 tavaszán az Imre-pártiaknak nyomására a királynak el kellett bocsátania Miklós nádort és társait, akkor eltűnik Atyusz is. Néhány hónap múlva azonban újból a régi kormány került uralomra, s ebben Atyusz bán is helyet foglalt; de az év vége felé kiadott oklevelekben már Salamon bán nevével találkozunk, mert november elején a király ismét elbocsátani kényszerült Miklós nádort és társait.² Az alább közölt 1223-i oklevélben egyszerűen csak mint Atyusz ispán szerepel.³ Amikor azonban néhány év múlva András király felhasználva Béla távollétét észrevétlenül visszatért a régi kormányrendszerhez s 1228-ban visszahívta régi tanácsosait is, ekkor megint szerephez jutott Atyusz is: udvarispán és bodrogi ispán lett. Az ifjabb király azonban hamarosan közbelépett, s amikor András megbízta az ország kormányzásával, első dolga az volt, hogy a király híveit el-

bocsássa s «az eddigi kormányzattól távol álló tisztes főurakat emelje kormányra».⁴ Így maradt ki Atyusz is 1229-ben s többé már nem is jutott, úgy látszik, politikai szerephez. A bán név azonban rajta maradt továbbra is, s állandóan így emlegetik.

Atyusz bánnak három fia volt: Lőrinc, V. Atyusz és Gyurkó.

Lőrinc szintén a király legbensőbb bizalmas hívei közé tartozott, azok közé, akik atyjával együtt «András oly sok ellenmondást, bírálatot és gyűlöletet kihívó kormányrendszerének kiépítői voltak». 1217-ben a király elvette a pohárnokmesterséget a Hont-Pázmány nembeli Sándortól s Lőrincnek adta, aki vele együtt résztvett a szentföldi hadjáratban is. A pohárnokmesteri méltóság mellett 1221-ben kevei ispán is. Az oklevelekben neve mellett mindig megemlítik, hogy Atyusz fia, s azért nem vehetjük bizonyosnak, csak valószínűnek, hogy ő volt az a Lőrinc is, aki 1222 végén, valamint 1223-ban és 1224-ben mint újbéri ispán szerepel, mert neve mellől hiányzik az atya megnevezése.

V. Atyusz mester körösi ispán volt, s 1244 előtt gyilkosság áldozata lett. Aszlavóniai Puchuna gyilkolta meg, akinek igen sok gonosztett terhelte a lelkét, úgyhogy IV. Béla egy oklevele szerint

¹ *Hóman B.*, Magyar Történet I³. 481.

² *Karácsonyi J.*, Az Aranybulla keletkezése és első sorsa. Bpest, 1899. 25—8. — *Hóman*, i. m. I³. 499.

³ A Várad Regestrumban kétszer is találkozunk vele: 1220-ban «Ocyus banus», pedig ekkor nem is volt bán, — 1222-ben pedig delegált bíró: «Aguz comes».

⁴ *Hóman*, i. m. I³. 504.

ezek miatt «membratim per diversa loca suspendi, toto regno contra ipsum reddente testimonium, merebatur», de köztük a legsúlyosabb Atyusz mester meggyilkolása volt, akinek a halála az említett királyi oklevél szerint nagy szomorúságot okozott az egész országban.¹

Harmadik fia, *Gyurkó* (*Györk, Györke*) 1248 és 1257 között szerepel okleveleinkben. Felesége a Hahót nembeli Mihály leánya volt; ettől született *VI. Atyusz* nevű fia, akit 1274-ben említenek. Hűtlenségbe esett, elvesztette birtokait s 1276-ban már nem él. Gyermeke nem volt, s így benne ez az ág kihalt.

Az alább közölt 1223-i oklevél kiállítói közül Atyusz ispán kétségkívül azonos Atyusz bánnal, aki 1222 után, mint láttuk, egy ideig nem viselt semmiféle tisztséget, s így csak az ispán címet használta, ha magáról beszélt, bár rendszerint bánnak címezték. Ami a második kiállítót, *Miska* ispánt illeti, talán egynek vehetjük azzal a Miskával, akit szintén II. András legbizalmasabb hívei közt látunk a fiával, Salamonnal együtt. Bár igazat kell adnunk néhai nagynevű tudósunknak, Karácsonyi Jánosnak, hogy jobb inkább kevesebbet írni, mintsem a valót a valótlannal a bizonytalan tapogatódzás közben összekeverni, mégis nem kellő alap nélkül kockáztathatjuk meg ezt a feltevést.

1233-ban az Igmánd nembeli András mester kezében volt *Miska* fiának, néhai Salamon bánnak három veszprémmegyei birtoka: Seg, Billege és Vázsony. Vázsonyt Salamon egy vitézének hagyta, s ettől vásárolta meg András mester; — Billeget, amelyet II. Andrástól kapott, Béla ifjabb királyra hagyta, aki azután Pós mesternek adta, s tőle vette meg András, — Seget vagy más néven Bándot pedig Atyusz bántól vette meg 120 márkáért. Atyuszt ugyanis elmarasztalták Salamon bán feleségének hitbérében, s úgy látszik, azért, hogy ezt kifizethesse, eladta ezt a birtokát. A határjárásból kitűnik, hogy Billege és Vázsony Vámos felé határosak voltak *Miska* ispán földjével, valamint Atyuszéval is.²

Ebből az oklevélből az derül ki, hogy Salamon

bán halála után a felesége Atyusz bánt perelte hitbéréért, ami csak úgy volt lehetséges, hogy Salamon ősi birtokai az ő kezére jutottak, mert nem voltak örökösei, — s ennek következtében neki kellett az azokat terhelő hitbért is vállalnia! Az előkelő Salamon bán özvegyéről lévén szó, a hitbére jelentős összegre rúgott, s ezért kényszerült eladni egyik birtokát. Ennek a neve Seg, másképp Bánd volt, s ez arra mutat, hogy utóbbi nevét e nemzetség eddig ismert legrégebbi tagjáról vagy annak valamelyik ilyen nevű ősről kaphatta, s így a nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Billege és Vázsony vidékén Miskának és Atyusznak is voltak birtokai, tehát Salomonnak is lehetett itt ősi jószágai.

Ennek a Salamon bánnak az atyja *Miska* volt, II. Andrásnak nagyon kedves és bizalmas embere. Amikor 1213-ban Gertrud királynét meggyilkolták, a mélyen lesújtott András király szomorú társasága nem volt megfelelő a kis Béla hercegnek, aki hetedik évében járt ekkor; — *Miska* vasvári ispán tehát magához vette s nagy gonddal és szeretettel nevelte, majd, amikor az apa már kissé megnyugodott, visszavitte hozzá. András király hálás volt ezért a figyelemért és szeretetért s 1214 első felében egy zalai várföldet adományozott Miskának. A határjárásában azt olvassuk, hogy ez az Ederics nevű birtok szomszédos volt Atyusz ispánnak a földjével, — tehát e nemzetségnek ezen a vidéken is voltak birtokai, s bizonyára ép ezért kérte fel ép ezt *Miska* ispán.³ András király később is jelét adta hálájának s 1222 körül Vámos falu földjéből adott egy ekényit s egy malmot Miskának fiatal kora óta teljesített hű szolgálataiért.⁴

András király a kegyét kiterjesztette *Miska* fiára, *Salamonra* is. 1214-ben tárnokmester és bácsi ispán,⁵ 1222 végétől 1224-ig bán és zalai ispán, s mint bánt említik még 1226-ban is.⁶ Egy

³ ÁUO. VI. 367—8. — V. ö. *Szentpétery*, Krit. jegyzék 291. sz.

⁴ *Szentpétery*, Krit. jegyzék 390. sz.

⁵ *Wertner* szerint (Tört. Tár 1899. 659.) tévesen 1211-től. — A Várad Regestrum szerint 1214-ben: «iudice Salomone, comite de Bachu».

⁶ Béla királyfiának egy 1220-i oklevelében mint bán említetik, s az oklevél hitelesnek tekinthető (*Szentpétery*, i. m. 567. sz.). — Kálmán hercegnek egy 1226-ban, Spalatóban kiadott oklevelében is még mint bán szerepel

¹ ÁUO. VII. 158. — Puchuna comesről lásd: 1239. Hazai okmt. VIII. 34.

² Hazai okmt. IV. 14—7.

1222. december 6-a és 25-e közt kelt oklevél egyelőtte, mint országbíró előtt folyt perről emlékezik meg, tehát valószínűleg ez év második felében viselte ezt a méltóságot; sőt ugyanakkor mosoni ispán is volt.¹ Felesége, Ahalyz (Alisz), francia származású előkelő nő volt, aki Jolánta királynéval jött hozzánk 1215-ben s Batisz (Botez, Bothez) ispánhoz ment nőül, aki 1219–21-ben mosoni ispán, majd 1223–4-ben udvarbíró és békési ispán volt.² Amikor özvegygé lett, Salamon bán vette nőül; ennek halála után pedig, amely 1233 előtt történt, Bajóti (Nagymartoni) Bertrand felesége lett.³

Wertner Fajszi Lőrinc fia Miskával azonosítja Salamon atyját, aki 1207-ben fivéreivel együtt Vámoson földet adott el a tihanyi apátságnak, — ámde ennek a név azonosságán kívül semmi alapja sincs.⁴

Már most, ha mindez csak kis valószínűséggel állja is meg a helyét, akkor is fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy hova kapcsoljuk az 1223-i oklevélben szereplő Miskát? Lehetett Atyusz bán fivére vagy pedig, — ami talán még valószínűbb, — István egyik név szerint nem ismert fivérének a fia.

Az 1223-i oklevél harmadik kiállítójával, Sal⁵ ispánnal többször találkozunk emlékeinkben; —

a tanuk közt (*Smičiklas*, Cod. dipl. III. 259.). — 1222-ben delegált bíróként említi Salamon bánt a Várad Regestrum.

¹ Pannonhalmi rendtört. I. 657. — 1227-ben II. András egy oklevele is említi, hogy országbíró volt: «in audientia Salamonis bani, tunc temporis iudicis curie nostre et comitis de Musum» (ÁUO. VI. 441.). — *Hóman* (i. m. 512–3.) 1213-ra teszi.

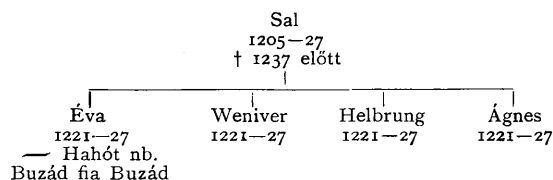
² Wertner: Turul XIX. 1901. 17–8.

³ Fejér, Cod. dipl. III/1. 285.; *Smičiklas*, Cod. dipl. III. 183. — Wertner: Tört. Tár. 1899. 660., 1901. 18., Századok XLIII. 1909. 393. — *Hóman* (i. m. 500.) Béla hívei közt említi 1224 táján «az 1213. évi lázadásokor Bélát oltalmazó Miska ispán unokáját, Salamon bán fia Pósat». Ez azonban nem Salamon, hanem Soulum, tehát Súlyom fia Pósa volt!

⁴ Wertner: Turul XIX. 1901. 17., Századok XLIII. 1909. 393.

⁵ Sol, Sal, — a Saul névből (*Csánki*: MNy. II. 1906. 390.). — Azon a vidéken, ahol Sal és a nemzetség birtokos volt, van ma *Salfölde*, Badacsonytomajtól északkeletre. A középkorból nem ismerjük, de az 1531-i adólajstromban Mindszentkál után *Salköveskut*at találjuk. A XVI. század derekán *Salkökutja* néven szerepel (Pl. Zalavári ap. lev. 1213., 2117.).

de hogy mikép kapcsolódik a családfába, nem tudjuk. Karácsonyi Nagy Atyusz fivére fiának veszi, s ez egyáltalán nem lehetetlen, Wertner azonban még azt is kifogásolja, hogy e nemzetségbe sorozza be,⁶ pedig, mint látni fogjuk, ez kétségtelen.

1205-ben, amikor Atyusz zalai ispán volt, Sal karakói ispán. Nagyon valószínű, hogy Atyusz pályájával lendült felfelé András trónraléptével az ő pályája is.⁷ Négy leánya volt csak — Éva, Weniver, Helbrung és Ágnes, — s e nevekből azt következtethetjük, hogy a felesége német asszony volt. Minthogy fia nem volt, 1221-ben királyi engedélyt kért, hogy javaival szabadon rendelkezhesék. Leányai közül ekkor még csak Éva volt férjnél, mégpedig a Hahót nembeli Buzád fia Buzádnál. Érdekes, hogy ennek a fiai között volt egy Sal s egy Atyusz nevű, s ez utóbbinak fia szintén Atyusz volt.⁸ Ezek a nevek, valamint az, hogy egy birtokát az almádi apátságnak hagyta, világosan mutatják, hogy ennek a nemzetségnek a tagja volt. Rokonát, István zágrábi püspököt kérte meg 1227-ben, amikor másodszor készült végrendekezni, hogy keresse fel s támogassa tanácsaival végintézkedésénél. A végrendeleti tanúk közt ott volt az almádi apát is. A veszprémi egyháznak is tett hagyományt, s a káptalan kérésére István püspök erről külön oklevelet állított ki. 1237-ben már nem élt.⁹ Fia nem lévén, ága kihalt.

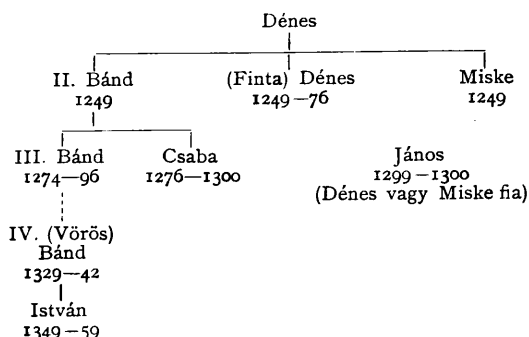
A XIII. század derekán, 1249-ben, mint az almádi monostor kegyurai szerepelnek *Dénes* fiai, *II. Bánd*, Finta (Pisze) *Dénes* és *Miske*. Hogy ezeknek atyját, Dénest, aki Atyusz, Miska és Sal kortársa volt, hova kapcsolhatjuk, nem tudjuk, de a Bánd és Miske nevek azt mutatják, hogy az ismert családtagokkal közeli kapcsolatban álltak.

⁶ Turul XX. 1902. 27.

⁷ Szentpétery, i. m. 278. sz.

⁸ Karácsonyi, i. m. II. 123.

⁹ Veszprémi kápt. lev. Kál 4., 5.

II. Bánd ispánnak két fia volt, *III. Bánd* ispán és *Csaba* ispán. Bánd 1274-ben — bizonyára valami fogadalmát beváltandó — Henrik almádi apáttal együtt a Szenttöldre készült. Minthogy azonban évek óta elfoglalva tartotta s használta kegyúri monostora birtokait, még sem akart ilyen lélekkel zárandókútra indulni, s azért visszaadta az apátságnak mindazokat a birtokokat, amelyeket mint mondotta, őse, az alapító Atyusz bán adott annak.¹ Érdekes, hogy ekkor már nem tudták, hogy ki volt a nemzetségi monostor alapítója, s a híres bán már annyira elhomályosította a nemzetség régebbi tagjainak az emlékét, hogy csak ő hozzá kapcsolva tudták elképzelni a nemzetségi monostor alapítását. — Volt egy unokafivérük is, *János* mester, esztergomi kanonok, akit 1299—1300-ban említenek okleveleink, mint Almádi Csaba nepos-át.² Ez tehát Dénes fia Dénes vagy Miske fia volt.

A XIV. század első évtizedeiben találkozunk egy Bánd mesterrel, aki a húszas évektől a negyvenes évek elejéig Hegyesd vár várnagya volt, s akit *Vörös Bánd* néven emlegetnek. Neve, hegyesdi várnagysága s az a körülmény, hogy a király az almádi apátság kegyuraságát is ráruházta, azt mutatná, hogy ő is ehhez a nemzetséghez tartozott és *III. Bánd* fia volt.³ Rá kell azonban mutatnunk ennek a feltevésnek a nehézségeire is. *Vörös Bánd*nak Ajkán volt ősi része, s ezt 1329-ben bocsátották neki vissza ajkai nemesek, 1335-ben pedig Ajkai Jánossal és Sükösddel lép egyezsége;

¹ ... «per Ogyz banum, prothavum suum, eiusdem monasterii fundatorem perpetuo donatis» ... (Veszprémi kápt. lev. K.-Pécsel 9. Garai Miklós 1412-i ítéletleveléből).

² Mon. eccl. Strig. II. 459.; Hazai okmt. VI. 442.

³ Hazai okmt. IV. 147., 153. — Mon. eccl. Strig. III. 510. — Tört. Tár 1889. 536.

— ezeknek az adatoknak alapján Karácsonyi az Ajka-nemzetséghez sorolja *Vörös Bánd*ot, annyi-
val is inkább, mert e nemzetség tagjai közt 1285-
ben is szerepel egy Bánd, aki az atyja lehetett.⁴
A teljesség kedvéért megemlítjük, ami Karácsonyi
figyelmét elkerülte, hogy *Vörös Bánd*nak fia *István*
mester volt, aki szintén viselte a hegyesdi vár-
nagyságot.⁵

A XIII. század második felében a nemzetségnek
még egy ága tűnik elének, azonban ezt sem tud-
juk az ismert régebbi tagok törzséhez hozzákötni,
pedig kétségtelenül innen ágazott el. 1274-ben
azt olvassuk a zalamegyei Dabrony határjárásá-
ban, hogy ez határos volt az Atyusz nembeli *Pé-
ter* fia *László* és Gyurkó fia Atyusz földjével is. Ez

Péter
|
László
1274

utóbbit ismerjük; VI. Atyusz volt ez, a Bándtól
levezethető főág utolsó ismert tagja, de hogy
Péter kinek a fia volt, erre vonatkozólag csak
találgatásokra vagyunk utalva. Ha a *László*
nevet nézzük, akkor talán az 1223-i oklevélben
szereplő *László* fia *László*val köthetjük össze,
még pedig úgy, hogy *Péter* ennek a *László* ispán-
nak a fia volt. Ebben az oklevélben *László*nak
első feleségétől született fiáról olvasunk; lehet,
hogy ez volt *Péter*, s így az 1117-ben szereplő
Miska ispán egyik fiának ága lenne ez.

László
1223
1. — N.
2. — Bona,
Vencel leánya
|
László
1223

Péter ispán fia *László* ispán, továbbá *Finta*
Dénes és *II. Bánd* fiai, *Csaba* és *Bánd*, 1276-ban

⁴ Karácsonyi, i. m. I. 84.

⁵ 1349-ben a nádor megbírságolta, mert nem jelent
meg a Veszprém vármegye részére tartott közgyűlésen
(Anjoukori okmt. V. 285.). A királynak egy szentgáli
jobbágya emelt panaszt ellene, mert *Verestő*n 14 márkát
ért holmiját vitte el erőszakkal. Ezt azért említjük meg,
mert *Verestő*, mint az almádi apátság alapítóleveléből és
Sal comes végrendeleteiből tudjuk, a nemzetségnek ősi
birtoka volt! — *István* 1359-ben hegyesdi várnagy volt
(Zala m. oklt. I. 601.).

eladták Szentmiklós várakat Benedek esztergomi érseknek és fivéreinek. A vár tulajdonkép Gyurkó fia VI. Atyuszé volt, azonban, mint az oklevélben olvassuk, hűtlensége miatt elvesztette, s a király Benedeknek adományozta. Miután Atyusznak nem volt örököse, jószágai — köztük e vár is — a másik ágra szálltak volna, úgyhogy a nemzetség említett tagjai tulajdonkép csupán a várhoz való jogukat adták el. — Karácsonyi a magyar nemzetségekről szóló munkájában felhasználta ennek az oklevélnek az adatait, a hamis oklevelekkel foglalkozó, később megjelent munkájában azonban hamisnak mondotta, mert a fehérvári prépost és a zalai ispán nem az volt 1276-ban, akiket az oklevél említ. Az oklevél írása kétségtelenül gyanús; kissé bizonytalanok a vonásai, mint azé a kézé, amely vigyázattal igyekszik másolni. De az is bizonyos, hogy nem sokkal későbbi író munkája, mert ductusa erre a korra mutat, s így az oklevélben olvasható adatokat valódiaknak fogadhatjuk el, mert a hamisítás idejében még bizonyára élő kortársak könnyen nyomára jöhettek volna az ügyetlen hamisításnak.

Amikor Pauler Gyula sorra vette munkájában azokat, akikre András király az ország ügyeit bízta, míg ő keresztes hadjáratára indult, megemlíti Atyusz bánt is s ezt írja róla: «... királyi országbíró Agyasz (Oghuz) volt, gazdag dunántúli, Veszprémben, Zalában, Varasdban birtokos úri ember, a balatonmelléki monoszlai nemesek közül, akiknek főfészke a zalamegyei Káli völgy, Monoszló vidéke volt, s közülük származott a honfoglaló mondák egyik hőse, a véres, kegyetlen Vér-Bulcsu (Werbulchu)». A jegyzetekben arra az 1296-i oklevélre utal, amely arról szól, hogy az Atyusz bán nemzetségéből való Csaba és Bánd káli földjüket eladták Monoszlai Saul fia Gergely mesternek, «*cognato eorum*».² Minthogy viszont ez a Saul fia Gergely mester egy 1292-i oklevél bizonyossága szerint rokona volt Ladomér érseknek «*consanguineus*»-a, — egy 1297-i oklevél szerint «*nepos*»-a — Gergely fia Egyed pedig 1317-ben mint «*de genere Monozlo*» említették, Knauz azt következtette, hogy Ladomér érsek is e nemből

való volt, s családjának előkelőségét az bizonyítja, hogy rokonai, Csaba és Bánd, Atyusz bán nemzetségből származtak («*de genere Oghuz bani, ergo a Barone regni descendisse dicantur*»).

A Monoszló nemzetség körösmegyei, Zalában nem is volt birtokos, s Karácsonyi sem említi e nemnél Ladomér érseket, sőt az Ajka genus tárgyalásánál rámutat Knauz tévedésének okára is: «Téved Knauz, midőn Ladomért a Monoszló-nemzetségből származtatja, mert Saulfia Gergelyt és Egyedfia Gergelyt egynek veszi».⁴

Wertner a Vázsony nemzetségnél sorolja fel az al mádi monostor kegyurait: Ochuz bán ágát és a monoszlai ágat, ide sorozván Ladomér érseket is, — s külön tárgyalja az Oghuz-nemzetséget.⁵ Hogy milyen alapon tette ezt, azt ott nem fejtegette ki bővebben, azonban kitért erre «Ladomér esztergomi érsek származása» című cikkében.⁶ Minthogy egy 1292-i oklevél szerint Mencshelyi Mór és Monoszlói Gergely Ladomér érseknek rokonai voltak («*consanguinei*»), — Gergely egy 1297-i oklevél szerint unokaöccse («*nepos*»), — minthogy továbbá az Atyusz bán nemzetségéből való Csaba ispán 1296-ban azt mondja Gergelyről, hogy az ő rokona, — azt következtette, hogy Ladomér érsek rokona volt Csabának. Ezt meg is tehette. De ő tovább ment, s mivel az említett Mencshelyi Móróról kétségtelenül tudjuk, hogy a Vázsony nemzetségnek tagja volt, a fentiekből azt következtette, hogy ide sorozandók Csaba és rokonai is! Hozzátette azonban, hogy «ezt egyelőre apodiktikus határozottsággal nem állíthatjuk, hisz' azt sem tudjuk még biztosan, vajjon Monoszlói Gergely az érsek fivérének vagy nővérének a fia». Tulajdonkép ugyanezt mondta már Karácsonyi is, amikor úgy végezte a Vázsony nemről szóló ismertetését, hogy a rokonság révén sorozhatna ugyan még ide egyes személyeket, de

³ Mon. eccl. Strig. II. 100—1.

⁴ I. m. II. 377., I. 83.; Wertner: Turul XXVI. 1908. 86.

⁵ Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. 1892. 380. skv. II. — Sőt ide sorozza és Atyusz bán atyjának teszi meg azt az Oghuz-t, aki 1151 k. a szentmártoni apát dispensatora volt. «Miután a Vázsony-nemzetség többnyire Zala és Veszprém megyében birtokolt, több mint valószínű, hogy Atyusz, a pannonthalmi apát pénztárnoka, Atyusz bánnak az atyja!»? (Turul XVII. 1899. 176.; XIX. 1901. 16.).

⁶ Turul XXVI. 1908. 86.

¹ Magy. orsz. lev. Dl. 957. = ÁUO. IX. 158.

² Pauler Gy., A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II². Bpest. 1899. 58., 497.

nem akarja a valót a valótlannal összekeverni a bizonytalan tapogatódzás közben.²

Igaza is volt. Wertner feltevése nagyon bizonytalan alapon áll, és majdnem bizonyosnak vehetjük, ismerve most már az Atyusz nemzetség lezármasztását, hogy csak nőági rokonságról lehetett itt szó, s így az Almádiak semmikép sem sorozhatók a Vázsony nemhez!³

Egy előkelő nemzetségnek az élete elevenedett meg nagy vonásokban előttünk az ismertetett adatok tükrében. Legrégibb multjáról ugyan semmit sem tudunk, csak amit az Atyusz név mond nekünk, — de a XI. század végén élénk társulási gazdagságából következtethetünk arra, hogy valószínűleg régóta nagyobb szerepet játszott.

Érdekesen szemlélhetjük történetében egy nemzetségnek a kialakulását, s Karácsonyi is ép ezzel illusztrálja munkája bevezetésében azt a megállapítást, hogy a *genus* jelzés tulajdonkép az egy közös ősapától eredő vérrokon családoknak gyűjtő neve s megkülönböztető jele volt csupán. Kiváló tagjait ismerjük a XII. század végétől kezdve, amikor pedig már használják okleveleink a *de genere* megjelölést, de egészen 1274-ig nem találkozunk vele ennél a nemzetségnél. Az ekkor feltűnő «*de genere Ochuz*» alapján valamelyik régi Atyuszra gondolnánk, mint a nemzetség ősatyjára, de 1296-ban világosan Atyusz *bán* nemzetségéről beszél egy oklevél: «*de genere Ochuz bani*». Kétségtelen tehát, hogy ő a nemzetségnek névadója, akinek híre a század második felében már akkora volt, hogy olyan nemzetségtagok is ösütköztek, «*prothavus*»-uknak tekintették, akik nem tőle származtak le, s neki tulajdonították a nemzetségi monostor alapítását is. Érdekes, hogy mindennek ellenére ugyanez az 1274-i oklevél III. Bándról azt mondja, hogy az *Almád* nemből, «*de genere Almad*» való. Különben a XIII. század végén *Almádi*aknak is nevezik e nemzetség tagjait!

Sajnos, teljes tájékozatlanságban vagyunk a felől, hogy miért s mi módon hanyatlott le oly

gyorsan annyira, hogy a XIV. század elején már nem is hallunk róla?! Az a tény, hogy az almádi apát 1282-ben arról panaszkodik, hogy a hetvenes és nyolcvanas évek súlyos zavarai közt — gondoljunk csak a veszprémi egyház pusztulására 1276-ban! — az apátság majdnem teljesen tönkrement, azt mutatja, hogy a kegyurai nem voltak elég erősek ahhoz, hogy megvédjék; — sőt tudjuk, hogy maguk is elősegítették ezt, mert láttuk, hogy maga Bánd ispán volt az, aki a hetvenes évek elején lefoglalta magának s használta a monostor régi birtokait. Úgy látszik, szüksége is volt erre, mert különben Csaba és Bánd nem adták volna el 1288-ban szepezdi földjüket, 1296-ban pedig kálvölgyi birtokuk egy részét.

Lehet, hogy az utolsó ismert tagokban kihalt e nemzetség, azért tűnik úgy el egyszerre a XIV. század elején. De ha Vörös Bánd is még ennek a nemzetségnek a tagja volt, akkor is az ő hegyesdi várnagysága s az a körülmény, hogy az almádi apátság kegyurasága a XIV. század elején már a király kezében van, azt bizonyítanak, hogy erősen lehanyatlott, s csak Bánddal emelkedett fel megint kis időre, aki nagyobb adományokat kapott Károly Róberttől.

*

Az a *László* ispán, aki az alább közölt 1223-i oklevélben szerepel, úgy látszik, ekkor nősült meg másodszor. Hogy első felesége ki volt, nem tudjuk; csak annyi derül ki az oklevélből, hogy ettől egy fia maradt. Második felesége *Bona* asszony, Vencel leánya volt, s 1223-ban azért jelent meg sógorával, Andrással együtt atyafiai, Atyusz, Miska és Sal ispánok előtt, hogy előadja előttük, miképp rendelkezett felesége javára. Pabar birtoka felét³ adta neki összes tartozékaival, a malmokkal, szabadosokkal és szolgákkal, azonban bizonyos kikötésekkel. Ha *László* előbb halna el, özvegye élete végéig bírja Pabart, s fia vagy fiai nem kényszeríthetik ebben osztályra. Ha el

² I. m. III. 1. 133.

³ *Hóman* a II. András főtisztviselőit feltüntető összeállításban (i. m. I³. 512—3.) — bizonyára Wertner nyomán — Vázsony-nembelinek írja Atyusz bánt s e nemzetség többi ekkor szereplő tagját.

³ A másik felét még atyja az almádi apátságnak adta. — *Pabar* első említését István 1164-i végrendeletében találjuk, aki három szabadost és két pecért hagyott itt unokaöccsének. Sajnos, a XIV. századig nem hallunk róla, ekkor pedig már idegen birtokosok kezén van. Ma pusztá Tapolcától keletre. Mint az oklevelekből látjuk, a Lesence vize mellett feküdt és határos volt Uzsával.

akarná adni, csak ennek vagy ezeknek adhatja el. Ezeknek tehát — s egyben a szintén családtagnak tekintett nemzetségi monostornak — elővételi jogot biztosít; ezeket valamelyik hiteles hely előtt kell megkínálnia özvegyének, s csak ha ezek nem tartanak rá igényt, adhatja el másnak. Ebben az esetben hagyhatja azt egyedül az ő édes fiának is a nélkül, hogy mostoha fiát is részesítenie kellene abban. Ha nem él ezzel a jogával, tehát sem el nem adja, sem nem hagyja senkinek sem, akkor a birtok László atyafiaira száll vissza. Ezt ugyan nem mondja ki határozottan, de világos abból, hogy hangsúlyozza, hogy «ad vite sue terminum» bírja azt teljesen, s erre mutat az a kikötése is Lászlónak, hogy ha felesége előbb halna el, ez a birtok *visszaszáll* rá. Teljes tulajdonjoggal, minden korlátozás nélkül az övé volt azonban a «familia», a szabados- és szolganépség, valamint Mochud szolgálja malma húsz hold földdel. Hangsúlyozta azonban László ispán, hogy ezeket — tehát a szolgák és a malom értékét — nem szabad beszámítani abba a száz márkába, amely az országos szokás szerint «pro sponsalibus» jár a nemes leányoknak.

László ispán, mint az oklevélben olvassuk, azért jelent meg atyafiai előtt, mert «de sponsalibus uxoris sue... disponere decrevisset». Tudjuk, hogy a *sponsalia* kifejezés, amely eredetileg eljegyzést, majd házasságot is (*sponsalia de futuro*, *sponsalia de praesenti*) jelentett, nálunk használatos volt a különben *res paraphernales* kifejezéssel jelölt jegyajándékokra is.² Hitbér jelentéssel azonban sohasem fordul elő emlékeinkben, kizárt tehát az olyan magyarázat, hogy szerződéses hitbér megállapításáról lett volna itt szó, annyival is inkább, mert kétségtelen az is, hogy a második alkalommal *hitbér* jelentésben használta ezt oklevelünk fogalmazója, mint majd látni fogjuk.

László ispán ajándékozási ténye nem halálesetre szóló ajándékozás sem, mert hisz' a birtok, mint láttuk, rögtön átment Bona asszony birtokába; — nem is volt egyszerű házastársak közti ajándékozás, mert hangsúlyozza László ispán azt, hogy «pro sponsalibus» rendelkezik, tehát annak

a házassággal valamiféle kapcsolatban kellett lennie. Lehetett-e azonban valóban *jegyajándék*, amint a *sponsalia* név alapján gondolhatnók?!

Azt hisszük, hogy László ispán most, 1223-ban nősült meg másodszor, s ezzel kapcsolatban jött létre ez az ajándékozási szerződés. Az esküvőn ott voltak az atyafiai, az előkelő rokonság, köztük a híres Atyusz, Miska és Sal is, s ezt az alkalmat felhasználva rendelkezett előttük. A feleségének törvényesen járó hitbéren s a bizonyára gazdag jegyajándékon felül is akart kedveskedni neki, azért adta neki még ezt a birtokot is. Hangsúlyozta azonban, hogy ez nem érinti a felesége törvényes hitbérét, a száz márkát, nehogy halála után az örökösei a birtok vagy a szolgák s a malom értékét abba betudni igyekezzenek azért, hogy az ő örökrészüket annyival kevesebb terhelje. Ennek az ajándékozásnak az időpontját s a körülményeit tekintve kétségtelen, hogy az mind a jegyajándékkal, mind pedig a Morgengabéval mutat valamiféle rokon vonásokat, mert nagyon valószínű, hogy mint említettük, a házassággal kapcsolatban jött létre.²

Bizonyos tekintetben nagyon hasonló esetet ismerünk ugyanebből az időből. Szatmár fia Miklós 1237-ben a halálos ágyán úgy rendelkezett, hogy bizonyos házait földjeit, stb. a feleségének hagyta. Hangsúlyozta azonban kétszer is, hogy nem a hitbére fejében ajándékozta neki azokat, hanem azért, mert súlyos betegségében nagy odaadással gondozta őt, s nyomatékosan kérte rokonait, akikre majd a jószágai maradnak, hogy ezen a címen semmit se számítsanak le a hitbéréből, hanem teljes összegében fizessék ki azt neki.³

Házassági vagyoni jogunkat illetőleg nagyon érdekes az, amit ez oklevél a hitberről mond, hogy t. i. a nemesek leányainak száz marka jár hitbérük fejében. Illés József a rendelkezésére álló adatok alapján az Árpád-korra vonatkozólag arra az eredményre jutott, hogy a törvényes hitbér nagyságát minden egyes esetben külön állapították meg a férj és a nő társadalmi állásához és vagyoni állapotához mérten; rámutatott azonban arra, hogy felbukkannak már a Werbőczy-féle *dos legitima*-nak első nyomai is, mert a törvényes

² Illés J., A magyar házassági vagyoni jog az Árpádok korában. Bpest, 1900. 34—5. — Legkorábbi adatok: 1243., 1244., 1254. «dotem et sponsalia» (Hazai okmt. IV. 31., VIII. 426., 59.); 1255. «pro dote et sponsalibus» (N. Múz. lev. Ta.).

² Illés, i. m. és Schaurek R., A hitbér. Pécs, 1917.

³ Fejér, Cod. dipl. IV/1 77.

hitbért aránylag legtöbbször 50 márkában szolgáltatják ki.¹

Elkerülte kutatóink figyelmét,² hogy van a Hármaskönyvnél sokkal korábbi emlékün, amely határozottan megmondja, hogy a törvényes hitbér összege 100, illetve 50 marka volt. Annak a Nagy Lajos-korabeli formulagyűjteménynek, amelyet Kovachich adott ki, az összeállítója az egri szentszéknek egy házassági vagyoni jogi perben kiadott oklevéléhez magyarázatokat fűzve ezt írja: Ha nemes leány közönséges nemeshez s nem báróhoz megy nőül, akkor az ország szokása szerint 50, a báró felesége pedig 100 márkát kap az ura örököseitől; részletesen kifejti azután, hogy ha a férjnek ez összegnél nagyobb vagyona van, akkor ez a szabály áll meg, ha azonban kevesebb, akkor csak a birtok értékéig áll fenn a nők követelése. Megemlíti azt is, hogy a birtokok becslése úgy történik, hogy egy eke földet három márkára becsülnek, — nem úgy, mint a leánynegyednél, ahol a földek forgalmi értékét kellett alapul venni.³ Ez a három marka az a *közbecsű*-szerinti értéke volt egy eke földnek, amelyet az 1298:68. t.-c. is megemlít már, s amelyről a Hármaskönyvben is olvasunk (I. R. 133. c.), vagyis az az egész középkoron át gyakorlatban volt. Oklevelünknek ez a része tehát igen becses adalék Hármaskönyvünk forráskritikájához is, mert mutatja, hogy Werbőczynek idézett tétele a korai Árpád-korba megy vissza.

Érdekes ezzel kapcsolatban az oklevélnek a «*filie nobilium*» kifejezése. Igaz, hogy a hitbér, — mint az említett XIV. századi formula-gyűjtemény és a Hármaskönyv is mondja, — «*secundum statum et dignitatis maritorum praeeminentiam*» változott, s a «*consortes baronum*» vagy «*relicta baronis*» kaptak 100 márkát, kétségtelen, hogy oklevelünk írója is ezt akarta kifejezni, s nem arra gondolt, hogy a leány társadalmi állásához igazodik a hitbér nagysága. A hangsúly tulajdonképpen a «*nobilium*» szón van! Tudjuk, hogy a

nobilis kifejezés, amely Szent László korában tűnik fel, eredetileg a király kísérete, a legelőkelőbb nagybirtokos réteg jelölésére szolgált s egészen a XII. század utolsó harmadáig általában egyenlő értelemben használták a többi főméltságot jelölő kifejezésekkel. Azt fejezi ki tehát itt, amire azután a XIII. század elejétől kezdve mind gyakrabban előforduló *baro* kifejezést használták. Igaz, hogy a *nobilis* kifejezés III. Béla alatt már csak egyszer fordul elő, 1181-ben, s akkor is már csak mint az alacsonyabb társadalmi réteg megjelölője ép a *princeps*-szel szemben,⁴ de az oklevélnek az írása tanúsága szerint is idősebb fogalmazója még ebben a régebbi értelemben használta. Találunk erre más példát is ezekből az évekből. Amikor Jolánta királyné feleségül adta udvarhölgyét, az említett Aliszt, Batisz ispánhoz, ehhez az *előkelő* magyar úrhoz, s a király 1220-ban megadományozta őt, a királyi oklevélben azt olvassuk, hogy «*cuidam ex regni nobilibus ... tradidit in uxorem*».⁵

*

Az 1223-i oklevél, mint bevezetésünkben említettük, egyik legkorábbi magánoklevelünk, s így ebből a szempontból is érdekes. Az oklevél iránti érzék elterjedése s a pecsétnek egyre nagyobb szerepe és jelentősége eredményezték azt a XIII. század elején, hogy bár hiteles helyeink kialakulása s működése is ekkor indul meg, magánszemélyek is kezdenek kiadni okleveleket, olyanok is, akiknek pecsétje nem volt hitelesnek tekinthető.⁶

Az oklevél kiállító, László ispánnak atyafiai, előkelő férfiak voltak: Atyusz nagy méltóságokat töltött be, s ha helyesek fenti megállapításaink, Miska is; Salról is tudjuk, hogy ispáni tisztet

¹ I. m. 18., 22.

² Timon idézi ugyan a házassági vagyoni joggal foglalkozó fejezetben (Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bpest, 1917. 335.), de csupán a Hármaskönyv idézett címe mellett s nem veszi észre nagy jelentőségét a hitbér története szempontjából!

³ Kovachich, M. G., Formulae solennes styli. Pesthini, 1799. 126.

⁴ Szilágyi L.: Századok LXI. 1937. 13., 21. — «(A királyi) kíséretnek a tagjait nevezik... a XII. században általánosabban — így Anonymus is — *nobilis*oknak, de még használatosabb a comes, ispán megnevezés. Aktív szerepe még a XIII. század elején is csak ennek a kis csoportnak van; még akkor is, az aranybulla idejében is, e *nobilis* elnevezés csak rájuk vonatkozik» (Mályusz E., A karizmatikus királyság: Társadalomtudomány XIV. 1934. 160).

⁵ Fejér, Cod. dipl. III/1. 285.

⁶ Szentpétery I., Magyar oklevéltan. Bpest, 1931. 149. — Kumorovitz B. L., Az autentikus pecsét: Turul L. 1936.; Guoth K., Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon. Bpest, 1936.

viselt. Lehetett tehát pecsétjük, főképp Atyusz-nak és Miskának. Az oklevél pecsétei, sajnos, elvesztek, de a hártán látható két bevágás azt mutatja, hogy felhajtás nélkül két pecsét függött rajta, valószínűleg Atyuszé és Miskáé. Hogy a két bevágás nem egy pecsétnek két ágon való fel-függesztésére szolgált, azt a corroboratio formulája mutatja, amely így hangzik: «*sigillorum nostrorum munimine dignum duximus roborandum*».

László ispán intézkedéséhez elégséges volt az atyafiainak pecsétjével megerősített oklevél, mert hiszen neki csak a rokonainak a beleegyezésére volt szüksége, hogy a feleségének juttatott ajándék sorsát biztosítva lássa. Amikor azonban arról beszél, hogy majdani özvegyének meg kell kínálnia fiát vagy fiait s az almádi apátságot, akiknek ő elővételi jogot biztosított, akkor hangsúlyozza, hogy ezt «*coram testimonio alicuius loci*» kell megtennie. A felesége érdekében emelte ezt ennyire ki, hogy később esetleg ne legyen kellemetlensége, ha a megkínálást nem tudná hitelesen bizonyítani. Érdekes adalék ez kialakulóban levő hiteles helyeink történetéhez is!

Az oklevél írása gyakorlott kézre vall; erre mutat a meghosszabbított írással írt invocatio s az Ungarie szó végének széthúzása is az oklevél legutolsó sorában (Ungarie). Az írás jellege azonban inkább a XII. század végének felel meg, s ez csak megerősíti azt, amit fentebb a *nobilis* szó használatával kapcsolatban mondtunk, hogy t. i. írója idősebb férfiú lehetett; ezt bizonyítja a datumban olvasható *gloriosus* jelző is, amely mint tudjuk, a XII. század második felének okleveleiben olvasható, 1146—1186. között.¹

*

In nomine sancte et individue Trinitatis. Nos Ochuz, Mysca, Sol comites universis tam modernis quam posterioribus presentem cartam inspecturis notificare volumus, [quod] dum comes Ladizlaus de sponsalibus uxoris sue, videlicet Bone domine, filie Wenceslay precavens in futurum disponere decrevisset, in presenti[a] nostra cum] fratre uxoris sue, nomine Andrea, dispositurus comparuit et coram nobis sub tali statuto disposuit, quod

medietatem predii sui [Pobor nominati] cum omnibus pertinentiis [suis et] molendinis in eodem predio sitis et libertinis, videlicet Egydio, Mauritio, Paulo, Pousa filio Thome, ... Stephano, Urbano, ... ymhyu cum filiis eorum simulcum uxoribus, servis etiam Mochud, Petro, Menchel, Mahe cum ... [uxor]ibus eorum, ancillis ... Mahta, Th ... [intra?] metas ville Pobor ... atione, excepta tamen medietate eiusdem predii, quam pater suus eodem nomine nuncupatus, videlicet Ladizlaus, ecclesie de Almad con[tulit ...] sue, disposuit interpo[nendo quod si] dictum Ladizlaus ante uxorem suam prememoratam de medio decedere contingeret, dicta [...ad vi]te sue terminum possideat sine contradictione et divisione filii dicti Ladizlai, quem ipse a priori procreavit uxore vel ex prenominata uxore ... Bona altero filio natura beaverit generato. Et si quando dicta domina suum predium haberet voluptatem vendendi, non alicui nisi filio suo, quem ex priori uxore suscepit vel filio eiusdem Bone, si forte medio tempore ex ipso Ladizlao habere contigerit, possit habere facultatem vendendi. Sed si forte filius suus [vel ex] prima uxore vel ex altera progenitus vel conventus ecclesie Almadiensis dictum predium non posset comparare, sepe memorata domina coram testimonio alicuius loci illos interrogando cuicumque voluerit secundum iustam extimationem possit venumdare vel si ipso filio legare voluerit, omni partitione cum primo filio Ladizlai postposita possit contribuere. Verumtamen si non filio suo seu quibuscunque aliis vendiderit, libertinos, servos et ancillas prenomintas ad suam voluptatem possit extrahere. Non tamen habito respectu ad illos C marcas, quas secundum consuetudinem regni filie nobilium [debent?] a maritis suis in recompensationem sponsalium adipisci, sed iuxta valoris eiusdem predii extimatione pensata. Verum si memoratam dominam viam universe carnis ingredi ante dictum Ladizlaus contigerit, dictum predium ad ipsum reverti teneatur sine familia pretaxata et molendino Mochud cum XX iugeribus terrarum, de qua familia et molendino iuxta suum beneplacitum contra nutum mariti liberrimam habeat disponendi facultatem. Ut autem hoc presens factum inconcussum permaneat in posterum, sigillorum nostrorum munimine dignum duximus roborandum. Anno incarnationis Domini M CC XXII, regnante glorio (!) rege Andrea Ungarie.

Eredetije hártán, a veszprémi káptalan magánlevéltárában (Test. saecul. 5.).

HOLUB JÓZSEF.

¹ Szilágyi L.: i. h. 13.

A CSÍKSZENTMIHÁLYI SÁNDOR-CSALÁD NEMZEDÉKRENDJE A XVIII. SZÁZADIG.

Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1937. nov. 4-én tartott igazgató-választmányi ülésén.

Ez a nemzedékrend legszorosabb összefüggésben van a «csíki székely króniká»-val, melynek hitelessége 1796-ban történt felbukkanása óta vitás. Nagyajtai Kovács István, utána Szabó Károly, Jakab Elek a hitelességét körömszakadtáig védték, Kállay Ferenc, Horváth Mihály elfogadták, Szalay László, Pauler Gyula, Marczali Henrik koholmányoknak tartották. Az 1850-es években gróf Kemény József tudni vélte a szerzőjét, azonban nyilvánosan nem mondotta meg. A mendemondának Szabó Károly adott kifejezést, midőn nyíltan kimondta a vádat, hogy Csíkszentmihályi Sándor Zsigmondot gyanúsítják a csíki székely krónika koholásával. Szabó Károly a krónikát oly meggyőző erővel védte, hogy gróf Kemény József a felolvasás után e szavakkal nyújtott neki kezét: «Do victas manus». Majd Nagy Géza foglalkozott a krónikával; ő is koholmánynak tartotta, azonban tanulmánya nagyobb port nem vert fel. A kérdés 1905-ben éleződött ki, amidőn megjelent Szádeczky Lajosnak a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában «A csíki székely krónika» c. tanulmánya, amelyben 84 oldalon keresztül szándékozik bizonyítani, hogy a csíki székely krónika Sándor Zsigmond koholmánya. Ebben a megállapításban azonban a székely történetírók és a székely közvélemény nem nyugodtak bele. A fölzúdulásnak Józsa János tanár nyomtatásban is megjelent tanulmánya adott kifejezést. Ezután Szádeczky 1910. márc. 6-án a kérdéstről «Még egyszer a csíki székely króniká»-ról cím alatt a Tudományos Akadémiában felolvasást tartott.¹ Ezt követőleg jelent meg Csíkszentmihályi Sándor Imre kiadásában Kolozsvárt ugyancsak 1910-ben «A Csíkszentsimoni Endes-család levéltára» c. kiadvány, mely a Csíkszentmihályi Sándor-család leszármazására igen sok adatot tartalmaz, majd 1914-ben «A Csíkszentmihályi Sándor-család levéltára», mely 1756-ig foglal adatokat magában. Sándor Imre ez utóbbi művében

annak megcáfolására, hogy a csíki székely krónikát Sándor Zsigmond 1796-ban koholta, közzétette a Csíkszentmihályi Sándor-családnak Delnei Bocskor Sámuel felcsíki hites jegyző által Delnén 1725. január 6-án hitelesített leszármazási rendjét² a gyulafehérvári káptalan levéltárából, annak könyvlapnagyságú facsimiléjével együtt.³ Saját családi irataim között az 1720—1740. évekből számos oly irat van, amelyet Delnei Bocskor Sámuel állított ki. Ezeken aláírása az említett iraton levő aláírásával teljesen egyezik; így hitelességéhez kétség nem fér. Minthogy az általa hitelesített iratban foglalt genealogiai adatok a csíki székely krónikában levőkkel legnagyobb-részt egyeznek, helyesen állapította meg Sándor Imre 1914-ben a Csíkszentmihályi Sándor-család levéltára első kötetének közreadásakor, hogy Sándor Zsigmond 1796-ban ezt a krónikát nem koholhatta.

Ezt az iratot Szádeczky Lajos nem ismerhette, mert mindkét tanulmánya 1914 előtt jelent meg. Tehát joggal írhatta, hogy tudomása szerint a Csíkszentmihályi Sándor-családnak a gyulafehérvári káptalanban elhelyezett genealogiája nincs. Azonban Delnei Bocskor Sámuel hitelesítési záradéka nélkül ez a genealogia mégis előtte feküdt s ezt ő 1905-ben megjelent, említett művében⁴ közli is «A Sándor-család leszármazása 1806-ból» cím alatt. Erre megállapítása szerint kívül a következő följegyzés volt vezetve: «A Csíkszentmihályi Sándor familiának fiúágon való leszármazásának deductiója, melyet Sándor Pál, aki nek felesége volt Szeredai Anna (helyesen Ágnes!) régibbecske írásból, azon alól utána írt újabb kézírásból, maga felesége Sándor Josefa jussaira való ügyelhetés végett leírt sz. Iván havának 17. napján 1806 esztendőben Etfalvai Halmágyi István mpr. Jegyzés: A fentemlített írást nyerte Sándor Juliánna asszonytól néhai Csapai László úr özvegyétől. fasc. 13. 8. sz». Csapai Lászlóné Sándor

² 261—264. l.

³ I. m. 256. és 257. lapja között.

⁴ 198—202. l.

¹ Megjelent az «Értekezések a tört. tudományok köréből» XXIV. k. 1. számában.

Julianna Sándor Pál és Szeredai Ágnes leánya volt és a 18. század végén élt. Minthogy Szádeczky nem tudhatta, hogy ez a genealogia Bocskor Sámuelnek a gyulafehérvári káptalanban őrzött, hitelesítési záradékával ellátott okiratáról másoltattott, nyilván ezért nem tette ezt a genealogiát bővebb megfontolás tárgyává.

Ezek szerint nem alap nélkül hivatkozott Sándor Ignác Aranka Györgyhöz 1798-ban intézett levelében a nyíltan hozzá intézett kérdésre és a Sándor-családnak az úgynevezett tatárperben eljáró ügyvédje is a káptalanban őrzött genealogiára.

Szádeczky Lajos 1905-ben és 1910-ben, midőn a székely oklevéltár gyűjtését befejezte és hozzákezdett a székely történet megírásához, joggal kívánta tisztázni a «csíki székely krónika» hitelességének kérdését, mert a székelyek őstörténetére, szervezetére nézve a krónikákon kívül más adat akkor alig állott rendelkezésre. És Szádeczkynek az álláspontja abban az időben, midőn magyar történeti forrásaink felett a hiperkriticizmus uralkodott, helyes is volt.

Ez a hiperkriticizmus 1921-ben Gombocz Zoltán és Hóman Bálint állásfoglalása után megszűnt. Hóman Bálintnak forrástanulmányai főleg «A Szent Lászlókorai gesta és XIV. századi követői» teljesen tisztázták azt, hogy a székelyek már a magyarok bejövetele előtt Erdély keleti részein laktak, a magyarokhoz csatlakoztak, s hogy úgy a székelynek, mint a magyarnak megvan a hun azonossága. A turkologia, különösen a kínai évkönyvek beható vizsgálatával megállapította a törökösen beszervezett népek összerendezését. Ma tehát a «csíki székely krónika» kútfői aktualitását elvesztette, amire egyébként külső megjelenésénél fogva, amely szerint egy írástudó törvényes ember és három írástudatlan, deáktalan ember a maguk egyszerű eszejárása szerint 152 okiratból, 3 pergamenből compilációt készítenek, igényt amúgyse tarthatott. Ennek ellenére azonban a kézikönyvek ma is foglalkoznak vele s nyíltan hirdetik, hogy Sándor Zsigmond koholta. Szükséges volt tehát a tények ismertetése a helyes tájékoztatás céljából.

A Csíkszentmihályi Sándor-család történetét Sándor Imre még 1900-ban megírta.¹ Ekkor azonban a Bocskor Sámuel által hitelesített nemzetség-

rend még nem állott rendelkezésére. Lukinich Imre 1903-ban írta meg «A Csíkszentmihályi Sándor-család mezőkapusi ága» c. ismertetését.² Ebben azt állapította meg, hogy a család csak a XVII. század végétől tudja kimutatni leszármazási kontinuitását; voltak ugyan már azelőtt is a székelyek történetében szerepet vitt Csíkszentmihályi Sándorok, de ezekkel a családi kapcsolatokat eddig nem sikerült megállapítani; ilyenek például a Bátor Kristóf fejedelem 1577. ápr. 28-ikán, 1578. máj. 13-án kelt okirataiban előforduló Sándor István, a Csíkszentmihály megye (egyházközség) falutörvényében 1622. márc. 27-én szereplő «nemzetes és vitézlő Sándor Péter úr», 1670-ben Csíkszentmihályi Sándor Mihály felcsíki vicekirálybíró.

Lukinich szerint a leszármazás folytonossága 1695 körül Sándor Jánostól kezdődőleg mutatható ki, aki «nemes két Csík, Gyergyó, Kászon kapitánya, Jenőfalva, Karchfalva, Dánfalva, Szentmihály, Szenttamás és Szentdomokos utolsó főhadnagya volt a tatár beütéskor 1694-ben». Ez az 1903-ban ismert okirat világánál valóban így is volt. Én a tárgyalás folyamán kiindulási pontul a Bocskor Sámuel által hitelesített családfát veszem és rámutatok arra, hogy ennek adataiból mi van okiratokkal bizonyítva.

Ez a családfa a Sándor-család leszármazására ízről-íze kiterjedő összeköttetést csak 1446-tól ad: Sándor János és Barkóczy Mária házasságkötésétől, megjelölve az időt, hogy ez Hunyadi Jánosnak Magyarország kormányzójává való tételkor történt. Az ezt megelőző időre, az előző 500 évre nézve csak 11 ízt tüntet fel, holott legalább 17-nek kellett volna lennie.

A Lok-Kászonra (a mai Kézdiszentlélek, illetve Kiskászon) vonatkozóan 1324. június 14-én kelt okiratban,³ mely szerint Lökkászonnak Sándor, Opor fia részére való adományozása ellen László major exercitus vezetése alatt tíz csíki székely tiltakozik, előfordul Bálint Sándor fia is. Ez a Sándor nemzetségnevét éppúgy fennmaradt, mint a Belus Elthus fiánál előforduló Elthuss név a mai Tusnádi Élthes-családban.

E régi székely nemzetségnevek az úgynevezett gyökérnevekben maradtak fenn, amelyek sze-

¹ «Nagy Iván» folyóirat II. 153. és köv. ll.

² Genealogiai füzetek, I. 1903. 79. és köv. ll.

³ Székely Okt. I. 42.

rint a templomi üléshelyeket határozták meg. Az említett 1324. évi okiratban előfordul például Bene Irgus fia. Csíkszentmihályi egyházmegye 1618. jún. 6-án Petki Farkasnének a templomban állóhelyhez és székhez való jogát a Benék gyökeréről, a «Bene nemzetség» joga alapján ítélte meg.¹

Ugyancsak az 1324. évi okiratban említett Opor fia Sándortól eredt, a kézdii, illetve dicsőszentmártoni Sándor-család, mely Gáspár személyében 1517-ben kihalt, amikor Kézdiszentlélek Szapolyai János magának adományoztatta, ami miatt a csíki székelyek ezúttal nem tiltakozásban, hanem lázadásban törtek ki.² Épp így volt Sándor fia Bálint, a Csíkszentmihályi Sándor primor-család őse.

Hunyadi Jánosnak Marosszentimrénél a törökökkel való csatája 1442-ben volt. Itt a csíki székelyek derekasan viselték magukat. Ezt Hunyadi János azzal hálalta meg, hogy a leégett csíksomlyói ferences kolostort restauráltatta és a kolostornak 32 konfrátert (a zárdát segítő székelyt) adott.³ A csíkrákosi templomban Magyarországnak Hunyadi-kori címere, a sekrestye ajtajánál pedig a Hunyadi-holló körvonalai s a közbülső íven János Szentgyörgy és Bazin grófjának, erdélyi vajdának a címere láthatók (1466.). Utóbbi előfordul a csíkszentmihályi templomban is.⁴ Ez a történeti alap arra, hogy a Bocskor-féle hitelesített családfán szereplő Sándor Péter és Donát Zsófia⁵ fia, János, Hunyadi János főkomornyikja volt s ez házassította össze őt Barkóczi Máriával. Ez a Sándor János az említett ütközetben a csíki sereg vezetője volt. Fia, Mihály 1479-ben, a kenyérmezei ütközetben elesett Andrássai Lázárral együtt.⁶ E Mihálynak testvére János, kinek második felesége Hadnagy Krisztina.⁷

Sándor Jánosnak és Hadnagy Krisztinának fiai voltak: István, Mihály, Pál, Menyhárt és Lőrinc. Ezek kora 1530—1560. Sándor István Kulcsár István krónikája szerint⁸ Illyés moldvai

vajda ellen küzdve 1550-ben elesett. Ő volt Felcsik első alkirálybírája. Ugyanis erre a korszakra esik a megyékben és a székelyszékekben az alszékek kialakulása. Istvánnak felesége Ugron Kata. A XVI. század első felében Csíkszentgyörgyön lakott Ugron Domokos. Ennek két leányáról van emlékünks: az egyiket Csicsói «Nagy» Lázár Imre vette el s ebből a házasságból származott János és Erzsébet, Petky Farkasné. Utóbbinak a fiai Petky István és Farkas voltak. Petky Farkas magtalanul halt el, míg Istvánnak a fia János volt; úgy az apa, mint a fiú Csík történetében nagy szerepet játszott. Ugron Domokos másik leánya «Nagy» Béldi Pál felesége volt. E házasságból származott Béldi Ferenc, kinek fia Ferenc, ezé «Nagy» Béldi János, ezé Kelemen, ezé János és Pál volt. A legutóbbi János deficiált. Pál szintén nagy szerepet játszott, mint Bánffy Dénes ellenlábasa s mint az 1679. évi összeesküvés szervezője. Fiai voltak Kelemen és Dávid, leánya Jutka, Wesselényi Pálné.⁹ Ellenben Sándor István feleségéről okirati emlékünks nincs.

Sándor Mihály 1539-től 1560-ig nagy pályát futott meg. A Sándor-család levéltára róla tizennégy okiratot tartalmaz. 1542-től kapcsolatban van Fráter Györggyel; mint bizalmasa, meghagyásából a moldvai vajdával diplomáciai érintkezést tart fenn. Fráter György halála után pedig összeköttetésben van Báthori András vajdával, aki 1553-ban mint székely főembert Nádasdy Tamás pártfogásába ajánlja. 1554-ben Mezőmadarasi és Csíkszentmihályi Bernáld Balázssal együtt a székelység képviselőjében résztvesz a pozsonyi országgyűlésen s meghozza I. Ferdinándtól a székelység szabadságlevelét.¹⁰ Az 1569. évi összeírás alkalmával már nem él. Ebben mint főemberek Csíkszentmihályon az özvegye és Sándor István fordulnak elő. Sándor Mihály özvegye Gálffy Erzsébet. Sándor Mihálynak egy leánya maradt, Erzsébet, Delnei Incze Gáspár felesége, ki az 1569. évi összeírásba már mint özvegy vététt fel.

¹ Székely Oklt. IV. 199.

² U. o. III. 176., 177., 192., 193., 198., 199.

³ György József: A ferencrendiek élete s működése Erdélyben. Kolozsvár. 149. l.

⁴ A székely nemzeti múzeum ötven éves emlékkönyve. Köpeczi Sebestyén József közl. 379. és köv. ll.

⁵ A Donát-család 1602-ben Kásonújfaluban élt; Donát László pedig az 1643. évi rendi jegyzőkönyv szerint *nobilis*.

⁶ Budai Ferenc lexikona. I. 42. l.

⁷ Hadnagy családnevet a hadnagy-tisztséget viselők kaptak. Ily nevű családokat ismerünk az összeírásokban a lófők közül 1569-ben Gyergyószentmiklóson, Mádéfalván, Csicsón, Delnén, Kásonimpéren, a primor családok közül Szentimrén és Verebesen.

⁸ Tört. Tár. 1880. évf. 630. l.

⁹ Genealogiai Füzetek, 1908. VI. 107. és köv. ll.

¹⁰ Barabás S.: Székely Oklt. Budapest, 1934. 285—288. l.

Sándor Pálról és Lőrincről emlékünck nincs. Menyhátról Kővári László emlékezik meg a Szárhegyi Lázár-család nemzedékrendjében, mely szerint a felesége Lázár Kata.¹ Kővári László a csíki székely krónikát nem fogadta el és a családfát okiratok alapján készítette. A csíki székely krónika a Sándor-családot Menyhárttól származtatja.

Az eddig felsoroltak a primor Sándor-család tagjai. Az 1569. évi összeírásban előfordul Sándor Ferenc is mint lófő. Nem lehet kétséges, hogy századokkal azelőtt a lófő-család ugyanazon törzs volt a primor családdal.

A Bocskor Sámuel által hitelesített genealogia szerint a Sándor Jánostól és Hadnagy Krisztinától származott fönti Sándor Istvánnak fia volt ugyancsak István, akinek felesége Apor Anna. Ezekre nézve a gyulafehérvári X. liber regius 37. lapján 1618 február 9-én találjuk ezt a feljegyzést: Sándor István felesége Apor Anna, fiúk Péter. Ez az István előfordul az 1569. évi összeírásban és az 1576. évi regestrum szerint Csíkszentmihályon 1 forint, Szépvízen 1 frt, Amadefalván 50, Vacsárcsiban szintén 50 denár adót fizet. E falvak közül 1569-ben csak Szentmihályon találunk Sándorokat. Az 1602. évi Básta-féle összeírásban Sándor nevű főember nem fordul elő. Úgy látszik, hogy a többi főemberrel együtt biztosabb helyre távoztak. E lustrumban csak János lófőt, a szentdomokosi ág valószínű őseit, és Máté szabadost találjuk; rajtuk kívül Vacsárcsiban János és Ferenc szabadosokat. E szabadosok 1562-ben a községhez tartoztak és a segesvári végzések értelmében a fejedelem jobbágyai lettek. Báthori Zsigmond alatt szabadultak fel s ezért hívták őket szabadosoknak.

Az 1466. évi zabolai székely nemzetgyűlés még csak két társadalmi osztályt ismer: a közöniséget és az előkelőket; hiszen akkor minden székely egyformán, csorbíttatlanul nemes volt s a lófők is előkelők. Azonban I. Mátyás király 1473. évi hadi rendelkezése már tud a három rendről. A király elrendeli, hogy a székelység két csoportba irassék össze: a lovasok és gyalogok csoportjába s ezen a primorok változtatni ne merjenek.²

A XVI. század közepén Csíkban csak kilenc főember volt. Az idők viharait máig a Csíkszent-

mihályi Sándor-, a Csíkszentkirályi Andrassy- és a Gyergyószárhegyi Lázár-családok állották ki. A többiek eltűntek. Legutoljára a Csíkzsögödi Mikó-család, Mikó Bálintnak 1919-ben történt halálával.

E rövid kitérés mutatja, hogy a Csíkszentmihályi Sándor-család már a XVI. század elején mily magas társadalmi állásban volt s kiválósá, gánál fogva azt a legújabb időkig megőrizte. Ebből értjük meg a föntebb ismertetett Sándor Mihálynak hatalmas közéleti szereplését s ezt igazolja, hogy a legutóbb említett István 1595-ben, mint a székelység egyik vezére Báthori Zsigmond rendeletére István moldvai vajda mellett harcolt a török ellen.³ Ebben találjuk magyarázatát annak is, hogy Sándor Menyhárt kastélyában a csíki székely krónika hőskölteményét írhatták a Csíkszentmihályi Sándor-család eredetéről. A szóbanforgó Istvánról 1575-től 1594-ig kilenc okirat szól. Úgy látszik, hogy Báthori István, Kristóf és Zsigmond fejedelmek intimusa volt, mert ő bizatott meg, hogy azokat a donatariusokat, akiknek a fejedelmek oly sok harmadrendű székelyt adományoztak, beiktassa. Ugyanekkor konstatálnunk kell, hogy sem ő, sem a Sándor-családnak más tagja ilyen donatiokat nem kért és nem is kapott. Épp ezért tartotta meg tekintélyét a székelység előtt és maradt oly magasan annak szemében. Címereslevelet sem kértek; saját felvett címerük volt.

Az előbb ismertetett 1618. évi okiratból látuk, hogy Sándor István és Apor Anna házasságából született Péter, akiről a Sándor-család levéltára 1609-től 1654-ig húsz okiratot közöl. Mint Felcsik juratus assessora fejedelmi meghagyásból tanuvallatásokat eszközölt. Ő maga pedig 1647 június 19-én Alcsernátoni Domokos Tamás főkirálybíró kászoni illetményeire nézve tanukép hallgattatott ki. Ekkor 60 évesnek mondta magát; tehát 1587 táján született.⁴ 1614-ben Csíkszentmihályon mint főember vétetett fel a rendi jegyzőkönyvbe, ahol Sándor Máté is előfordul, mint lófő. Ennek a Máténak lehetett a fia az a János, aki 1619-ben két darabont minőségben Fiafalvi Geréb András parancsnoksága alatt szolgált és egyike volt ama 230 darabont testőrnek, akiket Bethlen Gábor a székelyföldről Újtordára tele-

¹ Kővári László: Erdély nevezetesebb családjai.

² A nemes székely nemzet konstitutioi, 22—24. l.

³ Bors János krónikája. Erd. tört. tára. Kolozsvár, 1837. 179. l.

⁴ Sándor-cs. lev. 92. l.

pített és magyar nemességre emelt. Az ő utódjai lettek a tordai Sándorok, akik különben csíkszentmihályi eredetüket máig is megőrizték.

A gyulafehérvári káptalani protokollum 32. lapján 1652 oculi vasárnap előtti napon a következő feljegyzés foglaltatik: Csíkszentmihályi Sándor Mihály csereszereződést kötött fivérével, Istvánnal, édesanyjuk Sándor Péterné, szül. Hidvégi Nemes Borbála után örökölt javakra nézve, amelyek körispataki Kálnoki- és alsótörjai, kurtapataki, sárospataki, kantafalvi, felső- és alsóvoláli Apor-jószágokból állottak. Ennek az okiratnak a tartalma szintén összevág a Bocskor Sámuel által hitelesített családfával. Ép így megerősíti ezt az 1643. évi rendi jegyzőkönyv is, melyben Csíkszentmihályi Sándor Péter főember fiai, nagykorú István és Mihály s kiskorú János vannak felvéve. Mint lófők Sándor Lőrinc, ennek fiai István, kiskorú Péter és Sándor, továbbá Sándor János fiai János, kisk. Máté és Péter, valamint Sándor Benedek, ki Vacsárcsiban lakik, Balázs, István, László és végül Sándor Mihály s fia János szerepelnek ugyanott.

Sándor Istvánról, Péter fiáról, 1647—1654-ig mindössze két okiratot találunk. Lemenők nélkül halt el. Midőn a csíki tiszteknek adni szokott szolgáltatmányok tárgyában 1671 szept. 19-én Sándor Mihály és János kihallgattattak, Mihály 40 évesnek, János pedig, ki ekkor primipilusok duktora volt, 38 évesnek mondotta magát.¹ Eszerint Mihály 1631, János pedig 1633 körül született. János egy 1663 május 4-én kelt okiratban Mihályt bátyjának nevezi.² Mihály 1670-ben Csíkszentmiklóson lakott.³ Ugyanis felesége Csíkszentmiklósi Gurzó Anna volt. Ebből a házasságból született ifjabb Sándor Mihály 1658-ban, aki Csíkzsögödi Mikó Juditot vette nőül.

Az 1633 körül született Sándor János 1654-ben megtámadta édesatyja és bátyja István elidegenítéseit. 1658-ban egy lófőszáz parancsnoka. Századában van Sándor Lőrinc lófő is. Ugyanezen évben követ. 1660-ban százával együtt hűséget esküszik Barcsai Ákos fejedelemnek. 1665-ben alkirálybíró, 1669-ben hites ülnök, 1681-ben még száz-parancsnok és alkirálybíró és e tiszteket viseli 1683-ban is; 1686-ban résztvesz Daczó János

akciójában, 1687-ben is alkirálybíró s ugyanezen évben csíki alkapitány és mint mágnást hívják meg a radnóti országgyűlésre. Felesége Lázárfalvi Angyalosi Erzsébet volt, Angyalosi Mihály alkirálybíró leánya, aki az Apor-családdal közeli rokonságban állott. Feleségének anyja Geréb Kata volt, akinek második férje Damokos Tamás. A taplocai Geréb-birtok felesége révén Sándor Jánosnak jutott, aki ide is költözött 1685-ben. Sándor Jánosnak politikai tevékenységében segítő társa és intimusa volt Csíkszentsimoni Endes Miklós, 1661-től 1693-ig Felcsik esküdt főjegyzője, aki, mivel felesége Csíkszentmihályi Török Máté leánya, Anna volt, Csíkszentmihályon lakott és 1693-ban halt meg.

1694 február 13-án Gyimesen át betörték a bucsaki tatárok s Csíkszentmihályt felperzselték. Onnan hat ember kivételével mindenkit elhurcoltak, köztük az említett ifjabb Sándor Mihályt, jobbagyaival, Endes Györgyöt, Miklós fiát, feleségével, nővérével, jobbagyaival együtt, valamint egy Buzás nevű előkelő székelyt. Február 15-én a tatárok a beütést megismételték. Ekkor egész Felcsikot feldúlták, ismét sok családot elhurcoltak; így Sándor Jánost is feleségével együtt Taplocáról. 1694 májusában ifj. Sándor Mihályné Mikó Judit férje kiváltására Apor Istvántól 2400 magyar forintot vett kölcsön férjével együtt, melyből a következő év március 12-én 1200 forintot megadtak. Ezen felül kölcsönvettek Mikes Mihálytól is 800 forintot, amit 1698 január 18-án törlesztettek. Ugyanígy Damokos Tamásné Geréb Kata és unokája Sándor István is a Sándor János és felesége kiváltására 800 tallért vettek kölcsön, ezen kívül Mikes Kelemtől 200 tallért. Apor István részére lekötötték Angyalosi Erzsébetnek, Sándor Jánosnénak, Lázárfalván és Várdotfalván levő birtokait. Sándor János 1698-ban kelt nyilatkozatával a felesége által kötött szerződéseket magára nézve kötelezőnek ismerte el.

Sándor János 1695-ben szabadult a bucsaki tatár fogságból s alkapitányi tisztét 1705-ig, haláláig töltötte be.⁴ Idősebb Sándor Mihály Felcsik alkirálybírája volt; fia ifjabb Mihály pedig előbb hites jegyző, majd alkirálybíró és 1719-ben, 61 éves korában halt meg.⁵ Sándor János azon-

¹ Sándor-cs. lev. 121—123. l.

² U. o. 108. l.

³ U. o. 155. l.

⁴ Sándor-cs. lev. 155., 167., 158—160. l.

⁵ U. o. 253. l.

kívül 1701—1702-ben országgyűlési követ, 1703-ban II. Rákóczi Ferenc felkelésének egyik legodaadóbb híve. A csíkiek mozgalmát ő szervezte meg Tamás deákkal (László Tamás) együtt. Mint kuruc ezredes küzdött s midőn 1705-ben a labancok Csíkot megszállták, Moldvába menekült, hol Lupul Bogdán helytartóval intim összeköttetésben volt.¹ 1705 szept. 27. előtt halt meg, mert ekkor felesége már özvegyként jön elő.² 1716 okt. 20-án kelt okirat szerint³ Sándor Jánosné hagyatékán fiai, Péter, István és Pál, továbbá leányai, Imecsfalvi Imecs Mózesné Sándor Klára és Homoródszentmártoni Bíró Sándorné Sándor Zsuzsanna osztozkodtak.

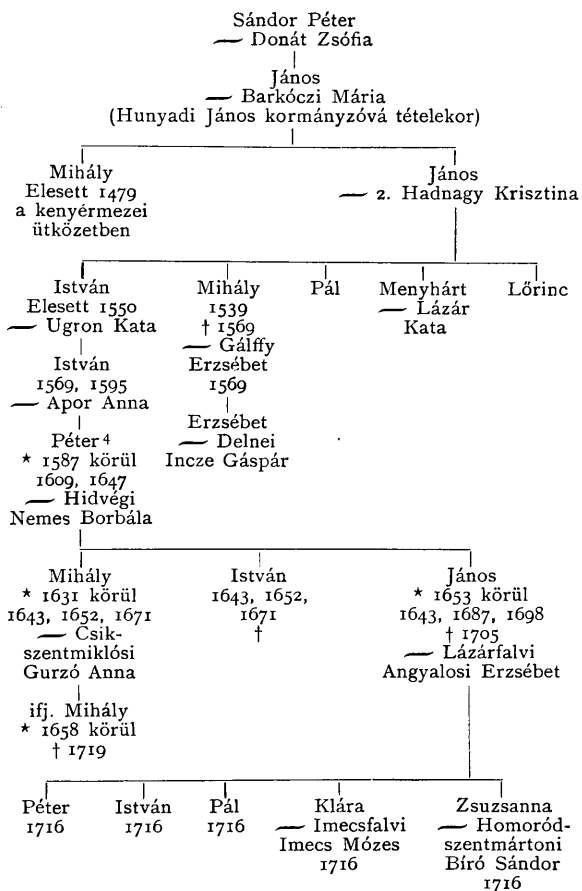
Az 1658. évi rendi jegyzőkönyvben Szentmihályon egyedül Sándor Lőrinc lófő fordul elő. Ez mutatja, hogy az 1643-ban összeírtak már kitelepedtek Újtordára és Csíkszentdomokosra. Az 1702. évi rendi jegyzőkönyv szerint Szentmihályon primorok Sándor János fiai közül Pál és István, Taplocán pedig maga Sándor János, kivel együtt lakott Péter nevű fia. Sándor Pálon és Istvánon kívül Szentmihályon primor még ifjabb Sándor Mihály s lófő gyanánt fel van véve Sándor Imre.

A Bocskor Sámuel által hitelesített családfának ama részén, ahol az a Sándor István van feltüntetve, akinek felesége helyesen Apor Anna, ezek után egy Sándor Péter következik, akinek Bornemisza Anna a felesége s fiúk István, akinek felesége Zsuki Klára. Ez olyan téves betoldás, amilyen régi családfákon sűrűn előfordul, így a Csíkszentsimoni Endes-családnál is. Ezért csak helyeselni lehet az Országos Levéltárnak a nemességek igazolásánál követett lelkiismeretes és szigorú eljárást.

Kimutattam tehát a Csíkszentmihályi Sándor-család leszármazási folytonosságát 1550-től okiratilag és valószínűvé tettem 1446-tól 1550-ig. Az okiratok és a rendi jegyzőkönyvi adatok a Bocskor Sámuel által 1724-ben hitelesített családfát, amely viszont lényegében egyezik a csíki székely krónikában feltüntetett, mindenben igazolták. Ezt tehát Sándor Zsigmond 1796-ban nem hamisíthatta.

Ne csodálkozzék azon senki, hogy a csíki szé-

kely krónikának az 1446. évet megelőző adatai mesések; hiszen ép ilyenek a Csíkszentkirályi Andrassy-, Altorjai Apor-, Körispataki Kálnoky- és a Galánthai Esterházy-család akkori leszármazásai is.

E napokban hagyta el a sajtót «Csík-Gyergyó-Kászon-Székek (Csíkvármegye) földjének és népének története 1918-ig» c. művem. Ennek 501—519. oldalán részletesen foglalkoztam a «Csíki székely krónika» hitelességének kérdésével s arra az eredményre jutottam, hogy azt mindenki megítélésére irányuló hamisítványnak nyilvánítani nem merem, de történeti kútfőnek, minthogy az alapjául szolgált okiratokat nem ismerjük, nem tekintem. Egyébként, amint már jeleztem, e tekintetben rá mint kútfőre szükség nincs.

ENDES MIKLÓS.

¹ Sándor-cs. lt. 190., 191. l.

² U. o. 193. l.

³ U. o. 220. l.

⁴ A Bocskor-féle családfán e Péter elé még két íz u. m. Sándor Péter, kinek felesége Bornemisza Anna és ezek fia, István, kinek neje Zsuki Klára, van tévesen beékelve.

A NAGYSZALONTAI ÉS FEKETEBA-TORI THOLDY-CSALÁD EREDETE.

Kevés családunk van, mellyel annyit foglalkozott volna a történetírás és irodalom, mint éppen a Tholdyakkal. Arany hatalmas trilógiája nyomán önként kínálkozott a kérdés: ki volt Toldy Miklós s melyik családhoz tartozott? Tág tere nyílt a találgatásnak s íróink ki is használták ezt. Voltak, akik tagadták, hogy Toldy Miklós valaha is élt volna, s idegen (francia) mondakör átültetését vélték Ilosvai Selymes Péter ponyva-versezetében fellelni, de Szilády Áron¹ már a komoly történetíró szemével vizsgálja Toldy Miklós származását s az akkor ismeretes gyér okirati anyagból bámulatosan helyes utat követ, melyen továbbhaladva, Bartha József,² Karácsonyi János³ és Mályusz Elemér⁴ mindazt közlik, ami okiratokból a Tholdyak XIII—XV. századbéli történetéről kiolvasható. Ma már bizonyos, hogy történelmi élő alak volt az a Toldy Miklós, ki 1320 körül született Biharban (és nem Nógrádban), s aki 1354-ben pozsonyi alispán, 1372-ben hevesi, 1375-ben bihari, 1382—1385 szabolcsi főispán, királyi testőr (miles), 1365-ben pedig az angol Mortimer Hugó, a «fehér zsoldosok» vezére alatt a magyar zsoldosok főkapitánya (dominus Nicolaus comes de Thodi [így!] Ungarus, ahogy az olasz közjegyző írja); de az aztán egyáltalán nem bizonyos, hogy ő lett volna a hőse annak a mondakörnek, amely a magyar folklórebán kialakult s melynek gyatra versekben örök időkre szóló emléket állított Selymes Péter, ki a Tholdyak közeli atyafiájánál, Telegdy Miklósnál afféle udvari poéta lehetett. Ha valónak vesszük egy 1341.

évbéli osztálylevél hátára vezetett jegyzetet, hogy az abban osztozkodók Tholdyak voltak, úgy élt 1341-ben még egy Tholdy Miklós (Albert fia). Hátha ez volt az «erős»? Nem célunk most a Toldy-mondakörrel foglalkozni, ezt részben már elvégezték nálunknál hivatottabbak, részben még ezután lesz a francia és magyar premontreiek történetének alapos áttanulmányozása után felderítendő, vajjon tényleg a francia Rainouart vagy Gamelyn alakját magyarították-e Toldy Miklós nevével. Most bennünket csak az érdekel, hogy honnan eredt az a család, amelyből a Nagy Lajos korában élt Toldy Miklós származott?

Előre kell bocsájtanunk, hogy az a család, melyet Nagy Iván használt, s melyet Tholdy Ádám grófi rangra emelése idejében (1755 körül) állítottak össze, amennyiben az a mohácsi vészt megelőző időre vonatkozik, *teljesen hamis* s az okirati emlékeknek ellentmondó; valószínűleg Selymes Péter után s okiratok hiányában 1552-ig amolyan szóhagyomány után készült. Ám az 1552-iki biharmegyei porták összeírásától kezdve «mutatis mutandis» használható s nagyjában hiteles. Okiratilag igazolható az a leszármazástörődék, melyet Karácsonyi közöl s Mályusz E. a XVI. századig kiegészít. Azzal tehát rendben volnánk, hogy mely családtagok éltek a XIII—XV. században a meglévő okirati emlékek szerint, s hogyan kell ezeket összekapcsolnunk az 1552-ben élt családtagokkal, hogy szakadatlan, ízről-ízre terjedő leszármazást kapjunk a Tholdy-néven éltekről, kb. 1240—1862-ig.

A Tholdyak sorsa eléggé ismeretes a XVI—XVII. században is. A német és török közötti versengés áldozatai lettek s elvesztették magyarországi birtokaik jórészét. Helyettük Erdélyben szereztek szép birtokot, közöttük a legszebbet, Bolyát Küküllőmegyében. Még az 1552-iki összeírás (közölve Biharmegye—Nagyvárad, Magyar-

¹ XVI. századbéli magyar költők művei. III. 341. s köv. l.

² A Tholdy mondakör. (Kath. Szemle, XIII. k. 1899.)

³ Toldy Miklós származása. (U. o.)

⁴ A Toldy-monda tört. alapja. (Hadtört. Közl. XXV. évf. 1924.)

ország vármegyei és városi sorozatban, 500 s köv. lapokon) szerint a 6380 világi birtokosok kezén lévő portából csaknem fele hat család kezén volt (Enyingi, Török, Csáky, Bajomi, Telegdi, Szepeszy és Tholdy) s ebből 180 porta volt a Tholdyaké. De a Hunt-Pázmán nembeli egyéb családok közül is bírtak még ekkor: a Pázmánok 77, Forgáchok 42 portát, 20 portán alól bírtak a Czibakok, Esztáryak és Peterdyek. De már a következő évben nagy csapás éri a családot. A Ferdinánd-párti Zaberdjai Mátyás váradi püspök a feketebátori váraban ostrom alá vett és elfogott ifj. Tholdy Miklóst Váradon kivégezteti, azért, mert ez a többi bihari urakkal, az Árhándiakkal, Csákyakkal, Bethlennel és Nadányiakkal János Zsigmond pártjára állott. A török előnyomulás következtében sok Tholdy-birtok elveszett, Bocskay alatt pedig a hajdúk letelepítése Szalontára az ottani főbirtokukat is csaknem értéktelenné tette, s ezért 1625-ben Tholdy István eladja a hajdúknak nagyszalontai birtokát s helyette Erdélyben szerez szép jószágokat. Tholdy István, ki a székelyek főkapitánya és fejedelmi tanácsos lesz, Erdélyben vitézkedik; Székely Mózzsal együtt a szabadság lobogóját bontja ki, sok ütközetet nyer, de 1603 júl. 17-én Frassó mellett az Alabori-völgyben, Erdély «Marathon»-jánál súlyos sebet kap s Brassóban meghal. Itt pusztul el Erdély főnemesiségének színe-virágával s nem túlzás tömegsírhok felírata: Quos genuit cives, hic Transsilvania claudit. Heu parvo tumulo quanta ruina jacet!

De családját tovább viszi fia György, s megalapítója lesz a család erdélyi ágának, melyből Zsigmond és Ádám 1755 aug. 26-án grófságot nyernek. 1862-ben Tholdy Sámuel gróffal a család fiágon kihalt s csak örökbefogadás útján ruházott át királyi engedéllyel a család grófi rangja, címere és előneve (1858. III. 31.) br. Petrichevich Horváth János lovassági tábornokra, ki azután gr. Horváth-Tholdy néven vitte tovább a családot.

Az a kérdés azonban, hogy a Tholdyak mely nemzetségből erednek, eldöntve még nincs. Mályusz Elemér felveti inkább kérdés formájában, vajjon nem egy-e a két Tholdy-család, a nógrád-megyei és a biharmegyei, s ha igen, nem származik-e a szalontai Tholdy-család is a Kőköny-Radvány nemből? Ő maga is azonban erre a kérdésre a feleletet későbbi kutatásoktól várja. Meg-

kísérlem a magam szerény véleményét röviden összefoglalni. A gyulafehérvári káptalannak van egy oklevele (Misc. 3. 3. 32.) 1341. III. 14-i kelettel,¹ melyben a nagyváradi konvent előtt Albert és Cybak fiai Mezőtelegtől délkeletre az ú. n. Erdőháton Biharmegyében a Körös völgye mentén fekvő 7 vagy 8 községben lévő birtokaikon s egy ősi Szent Erzsébet tiszteletére rendelt egyházon megosztoznak. Ezekről a családtagokról Karácsonyi azt állítja és bizonyítja, hogy a Hunt-Pázmán nemzetség ú. n. bihari ágának tagjai.²

A községek és lakott helyek mai néven ezek: Esküllő, Keszteg, Űrgeteg, Cécke, Fancsika, Tövisesmezeje, Kurzák, Körtvélyes, Kerekliget és Szenterszébetegyháza. De hat évvel előbb, 1335-ben ugyancsak Albert és Cybak fiai megosztoznak más birtokokon is: a Cybak fiak kapták Palotát (ma Újpalota, Váradtól nyugatra) és Esztárt (a Berettyó mellett), az Albert-fiak pedig Marját (ma Kismarja, Váradtól északnyugatra), Vadászt (ma pusztá Palota mellett) és Mindszentet (pusztá Váradtól nyugatra).³

Az 1341-iki oklevél hátára fel van jegyezve későbbi kézzel: «Az Tholdiak keozt valo diuision». Ez volna az első nyom, amely arra mutat, hogy a Tholdyak a Palotai Cibakokkal és a Battyáni Battyániakkal közeloikonok vagy talán azonosak is. De nézzük a Tholdy-birtokokat Biharban! 1284-ben Tholdy Albert comes fiai György és Buchor mester (Buchon? Bökön?) osztoznak a csehi birtok felett.⁴ Ez a Körösnél feküdt Tóti mellett, Szakál község határában. 1322-ben Toldi Ábrahám mint nemzetségbeli említettik Benczencz özvegye és fiai közti osztozásnál a tóti birtokban.⁵ 1335- és 1341-ben fentebb láttuk az osztozást az Erdőháton, a Berettyó és Körös melletti Esztár, Palota, Vadász, Mindszent felett az Albert-fiak és a Czibak-fiak közt. A Tholdyak ősfészke volt Told (ma Pusztá-Told, Mezőkeresztes alatt), de magukat Nagyszalontáról és

¹ Közölve Anjoukori Okmánytár, IV. k. 78—80. l.

² Magy. nemzetségek tört. II. 220. l.

³ U. o. 223. l.

⁴ Árpádkori Uj Okmt. XII. k. 421. l.

⁵ Anjoukori Okmt. II. 26. l.

Fekete-Bátorról írták. Birtokaik pedig elterjedtek Bihar megye déli szélétől, Erdőgyaraktól annak északi széléig, Gálos-Petriig és Olasziig (ma Érolaszi). Az 1552. évi összeírás szerint az akkor élő felnőtt férfítagek birtoka ez volt: Szalontai Tholdy Mihály birtoka Gálos-Petri, Megyer, *Vadász*, Nagyfalú, Alsógyőrös, Görbed, Pester, Oláh és Magyarhódos, Szentmiklós, Felsőszakál, Gyonte, *Esztár*, Told, Szalonta, Feketebátor, Olaszi, Homorogd községekben 67 és fél porta. Feketebátori Tholdy Tamás Toldon, Feketebátoron, Nagyfalvi Toldy Miklós Attyás, Papi, Szentmiklós, Erdőgyarak, Szalonta, Martonlelke, Gyonte, Felsőszakál, Olaszi, Told, Feketebátor, Nagyfalú községekben, Kistoldi Tholdy Miklós bírt Toldon, Feketebátoron. Nagyfalut, Szalontát, Fekete-Bátort teljesen ők bírták, Toldon egy telek kivételével valamennyit.¹

Feltűnik, hogy e birtokok között *ott vannak azok (Esztár, Vadász), melyeken 1355-ben az Albertfiak és a Czybak-fiak osztottak*. Ebből az következik, hogy ez őket vérségi leszármazás jogán illette meg, mert különben a Hunt-Pázmán nemzetség más élő ágai (Forgáchok, Pázmányok, Újhelyiek stb.) ezt maguknak követelték volna.

A Hunt-Pázmán nemzetségből származott más családok birtokai Bihar megyében a Tholdy-birtokok tőszomszédságában voltak, sőt ezekkel részben azonosak is, amint ezt vázlatos birtoktérképünk mutatja. A Panaszi Pázmánok eredeti lakóhelye Panaszi (ma pusztá, Nagyszalonta határában) volt, ennek közvetlen tőszomszédságában a Mindszentiek lakóhelye, Mindszent (ma pusztá), Váradtól nyugatra a Tholdyak palotái és vadász birtoka mellett. Ez a Vadász-birtok a Cybak- és Albert-fiak között 1335-ben végbement osztózásnál már szerepel. Az Esztáry-család lakóhelye, Esztár Tholdy-birtok, a Peterdyek (az Ugra melletti, kőrösparti Peterdről) származás helye Peterd-pusztá, Oláh-szentmiklós határában, mely ősi Tholdy-birtok, s amelynek területébe olvadt be a hajdani Nagyfalú is, hol a Tholdyak eredetileg is bírtak. A Védiek ősi fészke Véd (ma pusztá Székelyhíd mellett), (Ér-)Olaszi tőszomszédságában, mely Tholdy-birtok, a Fancsikayaké, Fancsika, Nagyfalú és Attyás Tholdy-birtokok tőszomszédságában (ma Ugra és Zsadány mellett

pusztá). Azt hiszem, ebből elég is ennyi annak igazolására, hogy ez a terület nemzetségi település képét mutatja, s hogy szorosan egymás mellett bírtak e családok. Ha pedig a nemzetségi birtok jogviszonyait s a nemzetség kebelén belül való öröklési igényt vesszük figyelembe, kétségtelen, hogy a Tholdyak nem lehettek idegenek, különben a még életben lévő Hunt-Pázmán nembeli családok sarjai a perek oly tömegét indították volna ellenök ősi birtokaikért, hogy egy levéltárra való pörösirat maradt volna az utókorra. Egyetlen adat sincsen arra, hogy a Tholdyakat azon a címen vonták volna perbe, hogy mint idegenek nemzetségi birtokokat szereztek meg. Ellenben azt tudjuk, hogy ilyeneket bőséggel bírtak a XIV—XVI. században. *Ez volna a második érv*. De lássuk, mi volt a Hunt-Pázmán nemzetség címere?

Azt hiszem, Karácsonyi téved, amikor abból az egy tényből, hogy a nemzetségnek Hypolit nevű tagja is volt, ennek olasz voltára következtet. Tudjuk, hogy a keresztneveket az akkoriban túlnyomó részben idegen származású papok adták (a szentek és mártírok neveiről, legtöbbször éppen arról, akinek névnapján a gyermek született). Ez tehát nem bizonyíték a krónikák egyező előadásaival szemben (Kézai és a Képes Krónika), hogy Hunt és Paznan vagy Pazman német lovagok voltak, kik Géza udvarába jöttek; hol magas méltóságot nyertek el s később István király személyes testőrei voltak, pl. a Koppány elleni csatában. Német eredetükre mutat beszélő címerük, melyet a Képes Krónika közöl, hol Hunt lovag vörös pajzsán ezüst kutya (Hund)-fej látható. Hogy ez tévedés lenne — mint Csoma J. állítja, — arra nincsen bizonyíték; ez csak feltevés. Tény azonban, hogy a nemzetségből származott családok háromféle címet használnak. Megőrizte az ősi kutyacímet az Újhelyi-család két szembenálló kutya alakjában, melyek kardot tartanak, felvették a holdat és a hatágú csillagot, néhol más alakkal kiegészítve a következő családok: Bucsáni Bucsányi, Fancsikai Fancsikay, Ghimesi Forgách, Kővári, a Szentgyörgyi és Bazini grófok. S végül páncélos behajtott kart, mely görbe kardot tart, használtak címerül a következő családok: Jánoki Jánoky, Keszi Keszi, Nagyklopdiai Pogány; az Osgyáni Bakosok a sisakdíszbe emelték ezt a címerképet, mikor beszélő címer.

¹ Nagy I.: Magyarország családai. XI. k. 158—159. l.

ként az ágaskodó bakkecskét vették fel, s végül ilyen behajtott páncélos kart ábrázoló pecsétet használ a Forgáchok közül Gimesi Forgách Ferenc, bár nem karddal, hanem buzogánnyal.¹

Látjuk tehát, hogy csaknem ugyanannyi család használja a páncélos kart, mint a csillagos, holdas címert. Lehet, hogy ezt tényleg azért tették, mert nem akarták, hogy a török zászlóhoz hasonlítson a címerük, de lehet ennek más oka is. Az a fontos, hogy a *Hunt-Pázmán nemzetségbeli családok nem mindig a holdas, csillagos címert használták*. Ha most a Tholdy-család címerét nézzük, ott is megtaláljuk a kardot tartó, páncélos, behajtott kart, mely a grófi címernél az osztott paizs egyik részébe került, de kiegészült valószínűleg a Toldy Miklós-mondakör bikája fejével, melyet Miklós megfékezett, ha ugyan ez a bikafej nem volt eredetileg kutyafej, vagy nem a csillag és félhold emblémából keletkezett s csak az idők folyamán alakult át bikafejé. A címertan tehát szintén azt igazolja, hogy a *Tholdyak címere azonos a Hunt-Pázmán nemzetség több családjának címerével. Ez volna a harmadik érv*. Ha pedig mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy a Tholdy-család Bihar megye egyik legnagyobb birtokú családjá volt már a középkorban (a mohácsi vész után 180 jobbágytelkük van csak Biharban), s hogy már az Árpádok korában (1284) comes-nek írják Tholdy Albertet, hogy továbbá a Tholdyak a legelőkelőbb családokkal voltak összeházasodva (T. János Debreczeni Dózsa nádor veje, T. Csuka Telegdi Csanádnak, az esztergomi érseknek nővérét vette el), hogy végül két tagja a XIV. sz. elején főispánságot viselt, ezek a tények mindazt igazolják, hogy előkelő, gyökeres nemzetségből kellett származniok. Mivel pedig Bihar ezen részén a Hunt-Pázmán nemz. telepedett le s a nemzetség egyes ágainak birtokai a Tholdy-birtokokkal szomszédosak, sőt azonosak is, figyelemmel a fenti okfejtésre, emberileg *bebizonyítottan vehető, hogy a Tholdyak szintén e nemzetségből valók*. Ezt igazolja az 1341. évbeli osztálylevélre többszáz évvel ezelőtt rávezetett feljegyzés is, mely az Albert- és Cybak-fiak osztályát *Tholdy-osztálynak* nevezi.

Nem mulaszthatjuk el, hogy néhány sorral

ne egészítsük ki Komáromy András véleményét a Hunt-Pázmán nemz. bihari monostoráról, mely Szent János községtől a Sebes Körös partján délnyugatra feküdt Palota és Vadász szomszédságában. Igaza van abban, hogy apátságával együtt ezt az a nemzetség alapította, mely mint központtal a szomszédos Szt. János, Géres, Vadász stb. községeket bírta. Csak abban téved, hogy Vadászt a mai Pelbárthidának véli, Váradtól északra; holott ez más Vadász. Ez ma pusztá Palota határában s Váradtól nyugatra terül el. Az a másik Vadász (Pelbárthida) tényleg a Gutkeled nemzetségé volt, de ez utóbbi soha. Ez utóbbin osztoznak 1341-ben Albert és Cybak fiai, kikről az oklevél hátán az van feljegyezve, hogy Tholdyak voltak. Tudjuk, hogy Czibak Imre, a váradi püspök, a Gutkeled-címert használta. Azonban már Karácsonyi megállapította, hogy ezt anyja után vette fel, aki ebből a nemzetségből származott, s akitől hatalmas uradalmat örökölt. (Az ilyen kölcsönvett címer nem ritkaság. A Forgáchok címerének női alakja is az Ákos-nemzetség ősi címere, csak a két hal helyett ők két holdsarlót használtak, nyilván azért, mert így összeegyeztették a saját címerükből vett holdsarlót az Ákos-nemz. címerével.) Komáromy cikkét 1893-ban írta.² Azóta az okirati anyag bővült s ma már eldöntött kérdés, hogy a *szent-jánosi monostor a Hunt-Pázmán nemzetségé volt*.

De volt a Tholdyaknak saját külön monostoruk is, Bátoron, melyet egy 1344. évi oklevél említ (terrae monasterii de Batur),³ mely a Fekete Körösmenti Bátor keleti szélén emelkedett és a néphagyomány szerint a veres barátoké volt. Bátor a Tholdyak egyik főbirtoka, hol váruk állott s honnan magukat nevezték is. E várát ostromolta és vette be 1553-ban a Ferdinánd-párti Zabardjai, váradi püspök s a vár urát, ifj. Tholdy Miklóst itt fogták el.⁴

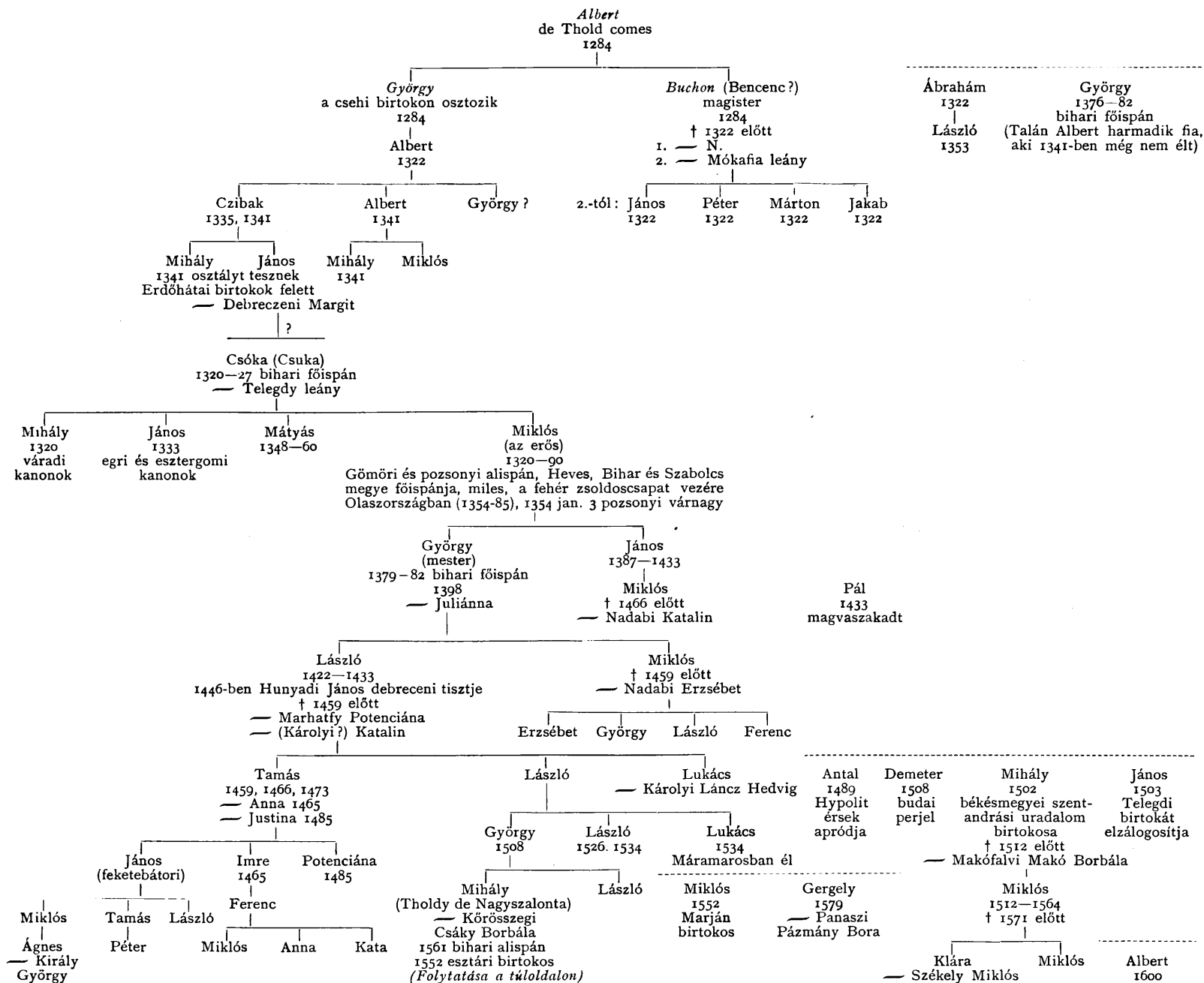
Hogy hol kell belekapcsolni a Hunt-Pázmán nemz. bihari ágába a Tholdyakat, egész bizonyossággal nem tudjuk, de valószínű, hogy a Karácsonyinál közölt lezármaszást-töredékben előforduló II. és III. Albert egy személy, s hogy I. Albertnek 1284-ben két élő fia volt, György és

² Századok, 1893. évf. 879. l.

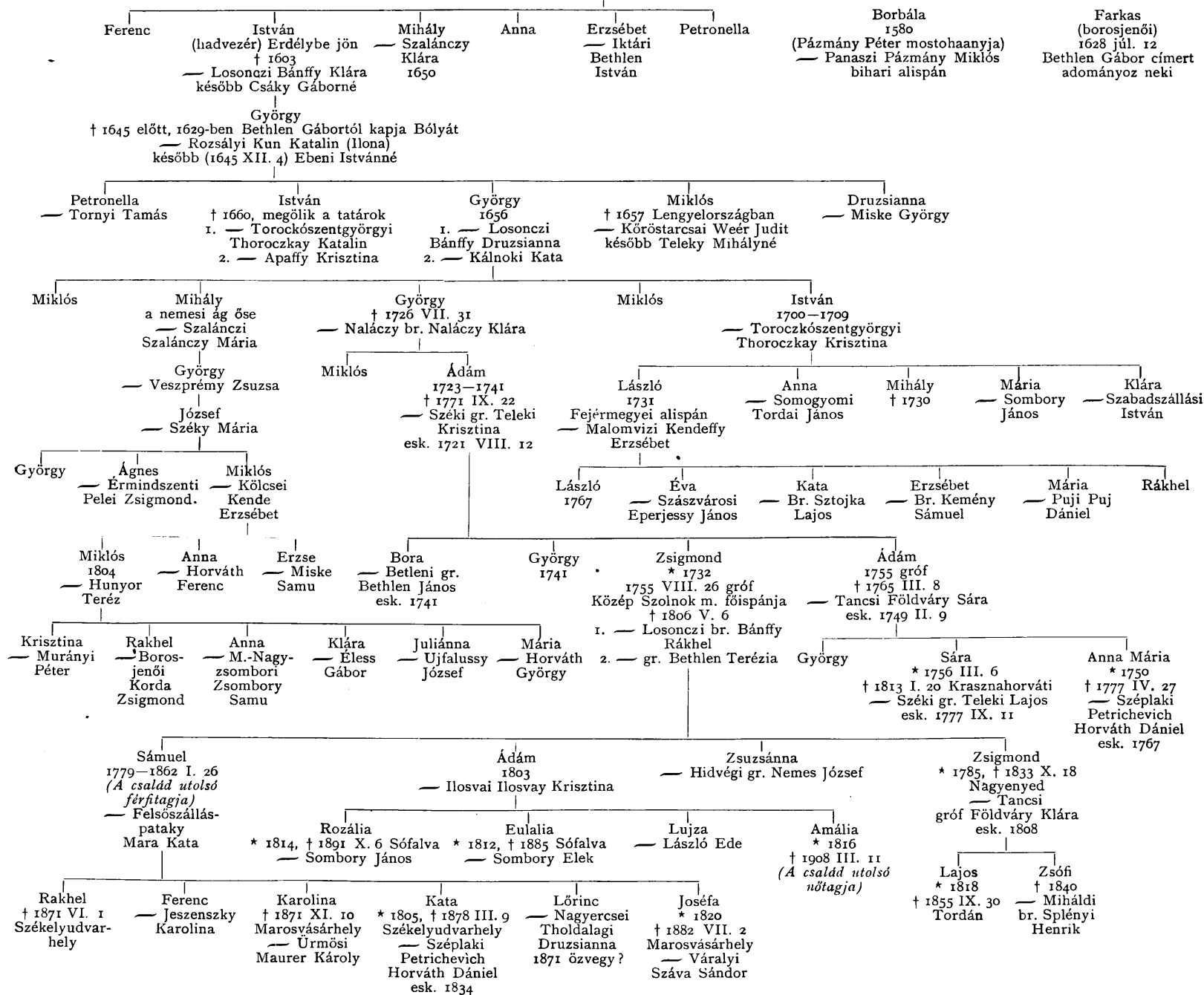
³ Hazai Okmánytár, III. 150. l.

⁴ Bunyitai: A váradi püspökség története. II. 425. l.

¹ Csoma I.: Magy. nemz. címerek és a Hunt-Pázmán n. címere. Turul, 1890. 112. l. — Wertner Mór: Magyar Nemezségek. II. 57.

— Kőröszségi Csáky Borbála
(Lásd az előző oldalon)

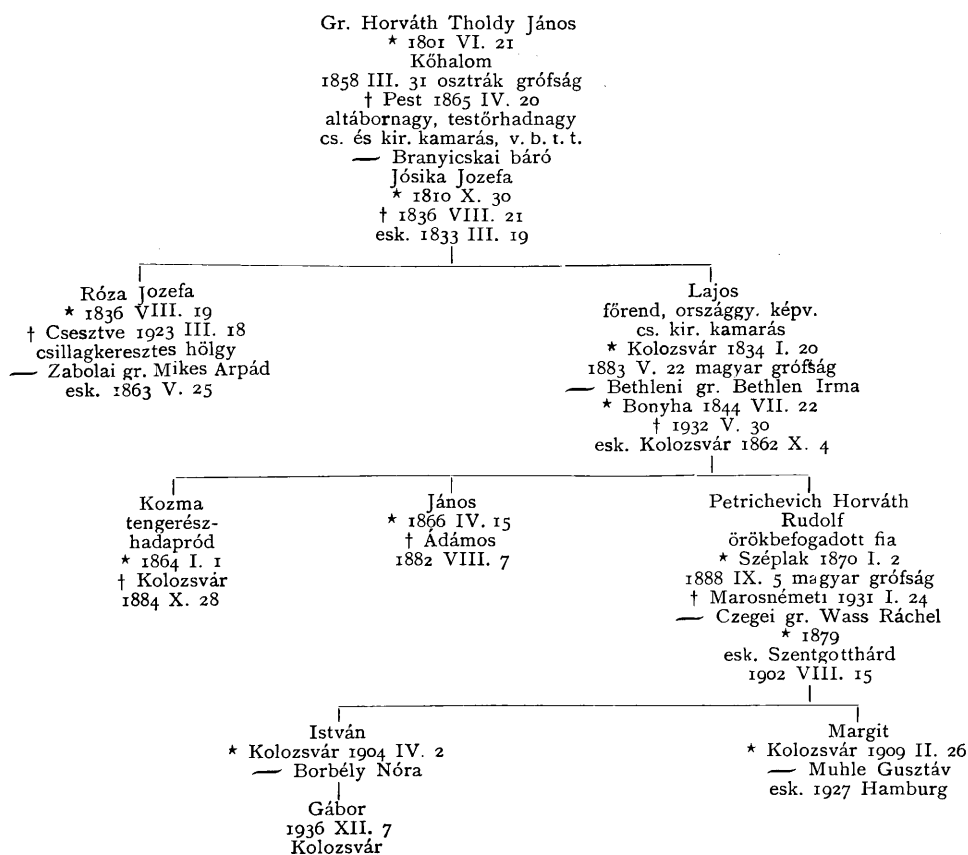
Buchur, a harmadik fiú Mihály pedig 1284-ben már nem élt.

Igen nagy akadály a annak, hogy a Tholdy-családról pontos és hiteles leszármazást készíthessünk az, hogy a család levéltára elveszett; ¹ így tehát csak a régi családi egybeállításokkal és a peresiratokból szerkesztett leszármazással kell

megelégednünk, melyek azonban csak a fennmaradt ágak leszármazására voltak tekintettel.

Megkíséreltük egy ilyen leszármazás egybeállítását, amely éppen az okirati anyag hiányosságánál fogva nem lehet sem teljes, sem hibátlan, de az eddigieknél sokkal terjedelmesebb. ² A leszármazási táblát az előző két oldalon adjuk.

A gróf Tholdy Sámuel által örökbefogadott unokaöccse, Széplaki báró Petrichevich Horváth János által alapított Széplaki, Nagyszalontai és Feketebátori gróf Horváth Tholdy-család leszármazása:

BÁRÓ PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL.

¹ Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban van egy regestrum 1808-ból, amely szerint ekkor a levéltár 1101 iratból állott, igen gazdag tartalommal. A Tholdy-családon kívül a Jakcsi-, Parlagy-, Dengelegi-, Ábrahámfi-, Kidei-, Kende-, Ebeni-, Kendeffy-családok oklevelei is az 1369—1781. évekből itt őriztettek. Ám ez a gazdag levéltár — sajnos — ismeretlen helyre került. Lehet, hogy egy része az Ürmösi Maurer-család irataival együtt valahol megvan. Egy kis újabbkori része a Petrichevich

Horváth-levéltárba került, mikor gróf Tholdy Sámuel, családjának utolsó férfinak, báró Petrichevich Horváth János lovassági tábornokot 1858-ban örökbefogadta.

² Sok adatot merítettem Mike Sándor «Coll. Geneal. Nobilitatis Transsilvanicae» (B. 2. pag. 750.) gyűjteményéből, de az általa ismert oklevelek ma nincsenek meg. E gyűjtemény jelenleg Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum levéltárában van.

A BULYI- ÉS A JÉKEY-CSALÁD KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETE.

Szabolcs vármegye felső keleti részének őscsaládai közül ma már kevés virágzik. A Gutkeled nemzetség hajtásai, a Várday-, Anártsy-családok, a székely eredetű Sényői-család, a Tuzséri-, Zughi-, Komorói-, Cigányi-családok már a XVI. és XVII. században kihalnak. Egyes területek ősi birtokosai nyom nélkül tűnnek el s helyükbe környékbeli vagy más megyebeli családok települnek, beházasodás, rokonsági kötelékek, zálogbirtoklás vagy királyi adományok révén. Szabolcs vármegyébe, különösen annak keleti részébe Zemplén, Ung, Bereg és Ugocsa vármegyékből telepdednek be ezúton családok már a XIV. századtól kezdve s ez a beszivárgás az északi vármegyékből a legújabb korig tart úgy a nemesi, mint a nem nemes családok részéről.

Ha az egyes családok eltűnésének körülményeiről, átalakulásuk történetéről, az egységes családi birtokok kisnemesi birtokokra történt tagozódásáról s általában felső Szabolcs vármegye régi családairól akarunk képet alkotni, erre a Bulyi- és a Jékey-család kapcsolatainak az ismeretése sok analógiát és adatot nyújt s világít meg.

A Tisza nagy keleti kanyarulatában, annak közepetáján, Kisvárdá, Tornyospálca, Kopócsapáti, Pap helységektől körülhatárolva terül el Jéke község a tipikus nyírségi homokdombokon. Az 1280-as évektől kezdve, midőn a Jékey-családnak Bochou és Tiborc nevű ősei első ízben tűnnek fel, egészen a XV. század végéig egy családnak, a Jékeieknek a tulajdonában találjuk e birtokot.

A Jékey-család első tagjai a XIII. sz. végén már olyan nagy számban jelennek meg, hogy ebből a családnak e környéken korai megtelepülésére következtethetünk. 1280 körül Jékei Tiborc és Bochou,¹ 1291-ben Zelemér fia Zadurnak Jékébe történt beiktatása során pedig Motho, Benedek, László, Dénes, Sándor, Tiba, Tiborc és Tódor nevű nemesek szerepelnek mint szom-

szédok és társbirtokosok.² Nevezettek legnagyobb részt egy nemzetség tagjai, vagy legalábbis egymás vérrokonai voltak, amint ez későbbi oklevelekből kitűnik.

A XIII. sz. végén három főágon terebélyesedik ki a család, mégpedig az 1291-ben már említett Tiba, Benedek és Tódor fővonalain. Jékei Benedek ága leányunokáiban, Erzsébet Jékei Máténéval és Neste Tuzséri Lukácsnéval az 1300-as évek végén kihal. Tiba ága négy férfitaggal tűnik el; az utolsót 1428-ban látjuk utoljára. Egyedül Tódor ága él tovább, szintén több kisebb ágra szakadva, amelyekből azonban a XV. és XVI. század fordulóján már csak két családtagot találunk életben: Jánost és Tamást, Jékey Mihály és lövőpetrii Pethry Katalin fiai.

Minthogy a Bulyi- és a Jékey-család kapcsolatai ebben az időben kezdődnek, a részletesebb ismertetést is innen fogjuk kezdeni.

Jékei Tamást első ízben, mégpedig testvérével, Jánossal együtt 1483-ban említik, amikor Mátyás király Losonczy Zsigmondot és Albertet a szabolcsvármegyei Surk, Szentmárton, Eperjes, Mándok, Pálca, Órmező, Aranyos, Bezdéd, Hene, Játé, Cigány és Almás birtokokba beiktatni rendeli. Ekkor ők is kijelölt királyi emberek.³ Három év múlva ismét találkozunk Tamás nevével: a budai káptalannak 1486-ban a királyhoz küldött jelentésében, mely a Várdai Aladár sérelmére Ajakon és Pátrohon elkövetett hatalmaskodási ügyben tartott tanuvallatásról szól. Mint e helységek szomszédait ebből az alkalomból Jékei Tamást s kívülre Jékei Jánost, Jékei Szalánczi Pétert és Jékei Bulyi Jánost is kihallgatták.⁴

Testvérével, Jánossal együtt említik 1492-ben is, amikor az elhalt Jékei Jakab özvegyét, Katalin asszonyt a jékei birtokból kielégítik.⁵ Mint zálog-

¹ Zichy Oklevéltár I. k. 47.

² Jékey-család levéltára, Géberjén; Fejér: Codex Dipl. VI. 1. 125—26.

³ Varju E.: Bánffy Oklevéltár II. 235.

⁴ Zichy-oklt. XI. 437.

⁵ Orsz. Lev. : Leleszi konv. IV. Elench. nr. 47. J

birtokos került Jékére a Szalánczi-család 1460 körül és Jékei Tamásnak, valamint testvérének, Jánosnak érdeme volt, hogy a birtokot e családtól 1501-ben 50 forintért visszaszerezték.¹ Általában Tamás ébren örködött jékei birtokának épsége fölött. Így például 1510-ben a leleszi konvent előtt tiltakozik az ellen, hogy Losonczi Zsigmond bármely Jékéhez tartozó földrészt elfoglaljon.² Élete vége felé járhatott már 1511-ben, amikor Jékén és a Zögh-i pusztán fekvő birtokait leányrokonainak, Annának, Hedvignek, Katalinnak és Krisztinának 50 aranyforintért elzálogosítja,³ mert ugyanebben az évben testvérével, Jánossal is megosztozik jékei és zöghi javai fölött. A következő években már nem él.⁴

Jékei Tamásnak egy Mátyás nevű fiáról és egy Hedvig nevű leányáról emlékeznek meg okleveleink. Hedvig Sényői Benedek megyebeli nemeshez ment feleségül s ezenkívül csak annyit tudunk róla, hogy 1545-ben már meghalt. Tamásnak Mátyás nevű fia elsősorban 1500–1505 között tűnik fel: a Kisvárdaiak részére eszközölt határjárás és becslés során társaival, Anarcsi Tegzes Simonnal, Csicseri Ormos Imrével, Petry Mihálylyal és Bakai Andrással a kisvárdai várat és helységet s a hozzátartozó szabolcsi részeket, ú. m. Dögét, Rosályt, Veresmartot, Litkét, Tuzsért Kalongyát, Papot, Szentgyörgyöt, Ajakot és Pátrohot járják meg és becsülik föl.⁵

Midőn Jékei János fia Pál 1524-ben Miklós várdai káplán előtt utolsó akaratát mondja tollba, birtokairól, lelke üdvéről s a batori klastromról rendelkezve, ennél az aktusnál Jékei Mátyás is jelen van.⁶ Házasságának idejét az 1520-as évekre tehetjük. Ekkortájt veszi nőül Kerecsényi Barnabás beregvármegyei nemes leányát, Jeronimát.⁷ Ezzel a házassággal a Jékei-család Beregvármegyében is birtokokhoz jut a Kerecsényiek beregi birtokaiból Adony, Hetyén, Kerecsén fal-

vakban és Eszterjén-pusztán. Ez újonnan szerzett birtokok miatt emel tiltakozást 1543-ban a leleszi konvent előtt, minthogy azokat Losonczi Albert és István háborgatta.⁸ Ebben az ügyben szerepel utoljára Jékei Mátyás mint élő; két év múlva, 1545-ben már néhainak mondják, amikor gyermekei: *Krisztina, Anna, Dorottya, Borbála, Magdolna, Zsófia* és *Balázs* atyjuk nővérének, Hedvignek a gyermekeivel, a Sényőiekkel pereskednek.⁹

Mint látjuk, Jékei Mátyásnak hat leánygyermekén kívül csak egy fia maradt, Balázs. A másik ágon, t. i. Jékei Tamás testvérének, Jánosnak az ágán is túlnyomórészt leánygyermek születnek. János fiai közül Pál és Kelemen mag nélkül halnak el, Péter nevű fiának pedig csak három leánya maradt: Katalin, Figedy Bálintné, Ilona, Balog Lászlóné és Margit hajadon. Jékei Péter ágán tehát a birtokok a férjek s innen azok családainak kezébe jutottak. Mátyás leányai is valamennyien férjhezmentek. Magdolna Bácsmegyei Balázs, Borbála Gégényi Nyakas Márton, Dorottya Somogyi Mihály, Anna Mezei Trombitás János, Krisztina Pethry Jób és Zsófia Jékei Bulyi Zsigmond felesége lett. A hat leány hozománya Jékei Mátyás birtokának mintegy háromnegyed részét lekapcsolta és széttagolta a férjek családai között. Jékei Balásznak, aki ekkor már egyedüli férfitagja a családnak, a hajdani tekintélyes és egységes jékei birtokból csak egy kis rész maradt. A felfszaporodott társbirtokosok és kiterjedt rokonság nagy gondot okoztak neki. Pere támad Sényői Jakabbal, nénjének, Hedvignek a fiával;¹⁰ nővére, Magdolna 1550-ben a jékei birtok ügyében vonakodik vele elszámolni;¹¹ másik rokona, Jékei Ilona férje, Balog László 1553-ban az ütemezői szántóföldeket foglalja el tőle jogtalanul.¹² Szomszédai is állandó foglalásokkal zaklatják. Különösen Várdai István és Losonczi István özvegye Pekry Anna háborgatják.¹³ Anyjától, Kerecsényi Jeronimától örökölt beregvármegyei javait: Kerecsényt, Adonyt, Eszterjént Guthi Országh Kristóf egyszerűen el akarta adni. 1563-ban ennek megakadályozása végett a leleszi konventhez siet és

¹ Orsz. Lev. : Leleszi konv. III. Elench. Nr. 197. J.

² U. o. Prot. 2. fol. 79.

³ O. L. : Leleszi konv. IV. Elench. 86. J.

⁴ U. o. IV. Elench. 85. J.

⁵ O. L. D. L. 20,991. Az oklevél dátuma nem vehető ki. Csánki Dezső 1500. évbelinek tartja. Az oklevél egyháztörténeti szempontból is becses, mert a felsorolt helységek templomát is leírja.

⁶ Jékey-cs. levéltára, 1524.

⁷ Lehoczky Tivadar : Beregv. vm. monográfiája. III. 292.

⁸ O. L. Leleszi konv. IV. Elench. 208. J.

⁹ Jékey-cs. lev. 1545.

¹⁰ U. o. 1550.

¹¹ Szabolcs vm. levéltára : Proth. 1. fol. 63.

¹² U. o. Proth. 2. fol. 100.

¹³ U. o. Proth. 2. fol. 127., 179. és 121.

nővéreinek, valamint azok férjeinek nevében is tiltakozik Ország ellen.¹

Jékei Balázs elhalálozási idejét megközelítő pontossággal az 1570-ik évben állapíthatjuk meg. 1570-ben ugyanis még több ízben is szerepel özvegy Rády Miklósné elleni pere folyamán,² de az 1571-ik év elején már néhainak jelzik az oklevelek. Feleségétől, az ifjú Káposztás Borbálától két kis árvája maradt: Anna és egy hat év körüli kisfiú, Mihály. Özvegye 1573-ban már mint Nény Menyhértne jelenik meg a leleszi konvent előtt, hogy első férjétől született fiának, Jékei Mihálynak életkorát megállapíttassa.³

Jékei Mihály alig húsz éves korában 1585-ben elhalt⁴ és vele sírba szállt a Jékei-család utolsó férfisarja. Nővére Anna, Apáthi Szabó Péterné, csak néhány évvel éli őt túl; 1592-ben már ő sincs az élők között.

A Jékey-család fiúágon történt kihalása után azonban a Jékey név Jékey Mátyás Zsófia nevű leányával tovább szállott s így részben a Jékey-vér is, amidőn őt 1550 körül Jékei Bulyi Zsigmond feleségül vette.

A XVI. század elején házasság révén Jékére került Pethry-, Apáthy-, Nagy-, Trombitás-, Somogyi-, Nyakas-, Bácsmegyei-, Figedy-, Balogh-családok mellett ugyanott két régi család is élt a Jékeyeken kívül: a Szalánczy-család, amelynek őse mint a Várdai-család familiárisa jutott Jéke szomszédságába, és a Bulyi-család.

A Bulyi-család, amelyen keresztül a Jékey név folytatódott, Szabolcs vármegyének szintén ősi családja. Legtávolabbi írásos emlékei azt mutatják, hogy eredetileg az Olaszi-családnak volt oldalhajtása és 1300 körül telepedett át a szabolcsmegyei Bulyra, melyről azután nevét kapta. Egy 1355-ből keltezett, az egri káptalan által kiadott oklevélben, amelyben Buli Benedek fia János, özvegye és leánya két oklevél átírását kéri,⁵ van nyoma annak, hogy a család az Olaszi

nevet is használta. Az egyik átírt oklevél ugyanis 1327-ből említi Olaszi Hilba fia Benedek fia Jánost, aki 1355-ben már Buli néven szerepel. Tekintve az 1327-ben említett háromgenerációs kapcsolatot, a család nyomai a XIII. század közepéig nyúlnak vissza. Az 1300-as évek elején Buli, Paszab, Terebes, Sztár, Kovácsitelek és Perked helységekben volt birtokos.⁶ Egyébként Szabolcs vármegyében meglehetősen élénk szerepet vitt. Eltekintve a számos birtokpertől, amelyet az egyes családtagok folytattak a XV. század végéig, Buli László vonalán négy szolgabíró találunk. Sűrűn szerepelnek mint királyi emberek is.

Bulyi Lőrinc szabolcsvármegyei szolgabíró (1393—1428) már 1428-ban kapcsolatba kerül a Jékeikkel, midőn szolgabírói minőségben néhai Jékei László jékei földjeinek osztálya ügyében kihallgatja Jékei Györgyöt, Tamást és Miklóst.⁷

1485-ben már Jékén találjuk Buli Jánost. Ez évben a leleszi konvent jelenti a királynak, hogy őt, meg Várdai Miklóst és Aladárt a Várdai János sérelmére elkövetett hatalmaskodások miatt perbe idézte. Buli János ellen a panasz az volt, hogy jékei birtokának határán kívül eső negyven holdnyi szántóföldet foglalt el Várdai Jánostól.⁸

Tekintetbe véve, hogy a Jékey-családnak a középkorban tömör egységű birtokaiba csak házasság útján juthattak be idegen családok, alig fér ahhoz kétség, hogy Buli János is házasság révén került Jékére és lett ott birtokos. 1486-ban, midőn a budai káptalan a jékei nemeseket tanúként hallgatja ki Várdai Aladár ügyében, nevét már így találjuk: «Joannes Buly de Jéke».⁹ Családja hagyományos tisztségeként ő is szolgabíró lett.¹⁰

1500 körül házasodott meg, feleségül vevén Kisdobronyi Bereck egyik nővérét, Zsófiát. Házassága révén a beregvármegyei Kisdobronyban is birtokot szerez; sőt 1509-ben még sógora részét is zálogba veszi harminc aranyforintért, só-

¹ O. L. Leleszi konv. VI. Elench. Nr. 598. J.

² Leleszi konv. levéltára. Act. fasc. 2. Nr. 61.

³ Jékey-cs. levéltára. 1573.

⁴ Ebben az évben jékei Nagy Imrét idézteti még a jékei borvám miatt, de ezután már sehosem szerepel mint élő. Szabolcs vm. lt.: Elench. Rerum. J. Nr. 160. III.

⁵ Eredeti, a Komjáthy-család levéltárában; benne átírva egy 1327. és egy 1333. évi oklevél.

⁶ Komjáthy Ív. 1355; Debrecen város levéltára; Diploma-másolatok, nr. 121. Regesztáját kiadta Herpay Gábor: Debrecen város levéltárának Diplomagyűjteménye, 51. lap.

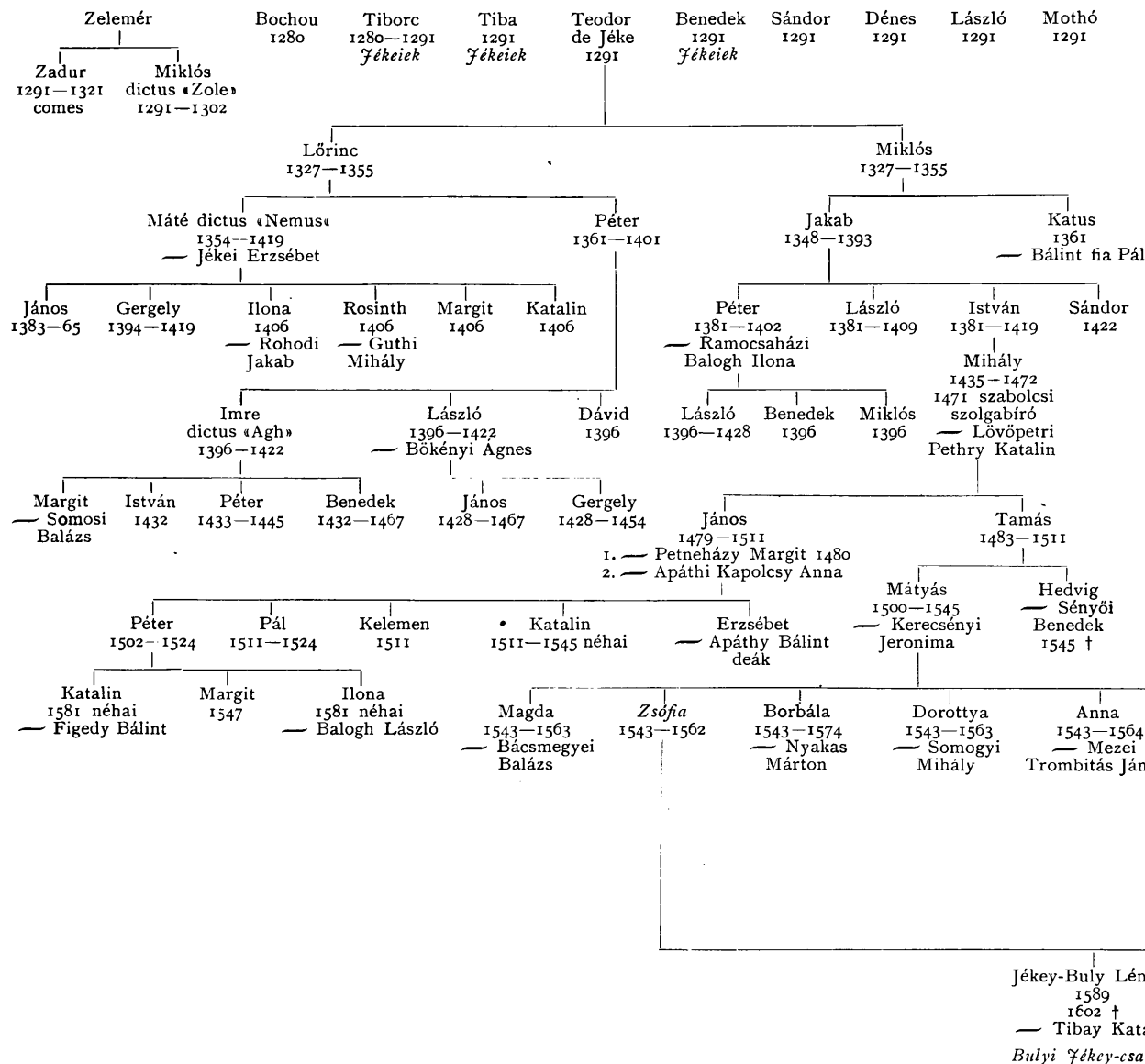
⁷ Jékey-család lev. 1428.

⁸ Zichy okl. XI. 409.

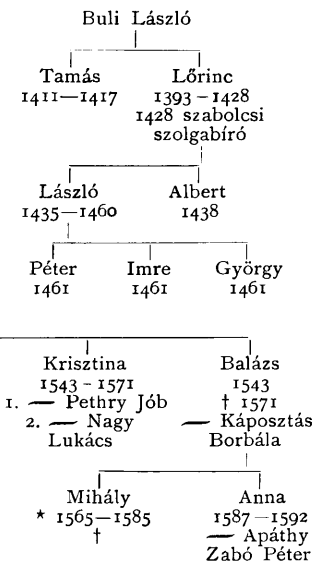
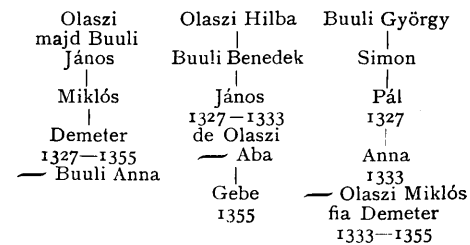
⁹ U. o. XI. 439.

¹⁰ O. L. Leleszi konv. Elench. B. 196.

Jékei birtokosok:

Bulyi birtokosok:

Jékei Buly János 1485-1511
1501 szabolcsi szolgabíró
— Kisdobronyi Zsófia
Péter 1510
Zsigmond 1550-1588

gornőivel, Magda Nyárády Jánosné és Margit Pazoni Cseres Mihálynéval együtt.¹ 1510-ben Jékei Tamással és Jánossal abban állapodik meg, hogy a neki elzálogosított birtokrészt halála után úgy neje Zsófia, mint gyermekei Lénárd, Péter, Dorottya és Ilona is kötelesek kiadni, ha a Jékeiek 40 aranyforintot visszafizetnek.²

A Jékei-családdal való bensőbb kapcsolatok jelét látjuk abban, hogy amikor Jékei János 1511-ben végrendelezik, a végrendelet írásbafoglalásánál csak Miklós presbiter és Bulyi János van jelen.³

Bulyi Jánosnak Kisdobronyi Zsófiától született Péter nevű fiáról első ízben az előbb említett 1510. évi egyezséglevélben olvasunk. Életéről kevés nyom maradt. Annyit tudunk csak róla, hogy Jékén élt és egy fiúgyermek maradt utána, Zsigmond. Utóbbi 1550-ben jelenik meg először egy ügyvédvallás kapcsán.⁴

Jékey Zsófiát (Mátyás leányát) Bulyi Zsigmond már gyermekkorától kezdve ismerte. Hiszen egy faluban éltek és családjaik sűrűn szerepelnek együtt ügyes-bajos dolgaikban. Házasságuk az 1550 körüli évek valamelyikére esik. Egybekelésüknek kétségtől igen értékes eredménye volt az akkor már jelentékeny Bulyi-birtokok és a Jékey Zsófiával hozott birtokok egyesítése. Ezáltal Bulyi Zsigmond Jéke nagyobb részének birtokosává lett; bár a feleségét megillető részt Zsófia testvére, Balázs 1563-ig magánál tartotta s csak Báthori András, valamint Szabolcs vármegye ítélete után adta vissza.⁵

A Jékey-birtokoknak végleges és törvényes örököse Bulyi Zsigmond az utolsó Jékey-férfisarl, Mihály halála után lett. A leányági vérségi kapcsolat és a régi időkre visszanyúló jékei birtoklás alapján kezdik aztán Bulyi Zsigmond ivadékai a Jékei, illetőleg Jékey nevet, melyet azelőtt, 1485-től kezdve csak előnév formájában használtak, *családnév*ként fölvenni. Viszont korábbi családnévüket előnévül használják.

A leányági rokonok elnépesedése következté-

ben az egységes Jékey-birtokot Zsigmond már nem tudta megszerezni; amit különben az is megnehezített, hogy idegenek is felkérték a Jékey-család birtokait. 1581-ben Komoróczy János beiktatását hiúsítják meg a legitim Jékey-birtokosok,⁶ 1589-ben pedig Zokolyi Albert és Miklós foglalásai miatt pereskednek.⁷

Az ősi birtok teljes egészét nem sikerült ugyan megtartani az említett társbirtokosok miatt, ámde Bulyi Zsigmondnak immár Jékey néven élő le-származói még a XVIII. században is legnagyobb birtokosai voltak Jékének. Jékei Bulyi Zsigmond és Jékei Zsófia házasságából egy fiú származott, Lénárd, aki Tibay Katalint vette nőül. Tőle származnak le a ma élő Jékeyek.

Jéke, az ősi birtok, 1833-ban a család egyik tagjának Jékey Ferencnek még a tulajdonában van; később azonban leányági örökösök kezébe kerül.⁸ A család különben már a XVII. század közepén Szatmár vármegyébe költözik át, midőn az itt fekvő Géberjén birtokra Jékey Ferenc 1659-ben királyi adományt kap.⁹ Utóbbi egyik legkiválóbb tagja volt a családnak s mint nagyszöllősi királyi harmincados sok újabb szerzeménnyel gyarapította a Jékey-vagyont. 1660-ban a következő helyeken van a családnak birtoka: Szabolcs megyében Jéke, Szatmár megyében Géberjén és Ökörítő, Bereg megyében Ballabás, Vámosatya, Tizsaszalka, Vid, Adony, Kerecsény, Hetyén, Som, Zápsszony, Barkaszó, Kászon, Bodoló, Csetfalva, Ugocsa megyében Nevetlenfalva másként Gyakfalva, továbbá Ecsedben egy 100 aranyat érő házuk van és özv. Mosdóssy Péterné végrendelete alapján övék lett a Nádasdy Ferencnek elzálogosított abaujvármegyei Füzér vára, teljes felszerelésével és tartozékaival.¹⁰

A család ma is birtokosa és lakója Géberjénben annak a kúriának, melyet 1659-ben Jékey Ferenc harmincados kapott, s amelynek létezéséről már 1572-ben hallunk.

BAÁN KÁLMÁN.

¹ Lehoczky Tivadar i. m. III. 233.

² Jékey-cs. lev. 1510.

³ U. o. 1511.

⁴ U. o. 1555.

⁵ U. o. 1563.

⁶ Botka-cs. lev. Nábrád, 1581.

⁷ Szabolcs vm. lt. Proth. 6. f. 66.

⁸ Jékey-cs. lt. 1833.

⁹ U. o. 1659. V—3.

¹⁰ U. o. 1660.

VEGYES.

A vármegyei notáriusi tisztség kialakulásához.

Az írásbeliségnek a vármegyei ügyvitelben, első sorban a bíraskodási ügyekben a közgyűléseken és ítélőszékeken (sedes iudiciaria) való életbeléptetése már a XIII. század második felében fontos szerepet juttatott a *notáriusnak*, bár maga ekkor még igen alárendelt helyzetben volt. A vármegye igazgatásának hatósága ebben az időben még a főispán. Legelőször tehát a főispáni notárius tűnik fel s az ő keze alól kerülnek ki a főleg bírósági, birtokbeiktatási, határbejárási ügyekben kelt oklevelek. Az íráshoz ekkor még leginkább az egyházi férfiak értettek s így az első főispáni notáriusok jórésze is ezek sorából került ki. A legrégebb ismert főispáni notáriusnak egy Apath nevű nemest kell tartanunk, aki Detre, Zólyom vármegye főispánjának (1256—1258 és 1261—1263) szolgálatában állott.¹ 1286-ban Péter fia, András (Palugyai) mester Demeter mester, ugyancsak Zólyom, valamint Pozsony és egyideig Sáros vármegye híres főispánjának (1285—1300) volt a notáriusa.² István mester 1312-ben Miklós zalai főispán mellett működött.³ Pál mester 1316-ban Donch mesternek, a hatalmas zólyomi főispánnak (1309—1337) volt a notáriusa.⁴ Lőrinc mester 1332-ben Imre mester, barsi főispán,⁵ György mester 1335- és 1349-ben Miklós, zalai főispán,⁶ István deák 1349-ben Zsámboki Miklós és János, turóci főispánok,⁷ János deák 1353 körül a honti főispán⁸ notáriusa. Szatmár vármegyében 1351-ben, Ungban 1364-ben, Szabolcsban 1368-ban említetik ilyen notárius.⁹

A főispánon kívül a helyettese, ebben az időben még belső embere, familiarisa, az alispán is kiadott oklevelet, a saját neve alatt; jó ideig a főispánja megbízásából, a XIV. század második felében már a vármegye nevében. Ennek is volt notáriusa. Ilyen volt 1289-ben János, a gömöri,¹⁰ 1296-ban Miklós,

Vörös Ábrahám (Majnald fia) pozsonyi¹¹ és 1358-ban István mester a zempléni alispán mellett.¹²

A kimondottan vármegyei, tehát az autonóm közhatalóság által felfogadott s így az «Universitas nobilium» szolgálatában álló notárius a XIV. században tűnik fel. Írástudó, egyetemet végzett férfi, akit a vármegye díjazás ellenében fogadott fel. Ebből az íródeákból alakult ki háromszázados hosszú fejlődés után a XVII. században már tekintélyes tisztviselő, a vármegyei notárius, a *főjegyző*, utóbb az alispán után a vármegye legfőbb tisztviselője.¹³

A vármegyei notárius legrégebb ismert őse az 1325. december 4-én az abaújvármegyei Közép-németiben kelt oklevélben névleg is megnevezett «magister Stephanus notarius noster» lehet.¹⁴ Ugyanilyen, már a vármegye által felfogadott tisztviselőnek tekintendő a Zala vármegyében 1402-ben «notarius noster»-nek nevezett János deák is.¹⁵ Ugyane században, 1423-ban, Demeter deák mint «notarius sedis C. de Baranya» említetik.¹⁶ 1437-ben Márkus Turóc vármegye notáriusa, akit az alispánnal, Zathureczky Jánossal együtt Turócszentmárton hősiei védelmében a csehek felkoncoltak.¹⁷ 1472-ben Huszthy György mester Nógrád,¹⁸ 1495-ben Mátyás Trencsén vármegye notáriusa.¹⁹

Az 1501—1514. években Ormándi Pál Zala,²⁰ 1506-ban Dachófalvi Dachó György Hont,²¹ 1513-ban Balathy István Abaúj²² vármegye notáriusa. A fennmaradt legrégebb vármegyei jegyzőkönyvnek, az 1500. évvel kezdődő zólyominak íróját névleg nem ismerjük; 1519-ben említetik benne legelőször a notárius, Zolnay István neve.²³ 1522-ben Mihály deák Liptó,²⁴ 1523—24-ben Szelényi Meny-

¹¹ Tört. Tár, 1897 : 668.

¹² Zichy Okmt. III : 131. — Szentpétery I. : Magy. Oklevéltan, 230, 235.

¹³ Főglein : A vármegyei notárius. Levélt. Közlemények, 1936 : 149—171.

¹⁴ Orsz. Lev. DL 2329.—Czobor—Kemény : Tört. Közlemények Abaúj-Torna vm. és Kassa múltjából, III : 143.

¹⁵ Zala vm. Oktára, II : 312.

¹⁶ Zichy okmt. VIII : 103.

¹⁷ Zathureczky-cs. ltára. Zolnay L. közlése.

¹⁸ Orsz. Lev. Múzeumi törzsanyag.

¹⁹ U. o.

²⁰ Holub id. m. 156—158.

²¹ Orsz. Lev. Luka-cs. lt.

²² Czobor—Kemény id. m. 1912 : 143.

²³ Várm. jkv. No 1 : 98.

²⁴ Orsz. Lev. Beniczky-cs. lt.

¹ IV. László király 1274. évi adománylevele. 1293. évi átirata : Orsz. Levélt. Forgách-cs. lt.

² Hazai Okmt. VIII : 248.

³ Holub : Zala m. története a középkorban. I. 314.

⁴ Orsz. Levélt. Törzsanyag.

⁵ Fejér : Cod. d. VIII, 7 : 237.

⁶ Holub id. m. 156—158.

⁷ Anjouk. Okmt. V : 305.

⁸ Kubinyi : Magy. Tört. Eml. II : 227, 228.

⁹ Gábor : A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt (1908) : 89.

¹⁰ Hazai Okmt. VII : 208.

hért Hont,¹ 1524-ben Gógánfalvi Miklós deák, mester Zala² és 1525-ben Gáspár deák Zemplén³ vármegye notáriusa.

A mohácsi vész utáni időből már gyakrabban találkozunk a notáriusok nevével; különösen az 1550. évi 62. tc. óta, amely arról intézkedett, hogy a notáriusnak is alá kell írnia a vármegye kiadmányait. Ettől kezdve olvashatjuk az oklevelek alján, jobbról: «Lecta et extradata de sede iudiciaria Comitatus N. per me N. N. notarium eiusdem sedis.» 1527-ben Gugermann Antal Sáros,⁴ 1529-ben Zolnai Stek István Zólyom,⁵ 1531—1539. években János deák ugyancsak Zólyom vármegye notáriusa.⁶ A török áradat elől Fehérvárról Veszprémbe menekült és ott gyűlésező Fejér vármegyének 1543-ban Novay Albert a notáriusa.⁷ 1549-ben Deák Lukács Békés,⁸ 1554-ben Bessenyoí Horváth János Borsod,⁹ Imre deák Pest és Solt vármegyék,¹⁰ 1552—1562. években Anditzi Lőrinc deák Liptó,¹¹ 1554—1557. években András deák Pozsony,¹² 1556-ban János (scriba sedis) Zólyom,¹³ 1556—1572. években Keviczky János Turóc,¹⁴ 1557-ben Berényi András Nógrád,¹⁵ 1558-ban Szent-Ivány Sebestyén Komárom,¹⁶ 1563-ban Boronkay János Bars,¹⁷ 1565-ben Rovos László Árva,¹⁸ Szentmarjay Imre Heves,¹⁹ 1567—1579. években Polthári Soós János Zólyom, közben, 1577-ben, Nógrád, 1580—81. években Zólyom és Hont, 1583—84. Hont;²⁰ 1567—1595. években Hetesi Pethe Imre, Deömölky Gáspár, Hettyey János, Vásárhelyi István és Zánthóházy Ferenc Zala,²¹ 1568-ban Soós András Sáros,²² 1569-ben Deák Albert

Bereg,²³ 1569—70. években Kiszely Péter Liptó,²⁴ 1570. körül Pédery Péter, majd Kesken Albert Gömör,²⁵ 1571-ben Patrán Balázs Zala,²⁶ 1573—1579. években Záborszky Márton Liptó,²⁷ 1575-ben Velbay Jakab Szepes,²⁸ 1577-től kezdve hosszú, teljes fél-századnyi időn át Ruttkay János Turóc, közben 1580-tól Hont és 1589-től néhány éven át Nógrád vármegyének is,²⁹ 1580-ban Vásárhelyi Tamás Heves,³⁰ 1582-ben ugyanő Abaúj,³¹ 1583-ban Szulovszky Péter Pozsony,³² 1584-ben Rakovszky János Liptó,³³ 1585-ben Dobossy Ferenc Bars,³⁴ 1586—90. években Glosius Boldizsár Zólyom,³⁵ 1585—1587. években Platthy András Liptó,³⁶ 1587—89. években Zathureczky János Árva,³⁷ 1588—91. években Kesken Albert Gömör,³⁸ 1590-ben Rigómezey Mátyás Szatmár,³⁹ 1592-ben Bene-Ethei Máté deák Pozsony,⁴⁰ 1592—9. években Zerdahelyi Mihály Nyitra,⁴¹ 1593-ban Bene-Ethei Máté Moson,⁴² Bük Farkas Szatmár,⁴³ 1596-ban Homonnay Tamás Szepes,⁴⁴ Lépes István Nógrád és Győr,⁴⁵ 1597-ben Kosztolányi Kristóf Bars,⁴⁶ Zthrucz Ferenc Nógrád⁴⁷ és Irinyi András Szatmár vármegye notáriusa.⁴⁸

A XVII. században a notárius már a restauratiókon megválasztott rendes tisztviselő lévén, ettől kezdve a többi tisztviselő nevével együtt az övé is már ott szerepel rendszeresen a jegyzőkönyvekben.

Főglein Antal.

¹ Orsz. Lev. Kúriai lt. 4—954. — Törzsany. 1524.

² Holub id. m. 156—158.

³ Szirmay: Notitia, 47; 328.

⁴ Tört. Tár, 1902: 608.

⁵ Várm. jkv. No 1: 172.

⁶ U. o. 173; 254.

⁷ Károly I. Fejér vm. tört. (1896) II: V.

⁸ Karácsonyi J. Békés vm. tört. I: 115.

⁹ Borovszky: Borsod vm. tört. (1909): 179.

¹⁰ Orsz. Lev. Kúriai lt. 4—915. BBB.

¹¹ U. o. Szent-Ivány cs. lt.

¹² U. o. Dical. conscr. Tom. XXXI.

¹³ U. o. Tom. LIX.

¹⁴ U. o. Justh-cs. lt.

¹⁵ Nógrád vm. monogr. (Borovszky): 448.

¹⁶ Orsz. Lev. Justh-cs. lt.

¹⁷ Tört. Tár. 1891: 374.

¹⁸ Orsz. Lev. Dic. conscr.

¹⁹ Orosz: Heves vm. nemes cs. 324.

²⁰ Orsz. Lev. Beniczky-cs. lt. — N. R. A. f. 1696: 22.

— Dic. conscr. — Zólyom vm. jkvei.

²¹ Fára: Zala vm. ltára. Levélt. Közl. 1935: 217.

²² Nemz. Múz. Kézirat. Fol. Lat. 1056: 281.

²³ Lehoczky T. Bereg vm. monogr. (1881), I: 366.

²⁴ Orsz. Lev. Szent-Ivány-cs. lt.

²⁵ Főglein: Gömör vm. lt. Lev. Közl. 1933: 208. —

Orsz. Lev. Kincst. lt. N. R. A. f. 782: 44.

²⁶ Rhédey—Sümegehy armális-zárad. O. L. 423/935.

²⁷ Orsz. Lev. Szent-Ivány-cs. lt.

²⁸ U. o. Helytt. lt. Investig. nob. C. Scepus. A. 167.

²⁹ U. o. Ivánka-cs. lt. — Törzsanyag.

³⁰ Orosz id. m. 324.

³¹ Nemz. Múz. Kézirat. Fot. Lat. 1056: 288.

³² Magassy-cs. armális-zárad. O. L. 179/934.

³³ Orsz. Lev. Szent-Ivány-cs. lt.

³⁴ Nemz. Múz. id. Kézirat: 161.

³⁵ Orsz. Lev. Beniczky-cs. lt.

³⁶ U. o. Törzsany. 1587. — Tört. Tár. 1903: 253.

³⁷ U. o. Kúriai lt. 4—2844.

³⁸ U. o. Kanc. lt. Litt. Comit.

³⁹ Császár-cs. arm. zárad. O. L. 103/933.

⁴⁰ Bothló-cs. 1592. évi statutiója Királyfián. (Pozsonyi kápt. Capsa 3. f. 1. No 27.)

⁴¹ Orsz. Lev. Helytt. lt. Invest. nob. C. Pest. A. 14. — Faust O.: Súpis erb. listin zem. 9.

⁴² Hajas-cs. arm. zárad.

⁴³ Szirmay: Szatmár esmérete, I: 133.

⁴⁴ Orsz. Lev. 851/915: Gömör—Kishont vm. armál.

⁴⁵ Nógrád vm. monogr. (Borovszky): 448.

⁴⁶ Huszár-cs. arm. zárad. ⁴⁷ Vm. monogr. 466.

⁴⁸ Szirmay: id. m. I: 133.

SZAKIRODALOM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. 3. kötet. 1601—1657. Leírta f. dr. Áldásy Antal. Sajtó alá rendezte dr. Czobor Alfréd. 1937. 503 lap.

Nagy heraldikusaink (Nyáry br., Csergheő, Csoma) működésének megszűnté óta címertani irodalmunk ellanyhulást mutat. Kisebb közlemények és (főként aktuális kérdésekkel, így az országcímer megállapításával kapcsolatos) címertani tanulmányok azóta is jelentek meg időnkint; de az ellanyhulás egészben mégis kétségtelen. A tudományos és közérdeklődés tárgyai tekintetében az utolsó évtizedekben történt eltolódás ugyan megmagyarázhatja ezt a tényt, de annak sajnálatos voltát annál kevésbé teszi feledhetővé, mert hazai címeres emlékeink közismert gazdagsága a velük való foglalkozásra bőséges anyagot kínál. Ezt a gazdagságot középkori címeres emlékeinknek társulatunk által kiadott háromkötetes gyönyörű gyűjteménye is pompásan igazolja, s az új korra is kiterjedő, megkapó áttekintést nyújtott róla társulatunk jubiláris kiállítása.

Ez a nagy gazdagság ragadta meg társulatunk néhai elnökének, Áldásy Antalnak is érdeklődését annyira, hogy munkaerejének jórészt ifjúkora óta heraldikai emlékeink összegyűjtésére és közlésére fordította. Fáradhatatlan munkásságának eredménye a Magyar Címeres Emlékek III. kötetének közzététele, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában és kéziratárában található címereslevelek jegyzékének nagy szorgalommal való összeállítása. Ennek a jegyzéknek 1. és 2. kötete buzgó szerzőjének még életében jelenhetett meg. A 3. kötetnek az elhunyt szerző kézírata alapján való kiadásával dr. Áldásy József emelt bátyjának szép és becses emléket.

A most megjelent 31 és fél íves kötet, amelynek sajtó alá rendezését dr. Czobor Alfréd vállalta s a feladatot a kéziratban mutatkozó hiányoknak is kiegészítésével gondosan és nagy szakértelemmel végezte, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában és kéziratárában őrzött anyag 1601-től 1657-ig terjedő részének leírását foglalja magában. Eredeti oklevelek, későbbi másolatok és egyszerű bejegyzések alapján 1055 «magyarországi címereslevelet» ismertet (bár ezek közt több adomány nem címerről, hanem bárói vagy grófi rang adományozásáról szól, címeradomány nélkül, lásd pl. a 45., 579., 724. számokat) s ehhez csatolva, ugyancsak a múzeumi anyag alapján és szintén a fentebbi időhatárok közötti, 15 külföldi címeradományt ír le. Tehát kizárólag újkori anyagot tartalmaz, ami azonban értékét nem csökkenti.

Átnézve a kötetet, azonnal szembe tűnik a közölt anyag tanulságos volta. A magyar királyok és az erdélyi fejedelmek bőséges címeradományai (—csak Bocskaytól 20-nál több a kötetben ismertetett címeradomány—) gazdag változatossággal teszik lehetővé a félévszázad heraldikájának tanulmányozását. Ámbár a közlés részben egyszerű bejegyzéseken alapszik,

amelyek részletesebb leírást nem adnak, a teljes (eredeti vagy másolt) szövegben megmaradt címereslevelek gazdag forrást nyújtanak nemcsak a heraldikusnak, hanem a köztörténet kutatójának is. A jegyzék ugyanis, az előző köteteknek megfelelően, nemcsak a címer leírását adja szószerint az oklevélből, hanem a címernyerő érdemeinek s a címernyerés körülményeinek előadását is, ami sok köztörténeti adat megőrzését jelenti.

A heraldikus sok érdekes adatra bukkan a részben az eredeti címerrajzok kisebbített mását is közlő kötetben: címeralak-különlegességek (pl. a III. sz.: kétpengéjű — bifurcatus — kard; az 1006. sz.: bárány, amely kardra tűzött török főt tart stb.); beszélő címerek (124. sz. 517. sz., 719. sz., az utóbbinál a címerkép a foglalkozást jelzi); tömeges címeradományozás (556. sz.: I. Rákóczy György címeradománya egyidejűleg 136 személy számára); címereslevél meghamisításának esete (970. sz.) teszik még érdekesebbé a kötet gazdag tartalmát. Tanulságosak azok az esetek is, amikor a címerrajz a leírástól többé-kevésbé eltér (ld. a 14., III., 457., 562. stb. sz.). Így a jegyzék, ha az eredeti címereslevelekre nézve a figyelem felhívása után nem is menti fel mindig a kutatót az eredetihez fordulástól, a kéziratár foliói átböngészésének fáradságától mindenesetre megkíméli őt s heraldikánk fejlődésének megfigyelésére bő forrást nyújt.

A kötetnek, melynek nyomdai kiállítása is elismerést érdemel, használhatóságát a részletes névmutató fokozza.

Őszintén kívánjuk, hogy dr. Áldásy József mielőbb megvalósíthassa azt a nemes elhatározását, hogy a címereslevelek jegyzékének elhunyt öccse kéziratában megmaradt további kötetait is kiadja.
ye.

Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Vol. I. Budapest, 1937. 4° 553 l.

Magyarország legrégibb történeti forrásainak, az Árpádok korára vonatkozó gestáknak és krónikáknak a keletkezése, forrásai, egymáshoz való összefüggésük és forrásértéküknek meghatározása már több mint egy százada foglalkoztatja történetíróinkat. A krónikák szövegének a vizsgálata, boncolgató és egymással való összevetése, ha különböző eredményekre vezetett is, lassanként a részletkérdéseket a legtöbb esetben megoldotta, ami később nagyban elősegítette az egész kérdésnek elfogadható tisztázását. Főleg Hóman Bálintnak és Domanovszky Sándornak az összes forrásokat filológiai pontossággal elemző és a krónikáknak egymáshoz való viszonyát megállapító értékezései járultak hozzá első sorban a források értékének olyan fokú tisztázásához, amikor krónikáink szövegének és az azokat

tartalmazó kéziratoknak mai ismerete mellett legtöbb ponton véglegesnek mondható eredményekről beszélhetünk.

Az Árpád-kor történetét tárgyaló különböző krónikáink kérdésének ez a mai tisztultabb és sok ponton lezártnak tekinthető állapota szükségessé tette a különböző időben és helyeken megjelent eredményeknek egységes összefoglalását. De ugyanakkor elválaszthatatlannak látszott a különféle kéziratok alapján szétszórtnak megjelent krónikák szövegének újból való kiadása is, mert a krónikák kérdésében elért mai eredmények mellett az eddigi kiadások — Fejérpataky Anonymus-kiadását kivéve — tudományos színvonalon állóknak ma már többé nem nevezhetők.

Elsősorban ezt a két feladatot oldja meg ez a Szentpétery Imre rendkívül gondos szerkesztésében megjelent új kiadás, amikor Árpád-kori krónikáinknak nemcsak filológiai módszerrel megállapított és az összes variánsokat feltüntető szövegét közli, hanem ezek mindegyikét a legkiválóbb szakemberek tollából származó olyan tanulmányokkal vezeti be, melyek összefoglalják a rájuk vonatkozó megállapítások egész történetét és kimerítően tárgyalják a legújabb eredményeket is.

Árpád-kori krónikáinknak ezt az új kiadását Deér József tanulmánya vezeti be, melyben Hóman Bálint «A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói» című forrástanulmánya alapján középkori krónikáink XI. századi őforrásait és későbbi átdolgozásait és folytatásait ismerteti.

Anonymus Gestájának kritikai szövegéhez az azóta elhunyt Jakubovich Emil írt tanulmányt. Ebben a kódex sorsának ismertetése után az Anonymus-kérdés múltját vizsgálja, majd rátér Anonymus személyére és korára. Jakubovichnak 1925-ben megjelent, széles alapokon nyugvó Anonymus-tanulmánya után is tovább hullámozott a kérdés, amelyhez Anonymus korát illetőleg elsősorban Domanovszky szólott hozzá perdöntő bizonyítékokkal, úgy-hogy ebben a több ponton nyitott kérdésben Jakubovich csak a különböző eredményekre mutat rá, a nélkül azonban, hogy végleges álláspontot foglalna el. A krónika idők folyamán a legkülönbözőbb módon megítélt forrástörténeti értékének megállapításánál utal Hóman Bálintnak, Melich Jánosnak és Németh Gyulának Anonymust több tekintetben igazoló eredményeire. A krónika szövegét Pais Dezső kíséri végig bő irodalmi anyagra támaszkodó értékes helyrajzi, történeti és nyelvészeti jegyzetekkel.

A pozsonyi évkönyvek rövid szövegét Madzsar Imre közli, az évkönyvek forrásértékének meghatározását tárgyaló és azok irodalmát ismertető bevezetés kíséretében.

Kézai Simon krónikájának szövegét Domanovszky Sándor adja közre, bő jegyzetekkel. A krónika szövegéhez írt bevezetésben részletesen ismerteti a Kézai-szöveget fenntartó kódexek és kiadások történetét, majd pedig meghatározza a többi krónikához való viszonyát, különösen nagy gondot fordítva a húnkrónika forrásaira és keletkezési korára. A Kézai személyi kilétével kapcsolatos különböző véleményekkel szemben a krónikában található vonatkozások alapján megállapítja, hogy Kézai a Bogát-

Radván nemzetség zemplénmegyei Kéza nevű birtokáról származott.

A zágrábi és váradi krónikákat Szentpétery Imre közli, megállapítva azok forrástörténeti értékét és egymáshoz való viszonyát, mely szerint a váradi krónika a zágrábi krónika nyomán, de e mellett más szöveget is felhasználó átdolgozás útján keletkezett és azonkívül helyi vonatkozású adatok bevonásával bővült.

A budai és bécsi képes krónika családja által fenntartott, a XIV. században keletkezett krónikánk szövegét Domanovszky rekonstruálta. Kimutatja a a korábbi időben keletkezett krónikákkal való összefüggését és a szövege alapján keletkezett későbbi krónikáknak terjedelmes családfáját. A szöveg keletkezési korának megállapításához főleg a húnkrónika és Kézai szövegéről korábbi értekezéseiben kifejtett eredményei szolgáltattak meggyőző bizonyítékokat; azonkívül a krónikában található belső bizonyítékok is egyaránt arra utalnak, hogy annak szerkesztőjét a budai minorita szerzetesház tagjai között kell keresnünk.

A fentebb említett két feladatnak lelkiismeretes és tudományos alapokon nyugvó elvégzéséről teljes biztosítékot nyújt az a körülmény, hogy a kötet munkatársai azok közül a tudósok közül valók, akik a kérdésnek legalaposabb ismerői és akik ezen a téren eddig a legmaradandóbb eredményeket mutatták fel. Így Jakubovich Emil, akit Anonymusról írt tanulmányai a kérdés legalaposabb szakértőjévé avattak, Domanovszky Sándor, aki sorra véve a magyar krónikákat, azoknak egymáshoz való viszonyát számtalan kiváló értekezésben fejtegette, és úgy a legaprólékosabb szövegösszehasonlítások, mint a belső tartalmi vonatkozások alapján tisztázta összes krónikáink családfáját és keletkezési korát, Szentpétery Imre, az egész mű szerkesztője, Deér József, Pais Dezső és Madzsar Imre, mint akik úgy a korai magyar középkornak történetét művelő munkásságukkal, mint pedig a krónikairódalomunk terén elért eredményeikkel szintén az első sorban állnak.

A szövegközlés minden tekintetben a legmegfelelőbb. A legmegbízhatóbb forrásokon alapszik, feltünteti az eddig rendelkezésünkre álló összes szövegek egymástól eltérő variánsait is, coniectúrákkal mutat rá a másolási hibákra és feltünteti a coniectúrával ki nem javítható értelmetlenségeket is. E mellett nagy értéke a munkának, hogy nem a puszta szöveget adja, hanem jegyzetek alakjában legtöbb helyen bő tárgyi és szövegmagyarázatokat is ad hozzá, hasznos útbaigazításul még a szakembereknek is.

A bevezetések önmagukban véve is a legkiválóbb tanulmányok, mert a vonatkozó irodalmon kívül olyan megállapításokat és végső eredményeket tartalmaznak, amelyekhez több esetben, mint Domanovszkynál és Jakubovichnál, egy élet munkássága és ennek alaposan és sokszorosan megfontolt leszűrődései kapcsolódnak. Aki áttanulmányozza ezt az első kötetet, mely egyébként krónikáinknak csak egy részét tartalmazza, már e bevezetések alapján tiszta képet kap krónikáink összefüggéséről és le származásáról.

Krónikáinknak sok külföldi vonatkozást tartalmazó szövege és ezen keresztül irodalma s történeti

forrásértékének a meghatározása már a legrégebbi időtől kezdve érdekelte a külföldi szakirodalmat is. Főleg a németek és a bennünket környező többi államok tudósai közül többen hozzászóltak a krónikáink kérdéséhez. Ezért célszerű elgondolás volt a szerkesztésnek az a módja, mely szerint az egész munka, úgy a bevezetés, mint a jegyzetek a külföld tudósai számára is megérthető nyelven, a tudomány régi nyelvén, latinul szólnak.

A magyar Scriptores, melyet munkatársai a magyar krónikairódalom egyik legkiválóbb művelőjének, Hóman Bálintnak ajánlottak, minden tekintetben olyan alkotás, amellyel bátran kiállhatunk az egész művelt világ tudós közönsége elé.

Fekete Nagy Antal.

Budapest történetének okleveles emlékei. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. I. kötet. (1148—1301). Budapest, 1936. XIX.+384 l., 12 fényképmelléklettel.

Minden oklevél-tárral szemben két követelményt kell megkívánunk: az első az, hogy az oklevél-tár gyűjtési köréből teljességre törekedjék, míg a másik az, hogy a kiadott oklevélszövegek helyes megfejtése szempontjából még a legkisebb kifogást se lehessen emelni és a közlés a fennálló és érvényes szabályok, jelen esetben a M. Tud. Akadémia 1920-ban megjelent előírása szerint történjék.

Ami az első követelményt illeti, e tekintetben a 25 év óta folyó gyűjtés már magában véve is azt a megnyugtató érzést kelti bennünk, hogy minden megtörtént azoknak a szétszórt okleveles emlékeknek összeszedésére, amit a kegyetlen sors Pest, Buda és Óbudára nézve el nem pusztított. Ennek a gondos gyűjtésnek köszönhetjük, hogy a kiadott 320 oklevél közül 40 oklevél szövege most először lát napvilágot, vagyis az anyag 12,5%-a, mi azt mutatja, hogy még egy-két kötetre való az ismeretlen Árpád-kori oklevelekből a levéltárak mélyén lappang. Ha néhány oklevél 1301-ig bezárólag mégis felszínre vetődne, ennek bizonyára maguk a kiadók örülnének a legjobban.

A másik követelmény dolgában néhány megjegyzést a következő kötetek érdekében szükségesnek tartunk megtenni.

Az Akadémia nagyon jó közlési szabályzatától lehet eltérni, ha legalábbis olyan jóval tudjuk azt pótolni, és szükséges eltérni, ha még jobbal helyettesítjük az előírtat. Ezekre az eltérésekre ebben az esetben nagyon helyesen a bevezetésben körülményesen felhívják a figyelmünket és mi nem emelünk kifogást ellenük, sőt helyeseljük azokat; de az alábbiak kivételével:

Nem felesleges a kiegészítések jelzésére a kétféle zárójel alkalmazása, sőt nagyonis hasznos. Az egyféle zárójel használata zavart kelt és ezért a jövőben ennek feltétlen kerülését javasoljuk, mert nem mindegy, hogy csak egy példát említsünk, hogy az 1212. évi kiváltságlevél B. példányában (8. oldal b. hasábján) *H[merici]* olvasható-e, avagy — helyesen — *H(merici)*. Egyik esetben törésre gondolunk, másik esetben pedig tudjuk, hogy az író a szokásos rövidítéssel élt.

Egyetértünk a kiadóval abban, amikor a szándé-

kosan elhagyott részeket etc.-val jelzi, kíváncsi azonban, hogy jövőben a figyelem nagyobb felkelése céljából *kurzív* betűkkel szedesse ki az ilyen etc.-ákat, amiként a 307. számú peresiratban a római és kánonjogi utalások zárójelben való feloldása — igen helyesen — ilyen betűkkel történt. Ezt az eljárást alkalmazzák a hamis okleveleknél is a szöveg után közölt megjegyzésekben, sőt ajánlatos lenne már a regesztában valamiképpen ezt a körülményt megemlíteni.

Sajnálattal kell kiemelnünk a név- és tárgymutató elmaradását és nem osztjuk e tekintetben a kiadónak azt a felfogását, amelyet a bevezetésben kifejt. Nem kételkedünk ugyan abban, hogy a most megjelent I. kötet után rövidesen következni fognak a többiek is, de az egységes elvek szerint készíthető mutató kedvéért éveken át várakozni erre a nélkülözhetetlen és az oklevéltár minden kincsét össze-sűrítő segédeszközre, ezt senki sem helyeselheti. Ezt a hiányt véleményünk szerint egyedül úgy lehet helyrehozni, hogy a II. kötet tartalmazni fogja az I. kötet mutatóját is, vagy pedig a mostani I. kötet-hez rövid időn belül elkészítik a mutatót, azt külön kinyomatják és az I. kötettel együtt árusítják. (Értesülésünk szerint ez az utóbbi formában már munkában van. Szerk.)

A közölt fényképmásolatok után és a bécsi Staatsarchivban őrzött 2. számú, a soproni városi levéltárban található 293. és 317. számú oklevelek eredeti példányán ellenőriztük a szöveg pontos megfejtését. Itt-ott hibákat találtunk, ami kétségek nélkül arra vezethető vissza, hogy a korrektúránál a becsúszott hibák kijavítása nem az eredetivel való összeolvasás, hanem a másolat alapján történt. A másolási vagy összeolvasási hibákat az alábbiakban közöljük: 4. l-on 2. sz. okl. 12. sorában Morouhc helyett *Mouruhc*, 15. sorban Martini h. *Mortini*, utolsó sorban Desidirio h. *Desiderio*, 5. l-on 2. sorban Ipoeh h. *Ipoeh* és Budrogiensi h. *Budrugiensis*, 204. sz. okl.-nél a 219. l. 10. sorában Ambrosium h. *Ambrosium*, 225. sz. okl.-nél a 244. l-on 6. sorban minister h. *ministri*, 262. sz. okl.-nél 283. l-on 2. sorban Helelus h. *Helelias* és Conch h. *Cunch*, 272. okl.-nél 290. l-on 4. sorban Kerenfeld szónál meg kellett volna jegyezni, hogy alatta *Sancto Jacobo* át van húzva és *cultello* h. *cu(l)tello*, 296. sz. okl.-nél 321. l-on 4. sorban Mechfreth h. *Mechfreth filius Mechfreth*, a 317. sz. okl.-nél 351. l-on 1. sorban A[gn]es h. *Ag(nes)* lett volna helyesen írandó és ez oklevél regesztájában nem azt mondtuk volna, hogy a királyi palota tatarozásával, hanem inkább felügyeletével lett Soproni István mester megbízva, hogy így elejét vegyünk annak a tévedéskeltésnek, mibe pl. Horváth Henrik (Budai kőfaragók és kőfaragójelek, 35. l.) esett, ki Soproni Istvánt építő-mesternek tartja, pedig ez előkelő nemes volt, ki követjárásaival tüntette ki magát és szerzett érdemeket.

Mindezeket az apró-cseprő másolási vagy összeolvasási hibákat és elvi jelentőségű kifogásainkat azzal a jószándékkal közöltük, hogy a következő köteteknél ezek kiküszöböltessenek és Budapest székesfőváros oklevéltára necsak nyomdai kiállítás tekintetében szolgáljon mintául és követendő például minden más és későbbi oklevéltár számára.

hanem a szövegközlésben is mentesítse magát azoktól a csekély tévedésektől is, amilyeneket ebben az első kötetben szerencsére csak elvétve lehetett találni.

Illelnek, sőt kötelességünk lenne legalább rövid szemlét tartani a kiadott anyag felett, mivel azonban folyóiratunk szűk terjedelme arra kényszerít, hogy rövidke legyünk, másrészt az oklevelek túlnyomó része már ismeretes, itt csak arra mutatunk rá, hogy ezek a Pestre, Budára és Óbudára vonatkozó töredékes adatok, melyek nagyrésztükben a budai káptalan és a margitszigeti apácák fennmaradt okleveleit tartalmazzák, most, hogy összeítve állanak előttünk, véleményünk szerint alkalmat fognak szolgáltatni arra, hogy Budapest helytörténeti irodalma öröndetes fejlődésnek indulhasson. De ahhoz, hogy e jóslatunk valóra váljék, elengedhetetlenül szükséges, hogy az első kötet után minél hamarosabban következzenek a további kötetek. Mi bizonyosak vagyunk abban, hogy Budapest székesfőváros áldozatkésztsége ez öröndetes kezdet után semmiképpen nem fog elapadni vagy megszűnni, annál kevésbbé, mert egy jól megszerkesztett oklevéltár értéke örök, míg eddig szemben a legjobbnak látszó feldolgozás is néhány évtized múlva elavulhat.

Végezetül pedig kell, hogy a magyar történetírók kegyeletes halála fonja körül Csányi Dezső emléké, akinek gondolata volt, hogy ez az oklevéltár meginduljon, másrészt minden elismerés és dicséret megilleti azokat a munkatársakat, akik tudásuk legjavát nyújtva, ezt a gondolatot valóra váltották. Budapest székesfőváros pedig, amikor lehetővé tette a kinyomatást, minden szónál szebben bebizonyította, hogy fényes múltja iránt táplált megbecsülését és tiszteletét nemcsak átérzi, hanem annak feltárása érdekében még a súlyos áldozatokat is szívesen meghozza. Ez a szellem nem fog nyugodni addig, míg Csányi nagyszerű gondolatát teljesen meg nem valósítja. *Vitéz Házi Jenő.*

Szabó István: Ugocsa megye. (Magyarság és Nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. Hóman Bálint és Domanovszky Sándor közreműködésével szerkeszt. Málusz Elemér. I. sorozat. I. kötet.) Budapest, 1937. Kiadja a M. Tud. Akadémia. XII. + 615 l.

Hogy a legnagyobb elismeréssel adunk hírt e munkáról s arról a sorozatról, amelyben megjelent, s hogy különös nyomatékkal ajánljuk olvasóink figyelmébe, annak több oka van. A legszélesebb körök figyelmére méltó azon aktuális nemzetpolitikai vonatkozásai miatt, amelyekre Hóman Bálint mutat rá bevezető soraiban, aki a magyar népiség történetének monográfikus feldolgozására irányuló munkálatokat öt évvel ezelőtt megindította, — e mellett azonban számos vonatkozásban nagyon közelről érinti folyóiratunk olvasóit.

A Magyarság és Nemzetiség két sorozatra oszlik: az egyik egy-egy megye népi viszonyait fogja bemutatni, a másik pedig az első alapján az egyes nagyobb magyar néprészek életét akarja megismertetni, hogy így egészítse ki s tegye teljessé az államnak és a felsőbb társadalmi rétegek magas műveltségének történeti képét. A vizsgálódások súlya

tehát a népre esik, s így azokat a forrásokat értékesíti elsősorban, amelyekből ezt ismerhetjük meg.

Ez új irányú vállalkozás munkaprogrammjának kidolgozását s különleges céljához és forrásanyagához simuló módszerének kialakítását kétségkívül a szerkesztőnek köszönhetjük, aki már régóta sürgette ily irányú munkálatoknak a megindítását, s aki a magyar történetírás új útjaiban (1931.) A népiség története című tanulmányában foglalta össze e körbe vágó feladatainkat. Természetesen minden megyében más és más problémákkal találja magát szemben az illető szerző, amelyek a helyi viszonyokból és a különös fejlődésből folynak, — s ezért nagy dicsérrettel kell kiemelniük, hogy Szabó jól látta meg ezeket minden vonatkozásban, a településtörténetekben éppúgy, mint a társadalmi és gazdaságtörténetekben, pedig neki az úttörés nehézségeivel is meg kellett küzdenie. A nevek felhasználásában és interpretálásában a legnagyobb körültekintéssel és gondossággal jár el, s óvatossága ilyen természetű munkánál egyáltalán nem volt felesleges s csak előnyére válik.

Ami már most azokat a részeket illeti, amelyek a családtörténet színteréből érdeklők, először is arra kell rámutatnunk, hogy a nemesi és jobbágytársadalomnak az az alapos és részletes képe, amely a munkából élénk tárul, sok olyan vonatkozásra hívja fel a figyelmet, amelyeknek az értékesítése lehetővé teszi, hogy megfelelő alapot és kellő háttérrel adjon genealogiai adatainak, s így beállíthassa ezeket az eleven életbe. Aránylag kis területre korlátozva ugyanis vizsgálódásait a szerző, a rendelkezésre álló igen nagy anyag alapján sok oly érdekes folyamatot vizsgálhat, amelyek az egyes családok történetével foglalkozók előtt legtöbbször rejtve maradnak.

A munka második részében, az egyes községeknél névszerint felsorolja a birtokosokat s a helyi kis nemességet, feltüntetve azt is, hogy kinek hány portája, jobbágya és szolgálja volt az illető évben, s így itt Ugocsa XVI—XVIII. századi nemesi társadalmának kimerítő képe tárul élénk. A 261 lapra terjedő első részben ezenfelül a családtörténet szempontjából elsőrangú fontosságú kérdések kerülnek megvilágításra, mint például a családnevek kialakulása, nemesi falvak, kismemesség (armalisták, egytelkesek, kuriálisták) eredete, a jobbágyság különböző rétegei, stb. stb.

Kétségtelen, hogy ennek a munkának s a következő köteteknek nagy hatású lesz családtörténeti kutatásaink elmélyítésére, mert számos, eddig általában tekintetbe nem igen vett problémára hívják fel a figyelmet, s egyben a források egyik fontos csoportjának, az összeírásoknak helyesebb megismeréséhez fognak segíteni. Ezért mindazoknak, akik e vállalkozást megindították s azt gondolják, köszönetet kell mondanunk, kiemelve a szerző nagy érdemét, aki odaadó szeretettel mélyedt el munkájába s feladatát valóban kitűnően oldotta meg.

Holub József.

Vitéz Horánszky Pál: A Benedekfalvi Luby-család leszármazása 1230-tól. Budapest, 1936. 4°, 19 lap, három leszármazási táblával, egy színes melléklettel és három rajzzal.

Folyóiratunk hasábjain (1934. évf. 84. l.) már megemlékeztünk szerzőnek egyik füzetéről, mely a Benedekfalvi Detrich-család leszármazását tartalmazza. Most a II. Endre király által Liptóban, 1230-ban tetemes földbirtokkal megajándékozott Hauch Polko törzséből származó másik családra, a Lubyakra került a sor, melynek történetét szerző jóval terjedelmesebben dolgozta ki, mint az előbbi.

Az 1230-as birtokadománytól kezdve évről-évre időrendben nagy gonddal felsorol a Luby-családot érdeklő számos adatot. Birtokadomány, beiktatás, végrendelet, osztályosegyesség, adás-vétel, zálog, hatalmaskodási per egyaránt akad közte. Így alakul ki a család képe s ismerjük meg szerepét, mely Liptó vármegyén kívül Esztergom, Hont, Sáros és Szatmár vármegyékre is kiterjedt.

A család 1580 óta viseli a Luby nevet. Azelőtt egyszerűen Benedekfalvinak hívták. Számos tagja viselt előkelő megyei hivatalt (alispán, főjegyző, főszolgabíró), volt köztük orsz. képviselő, c. püspök, nagyprépost, kanonok stb. Kimagasló tagja volt Luby György kuruc ezredes, Árva várának megvédője.

A szatmári ág megalapítója Luby Károly, a gazdag Becsky Ágnes férje, szatmári alispán. Felesége révén rokonságba jutott a gr. Károlyi-családdal is. A második leszármazási tábla ezt a kapcsolatot szemlélteti

A pontos, lehetőleg a napokat is feltüntető dátumok lelkiismeretes munkára mutatnak. S így nyilván csak tévedésen alapul az az adata, hogy Luby Györgynek 1700-ban Esterházy nádortól Felsőterbeléd községben adományba kapott birtoka éppen 32 jobbágytelekből állott; holott — minden eddigi gyakorlat szerint — abban csupán az van mondva, hogy a birtok, a vele egyszerre adományozott Kiscsalomia pusztával *együtt*, nem rugott többre 32 jobbágyteleknél. Ennyi volt ugyanis a nádori adományozás legfelsőbb határa.

A munkához mellékeli a Luby-család színes címerét, továbbá egy arcképet, két családi kastély és egy kamarási ősfá rajzát is.

A genealogiai irodalom számára is hasznos munkát végezne a szerző, ha Hauch Polko összes férfiági leszármazóinak, tehát a közölteken kívül a Dluholuczky (Hosszuréthy)-, Horai Horánszky- és Szentandrás Andreánszky-családok történetének a a megírására és kiadására is vállalkoznék.

Görzsönyi Vargha Zoltán.

Schneider Miklós: Vas vármegye 1835. évi nemesi összeírása. (Szombathely, 1937.) 8°, 102 l. A bevezetést írta *dr. Horváth Kálmán*, Vas vm. alispánja.

Fejér vármegye nemeseiről eddig megjelent több

munkája után a fáradhatatlan szerző most egy másik dunántúli vármegye, Vas vármegye felé fordította figyelmét, azzal a céllal, hogy az itteni levéltárból is hozzáférhetővé tegye a hely- és családtörténet művelői részére az eddig ismeretlen adatokat. Választása legelőször az 1835. évi nemesi összeírásra esett; nemcsak azért, mert ez az 1848-ban megszünt külön, kiváltságos rend utolsó részletes összeírása volt e vármegyében, hanem azért is, mert ezzel sok családnak eddig ismeretlen költözködésére, birtokviszonyaira és leszármazására is fényt vethet. Az összeírás az 1835. évi általános tisztújítás előtt készült, amellyel kapcsolatban a vármegye a gyűlés lefolyását is előre meghatározta. A szerző munkája teljes szövegében közli a határozatot is és ezzel értékes adatot kapunk a rendi vármegye belső életéről és közigazgatási beosztásáról is. De a szerző adatai hézagpótlók is, mert az összeírásra sem a Balogh-, sem a Palatinus-féle — a vármegye nemes családjairól szóló — munkákban hivatkozás nincs és azt annak idején a kormányzatszéknek nem küldték fel, minél fogva az Országos Levéltárba sem kerülhetett. Már ezért is elismerés illeti a szerzőt, de ugyanúgy a vármegye alispánját is, aki teljes megértéssel a szerző támogatására sietett, s lehetővé tette a munka kiadását; sőt mint az alispán előszavából kitűnik, a a mostanit hamarosan követni fogja a vármegye többi nemesi összeírásának a publikálása is. E bejelentést a családtörténeti kutatók nagy örömmel fogadják.

Főglein Antal.

Schneider Miklós: Nemes családok története. I. kötet, 1. füzet. Székesfehérvár, 1937. 8°, 32 l.

Szerzőnek egy újabb munkája, mint újabb vállalkozása fekszik előttünk, amellyel, miként Fejér vármegye főispánjának, Széchenyi Viktor grófnak a munkához írt előszavában olvassuk, az a célja, hogy mások közreműködésével a nemesi hagyományok ápolása céljából egyes szereplő családok leszármazásán kívül azok történetét is részletesebben feldolgozza. A családok nem betűrendben következnek s ezért e kötet kezelését a végéhez csatolandó névmutató fogja majd megkönnyíteni. A most megjelent első füzet az Eörményesi Fiáth-, a Kajászó-szentpéteri László-, Fehérvári Dieballa-, Farnosi Keczei-, Tóthváradgyai Kornis- és Szerdahelyi Keszérű-családok történetét tartalmazza. Legértékesebb a Kornis-család történetének hatalmas, minden, még a legaprólékosabb részletre is kiterjedő, leszármazási táblázattal kísért feldolgozása T. Kornis Károly toliból. E műről összefüggőbb áttekintést és kimerítőbb képet csak teljes megjelenése után alkothatunk. Ezért érdeklődéssel várjuk a további füzetek megjelenését.

Főglein Antal.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ

A M. KIR. ORSZÁGOS LEVÉLTÁR GYARAPODÁSAI RÓL.

Az Országos Levéltár anyagának 1937. évi gyarapodásáról beszámolva, mint örvendetes jelenséget kell megállapítanunk, hogy a gyarapodás ez év folyamán a szokottnál nagyobb méreteket ért el. Az alábbiakban — miként a múltban szokás volt — csupán azokról az új szerzeményekről kívánunk megemlékezni, amelyek természetüknél fogva e folyóirat érdeklődési köréhez a legközelebb állnak. Ily jellegű anyaggyarapodásunk ez évben is főként a magyar társadalom megértő támogatásának volt köszönhető, mely részben letét, részben ajándék útján elsősorban családi levéltáraink sorozatát gazdagította.

Özv. Szemere Hubáné, szül. Patay Anna nagylelkű ajándékából került egy igen érdekes, többszörösen összetett levéltár birtokunkba, mely családi levéltáraink között mint a Patay-család gombai levéltára nyert elhelyezést. Ez a levéltár a Patay-családnak csak újabb, a XVIII. század végétől kezdődő iratait tartalmazza; a család régi levéltárát az előnevet adó Báj községben őrzik. Iratainak jelentős része, köztük a legrégibb is, más családi levéltárból származik, mely különböző rokoni és birtokjogi kapcsolatok révén jutott a Patayak kezére. Köztük első helyen említendő a Ludányi Bay-család levéltárának töredéke, melynek középkori részében a Bay-családbelieken kívül leginkább az Almágyi-, Hartyáni- és Recsky-család okszerepelnek. A Bay-család későbbi rokoni kapcsolatai révén olvadtak be a Patay levéltárba a Czoborszentmihályi Czobor-család s ezen keresztül a Perényi-, Forgách-, Thurzó- és Csáky-családok nagyobb számot kitevő iratai, nagyrészt szintén a középkorból, míg más Bay-rokonságok révén nagyszámú Fáy-, Tussay-, Ráday- és Bárczay-, valamint Vay- és Beöthy-irat öröklődött át. A levéltár mai alakjában összesen 171 darab középkori oklevelet foglal magában. Ezek közül 6 darab Árpád-kori, éspedig: 1254 június 28. IV. Béla oklevele a pilisi egyház részére (= Szentpéter, Kritikai jegyzék 1011) egyszerű másolatban;

1255. okt. 21. IV. Béla adománylevele Zeyhanus kun herceg számára (= Kritikai jegyzék 1054) a jászói konvent 1641. dec. 2-án kiadott átiratában; 1271. V. István Cheteu fia Sándornak és Iwanch fia Péternek Bered földjét adományozza, eredetiben, de pecsét nélkül; 1271. V. István adománylevele Ubul fia Mihály részére Nukupul és Turk szabolcsmegyei birtokokról, egyszerű másolatban; 1291. III. András oklevele, melyben Berethe földjét Theodor fia Péternek adja, szintén egyszerű másolatban; s végül 1298. dec. 5. a váci káptalan oklevele az előtte egyrészt Forgách Marcell comes és fiai, másrészt Forgách Miklós, Gergely és Mihály és ennek fiai között történt osztozásról, a váci káptalan 1466. ápr. 11-én kelt átiratában.

Az újabb letétek között kétségtől a legjelentősebbek közé tartozik az eddig Bián őrzött herceg Metternich-Sándor-levéltár, mely Metternich-Sándor Klementina hercegnő jóvoltából került az Országos Levéltárba. E levéltár is — főleg rokoni kapcsolatok révén — több család levéltárát vagy levéltártöredékét foglalja magában. Anyagának régebbi, tulajdonképpeni törzsét a Szlavniczai Sándor-család levéltára alkotja, mely gróf Sándor Móricz (megh. 1878) leányának, Paulinának házassága révén — férje herceg Metternich Richárd volt — kapcsolódott be a Metternich-család biai levéltárába. Eredetire nézve maga a Sándor-levéltár sem egységes, hiszen az iratok jelentős hányadát más nemesi levéltárak anyaga teszi ki. Legrégibb anyaga két kihalt család, a Réchények és a Bajnai Bothok irataiból áll. A Réchény-levéltár, mely szintén több más nemesi család (pl. a nyitramegyei Vásárdy- és a Thorozmel-család) levéltárát is magába olvasztotta, közel kétszáz középkori oklevelet tartalmaz. Közülük a nyitrai káptalan egy datálatlan eredeti oklevelét kell megemléltetnünk IV. László korából. Javarészüket Nyitra megyére vonatkozik. A család őséneket azt a nyitramegyei Vytka Mihályt kell tekintenünk, akit érdemeiért családtagjaival

együtt IV. László az öt pondust fizetők sorából a királyi serviensek közé emelt (eredeti, hártýára írt oklevél, hátán pecsét töredékével). A Sándor-levéltárba olvadó másik nagyjelentőségű levéltár, a Bajnai Both-családé, szintén még a középkorba nyúlik vissza. Ennek első oklevele 1479-ből kelt és anyaga egészen 1573-ig terjed. E nagytekintélyű család, melynek tagjai magas méltóságokat (horvát-szlavón bán, stb.) viseltek, javarészt Esztergom, Bars, Pozsony, Baranya megyékben és a szlavón részekben volt birtokos. Úgy a Réchény-, mint a Both-család nőágon a Nebojszai Balogh-családdal állott kapcsolatban, úgyhogy később levéltáraik ezen az úton a Nebojszai Baloghok levéltárába jutottak. Miután pedig Szlavniczai Sándor László nyitrai alispán a Nebojszai Balogh-családból házasodott, a Balogh-család irataival együtt e két család iratai is a Sándor-család birtokába mentek át.

Szintén örökletétként került be az Országos Levéltárba a Dalmady-család levéltára, mely a Dalmadi és Bori Dalmadyakon kívül iratokat tartalmaz a Bényus-, Menyhárt-, Pomothy-, Bobor-, Ujváry-, Czigliányi- és Tóth-családokra vonatkozólag is. A levéltárnak tekintélyes részét (több, mint 3000 darab) alkotja az író Dalmady Győző levelezése, melyet írotársaival és családjának tagjaival folytatott. (Dalmady Győző írói hagyatéka ugyanebben az évben az Országos Széchényi-Könyvtár kéziratárában nyert elhelyezést.)

Az örökletések között megemlítendő még a Benefai Bacsák-család levéltára. Újkori iratokból áll és a család történetére vonatkozó adatokon kívül anyagában főleg a Vitál-, Petrichevich-, Sidó-, Gudits-, Ábrahámffy-, Moskó- és Kristóffy-családok fordulnak elő gyakrabban. Érdekes darabjai a levéltárnak Bacsák Vendel volt gárdatiszt szabadkőműves diplomája és jelvényei s ugyanezen Bacsák Vendel családi krónikája, melyet 1626-tól a saját koráig, 1836-ig vezetett s melyet fia, Bacsák Miklós 1836—1870-ig, majd dédunokája, Bacsák György 1870—1932-ig folytatott.

Az Országos Levéltárba a már korábban beszállított családi levéltárak közül ez év folyamán kiegészítés érkezett az Abaffy-, Berzeviczy-, Hatfaludy-, Hollaky-, báró Jeszenszky-, Péchy-, Podhradszky-, Reviczky- és Szikszay-Baskay-családok levéltáraihoz. Vétel útján jelentősebb anyaggal bővült a Nedeczky- és a Sajói Mán-család levéltára.

Részben a fenti új levéltárakkal együtt, részben különálló kisebb letétek alakjában több címert, illetőleg nemességet adományozó oklevéllel gazdagodott a múzeumi levéltár anyaga. Mindenekelőtt nagy érdeklődésre számíthat Zsigmond királynak egy 1404 dec. 6-án Zólyomban kelt adománylevele, amellyel udvari szabójának, Dénesnek, Póchyk Benedek fiának s általa apjának és testvéreinek nemességet és Nógrád vármegyében két falut adományoz. (Az oklevél Zsigmond király 1406. ápr. 20-án kelt megerősítő privilegiumában maradt fenn.) Megemlítendő a Bacsák-család levéltárának anyagában I. Rudolf Pozsony, 1582. febr. 21. kelt címeres nemeslevele a Moskó-családbeliek számára. Továbbá még a következő címeres nemeslevelekkel gazdagodott levéltárunk: II. Mátyás 1618. márc. 10-én Bécsben kelt oklevelével nemességet és címet adományoz a Halasy-család részére, a győri káptalan 1832. okt. 21-én kiadott átiratában (Kisebb letétek 67. cím); I. Ferenc József 1899. nov. 10-én kelt címeres nemeslevele a Nemespauni Czobor-család részére (K. l. 68. cím); I. Lipót 1667. jan. 20-án Bécsben kiadott címeres nemeslevele a Lohin Szabó alias Szinay-család részére (K. l. 70. cím); s végül I. Lipót 1689. nov. 10-én Augsburgban kiadott oklevele, mellyel az Olay-család tagjainak adományozott nemességet és címet (K. l. 71. cím).

Végül külön ki kell emelnünk, hogy ez év folyamán sikerült Ásvai Jókai Mór, nagy regényírónk nemesi bizonyáglevelét vétel útján megszerezni. Az oklevelet Komárom vm. adta ki 1841. márc. 29-én tartott közgyűlésén egy 1820. júl. 6-án kelt nemesi bizonylat alapján.

INHALTSÜBERSICHT.

HOLUB, JOSEF: Das Geschlecht Atyusz. Verfasser versucht in Verbindung mit der Publizierung einer aus dem Jahre 1223. stammenden Privaturkunde die Geschichte des Geschlechtes Atyusz zusammenzustellen. Dieses alte Geschlecht, dessen Stammbaum auf Grund neuester Forschungen auf den Anfang des XI. Jahrhunderts zurückzuführen ist, gründete zu Beginn des XII. Jahrhunderts die Benediktiner-Abtei zu Almádi im Komitate Zala. Die grösste Rolle kam ihm in den ersten Jahrzehnten des XIII. Jahrhunderts, zur Zeit des Königs Andreas II. zu, wo mehrere Familienmitglieder als Vertraute des Königs an der Regierung teilnahmen. Der berühmteste unter diesen war «Atyusz Banus», von dem das ganze Geschlecht später den Namen auch erhielt. Seit Beginn des XIV. Jahrhunderts verschwindet aber das Geschlecht; es dürfte entweder gänzlich ausgestorben, oder derart verfallen und verarmt sein, dass es keine Rolle mehr spielen konnte.

Die erwähnte Urkunde ist aber auch deshalb besonders bedeutend, da sie über die «*sponsalia*» genannte Dos (Witthum) sehr interessante und wichtige Daten mitteilt. Es geht nämlich aus ihr hervor, dass Werbóczy's folgender Lehrsatz von der *dos legitima*: «si enim maritus officium baronatus gesserit, tunc mulier ipsa centum marcas... pro dote sua consequitur» (Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyti regni Hungariae P. I. tit. 93.), schon im Jahre 1223. im Gewohnheitsrecht geltend gewesen sei.

ENDES, NIKOLAUS umreist die Geschichte und die Geschlechterfolge der aus Siebenbürgen stammenden Familie Csikszentmihályi Sándor bis zum XVIII. Jh. und stellt fest, dass die Genealogie der Familie seit dem XV. Jh. mit den Angaben der sogenannten *Székler Chronik von Csik* (Csiki székely krónika) übereinstimmt; dem zu Folge muss die Anklage als nichtig betrachtet werden, welche schon seit dem vorigen Jh. bei mehreren Schriftstellern auftaucht, dass die erwähnte Chronik 1796 von Siegmund Sándor gefälscht worden sei. Einen noch viel überzeugenderen Beweis der Unhaltbarkeit dieser Anklage bietet eine vom Verfasser mitgeteilte, aus dem Jahre 1725 stammende, also um ein halbes Jh. jüngere und beglaubigte genealogische Tafel, die abgesehen von einem kleinen Irrtum an einer Stelle mit der Genealogie der Chronik vollkommen übereinstimmt.

EMIL FREIHERR VON PETRICHEVICH-HORVÁTH klärt die Frage der Herkunft der Familie Nagyszalontai und Feketebátori Tholdy, welche in Folge der auf falscher Grundlage aufgebauten Herstellung ihrer mittelalterlichen Geschlechterfolge in der genealogischen Literatur ein sehr verworrenes Bild bot. Verfasser kommt auf Grund seiner gründlich durchdachten, mit einer Karte belegten gütergeschichtlichen Studien, als auch auf Grund heraldischer Folgerungen und anderer Umstände zu dem Ergebnis, dass die Familie dem Geschlecht Hunt-Pázmán entstammt. Verfasser teilt in mehreren Tafeln die Abstammung der Familie von ihrem ältesten bekannten Ahnen bis zum heutigen Tage mit.

BAÁN, KOLOMAN entwirft die mittelalterliche Geschichte der Familien Bulyi und Jékey aus dem Komitate Szabolcs, die seit dem XIII. Jh. bekannt sind. Er weist die Verbindung beider Familien miteinander nach und stellt die Tatsache fest, dass, nachdem die Familie Jékey gegen Ende des XVII. Jhs ausgestorben ist, ihr Name dadurch, dass Siegmund Bulyi aus der Familie Jékey heiratete und Gutsherr in Jéke wurde, auf die Familie Bulyi übergang und letztere nunmehr als Bulyi Jékey bezeichnet wurde. Die heutige Familie Jékey stammt aus der Familie Bulyi Jékey. Zwei genealogische Tafeln stellen die Abstammung und Verbindung beider Familien dar.

MISZELLEN. FÖGLEIN, ANTON teilt Angaben zur Geschichte des Komitatsnotariats mit. In der Geschäftsführung des Komitates fällt bereits in der zweiten Hälfte des XIII. Jhs dem Notar eine bedeutende Rolle zu. Als erster erscheint der Notar des Obergespans, bald darauf der des Vicegespans. Der älteste bekannte Komitatsnotar taucht 1325 im Komitate Abauj auf. Verfasser teilt bis zum Ende des XVI. Jhs die Namen der von ihm vorgefundenen Notäre verschiedener Komitate mit.

LITERATURBERICHT. *ye* über ÁLDÁSY, ANTON: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei (Wappenbriefe in der Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums) Bd. III. 1601—1657. Aus dem Nachlass herausgegeben von Alfréd Czobor. — Fekete Nagy, Anton über SZENTPÉTERY, EMERICH: Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. I. — *vitéz Házi, Eugen* über GÁRDONYI, ALBERT: Budapest történetének okleveles emlékei (Urkundliche Denkmäler zur Geschichte Budapests) Bd. I. — Holub, Josef über SZABÓ, STEFAN: Ugocsa megye (Das Komitat Ugocsa). — *Görzsönyi Vargha Zoltán* über VITÉZ HORÁNSZKY, PAUL: A Benedekfalvi Luby-család leszármazása 1230-tól (Die Abstammung der Familie Luby von Benedekfalva seit 1230). — Föglein, Anton über SCHNEIDER, NIKOLAUS: Vasvármegye nemesi összeírása (Adelige Konskription des Komitates Vas). — Föglein, Anton über SCHNEIDER, NIKOLAUS: Geschichte adeliger Familien. I. Bd.

Amtlicher Bericht über den Zuwachs des kön. ung. Landesarchivs im Jahre 1937.

